

ISSN 0134-4358

2022 • 10

ВПЕРЕД

ОНЧЫКО

ОНЧЫКО • 10 • 2022

Марий Эл Республикын тўвыра, печать да калык-влакын пашашт
шотышто министрже **Константин Анатольевич Ивановым**
«За заслуги перед Марий Эл» II степеня орденом
пуымо дене саламлена

10 • 2022

ОНЧЫКО (ВПЕРЁД)

ТЫЛЗЕ ЕДА САВЫКТАЛТШЕ
СЫЛНЫМУТ ДА МЕР-ПОЛИТИК
ЖУРНАЛ

На марийском языке

УЧРЕДИТЕЛЬ-ВЛАК:

МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫН
ТҮВЫРА, ПЕЧАТЬ
ДА КАЛЫК-ВЛАКЫН ПАШАШТ
ШОТЫШТО МИНИСТЕРСТВЫЖЕ;
МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫСЕ
«МАРИЙ КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВЕ»
САВЫКТЫШ ПӨРТ»
КУГЫЖАНЫШ УНИТАРНЫЙ
КАЗНА ПРЕДПРИЯТИЙ

«Марий книга издательстве»
савыктыш пөрт» ГУКП-н сайтшым
тыгай адрес дене муаш лиеш:
www/maribook12.ru

1926 ий годсек лектеш

Авторын да редакцийн шонымашышт түрлө лийын кертеш.

Редакций савыкталтше да савыкталтдыме материал-влаклан вашмутым ок пу, ок пöртылтö.

Редакций дене кутырен келшыде, «Ончыко» журнал гыч материалым але ужашым налын савыкташ ок лий.

Акше эрыкан

12+

Знак информационной продукции
согласно ФЗ от 29.12.2010 г. №436-ФЗ

Тун редактор **И. Г. ПОПОВ**

Редакционный коллегий:

Светлана АРХИПОВА
(Марий Эл писатель ушем
правлений председатель)
Валерий БЕРДИНСКИЙ
(писатель, Шернур)
Яков ЕГОРОВ (писатель, Морко)
Гельсий ЗАЙННОВ (журналист)
Виталий МИХАЙЛОВ
(педагогике шанче кандидат)
Валерий МАКСИМОВ
(филологий шанче кандидат)
Эрнст ПЕТРОВ
(редактор)
Геннадий САБАНЦЕВ
(Марий Элын калык поэтше)
Валерий СОБОЛЕВ
(журналист, У Торъял)
Юрий СОЛОВЬЕВ
(Марий Эл писатель ушем
правлений член)
Анатолий ТИМИРКАЕВ
(Марий Элын калык поэтше)

Отв. секретарь Е. Тетерина
Корректор Л. Иманаева

Сдано в набор 12.09.2022. Подписано
к печати 18.10.2022. Дата выхода в свет
28.10.2022. Формат 70х100/16. Бумага
офсетная для офсетной печати. Печать
офсетная. Усл. печ. л. 13,0. Уч.-изд. л. 12,0.

Тираж 1300. Изд. № 1819

Цена свободная

424006, г. Йошкар-Ола, ул. Панфилова, д. 39.

Телефоны:

8 (8362) 45-34-64 – главный редактор,
ответственный секретарь,
редакторы.

8 (8362) 41-47-85 – директор,
главный бухгалтер.

E-mail: mari_zhurnal@mail.ru (авторам);
maribook@bk.ru (для деловой переписки)

Журнал набран и сверстан в редакции.

Отпечатан в ООО ИПФ «СТРИНГ»

424006, Республика Марий Эл, г. Йошкар-Ола,
ул. Строителей, д. 95, корпус 101А, помеще-
ние 12-12А.

Издатель: ГУКП РМЭ «ИД «Марийское книж-
ное издательство».

Адрес издателя и редакции: 424006,
Республика Марий Эл, г. Йошкар-Ола,
ул. Панфилова, 39.

10 (712). Октябрь

Журнал перерегистрирован Федеральной
службой по надзору в сфере связи, инфор-
мационных технологий и массовых коммуни-
каций (Роскомнадзор).
Свидетельство – ПИ № ФС77-68675
от 09 февраля 2017 г.

ВУЙЛЫМАШ

ПОЭЗИЙ	3 З. ДУДИНА. Шочмо йылме. Сугынь. Памаш. Пел ўмыр эртыш. Мӱнгӱ нерген шоныш. Каяш да йомаш. Манеш-манеш. Весела. Юмо гай лийза... Юмо аралыже.. <i>Почеламут-влак.</i> 8 С. ГРИГОРЬЕВА-СОТО. Илаш ыле... «Кенеж эрта рӱзен кечшудо вуйжым...» Поро лийже, марий калыкна! Тымык океан воктене. 23 февраль. Эртыше шыжем. Касештеш. Тетла тыйын омыл. Эн сылне чинче! Улат шергашан. Шижмаш сад. Ме – поранын модыш. Вашталте мыйым. «Пиалан тый лият эр-эрдене...» «Икымше лум дене саламлен...» Кенеж эртымек. <i>Почеламут-влак.</i>
ЛӱМГЕЧЕ	14 Г. САБАНЦЕВ. «Калык дене пырля илем...» <i>Марий Эл Республикын калык писательже З. Дудиналан – 60 ий.</i> 19 И. ПОПОВ. «Ончыкылык нерген шонышаш улына...» <i>Россий писатель ушемын Марий Эл Республикасые регион пӱлка правленийжын председателъже С. Архиповалан – 55 ий. Вашмутланьмаш.</i>
ЛУДЫШ	28 О. МИКК. Шуко йыжынан илыш. <i>Повесть.</i> 77 К. ВЕСЧУРИЙ. Покшелныже – локама. <i>Ойлымаш.</i>
ШАНЧЕ ТӰНЯ	82 О. СЕРГЕЕВ. Тоштемше мут – йылмын висаже.
ШОЧМО МЛАНДЕ	88 Э. ПЕТРОВ. Тумнымучашын ончыкылыкшо. <i>Очерк.</i>
ПИСАТЕЛЬ ДА ЖАП	96 Е. ТЕТЕРИНА. Нуж-коршанге шочшаш огыл. <i>М. Шкетанын тоштер-пӱртышлан – 30 ий.</i>
ЛӱМГЕЧЕ	102 А. ИВАНОВА. Тумо гае серыпле пӱрымаш. <i>Писатель А. Мурзашевын шочмыжлан – 90 ий.</i> 108 Г. ЛАСТОЧКИНА. Талешкым шарна калыкна. <i>Совет Ушем Герой С. Суворовын шочмыжлан – 100 ий.</i> 114 ОСМИН ЙЫВАН. Совет Ушем Герой Суворов нерген муро. <i>Почеламут.</i> 115. А. ШУРЫГИН. Элым аралыше-влак. <i>Почеламут. И. Попов марланден.</i>
ПОЭЗИЙ	116 А. НИКОЛАЕВ. Салам. Ёшан ила... «Ом акле мый вес ен пашам...» Эд ўжеш. Мый каем. «Мый ош тӱняш шкет толынам...» Сар гыч серыш. «Ўстембал. Ёян паренге...» «Эрден тарваныш мӱкшотар...» Лада? «Шӱртньӱ шыже йӱла да шула...» «Иеш чылт йӱксӱ ваштареш...» «Тӱтан тарваныш, кынелеш...» «Палет, умбалне, пыл коклаште...» «Тора райрӱдӱ дене огыл...» Туныкта илаш... «Тек тымык йӱд ик татыште эрта...» <i>Почеламут-влак.</i> 122 А. ЩЕРБАКОВА. Тольым ялыш, ош ломбым шарнен. Шуэш гын жап. Коржеш шӱм-чонет гын. Изи ялемлан. <i>Почеламут-влак.</i>
КЕЛШЫМАШ	125 А. ПОДОЛЬСКИЙ. На берегах Юга и Шарженьги.
КӰВАР	
ТӰВЫРА	146 Э. ПЕТРОВ. «Шанавӱл» пелен гармоньчат эн тале.
ПЕЛЕДЫШ	
ОЙПОГО	150 Р. БУШКОВ. Чумбылатын илыше йылмыже.
УВЕР	157 Э. ПЕТРОВ. Тыштак улмаш пиалет.
АРШАШ	
КАЛЫК	158 В. СМИРНОВ. Юмылан пелештыме мут.
ЙӱЛА	
МУРО	159 Мыйын лу илышем лиеш гын. <i>Семже В. Кульшетовын. Мутшо В. Колумбын. Савыкташ Н. Мушкина ямдылен.</i>

Комышто: Тазалык аллей (1 л.); Марий Эл Республикын тӱвыра, печать да калык-влакын пашашт шотышто министр К. Иванов (2 л.); Марий Элын калык писательже З. Катковалан стелым почмаште (3 л.); «Шанавӱл» фольклор ансамбль (4 л.).

П. Васильевын, А. Денисовын, Л. Иманаеван, Э. Петровын да автор-влакын фотош-тым кучылтмо

Зоя
Дудина

«Уке чоныштем вер удалан, Осалым ом нал ушышкат...»

ШОЧМО ЙЫЛМЕ

Шнуй мландыште чон огеш кылме,
Ший кумыл ок тодылт шырпешт.
Ила көргыштем шочмо йылме,
Ила йўкланен да шытешт.

Марла мут мардеж гаяк писе,
Йот еным «йолташ» маныкта.
Авамын лай муржо – ош тисте,
Осал деч корнем волгалта.

Марла ой волгенче гай сото,
Йонга кўдырчан йўрыштат.
Ачамын товатлыме ото
Марла шоныкта йўштыштат.

Йылмем – калыкемын ош чонжо,
Чавайнын, Шкетанын мурпого.
Айдеме виян огыл – толшо,
Айдеме виян, кунам пенгыде вожшо.

Рушэлын тўшкан илымаште
Изи чотан – МЕ – улына.
Но, колышт: марий чодыраште
Марла йылт мурат лышташла.

Мемнанлак кумда ош каваште
Марла кайык-влак йўкланат.
«Салам!» мут Йошкар-Оланаште
Ок кўрылтыс ик йўдланат.

Элемын кумда мланде мучко
Куржам, кудадам, чонештем.
Ок лўдыктō мыйым йот шучко,
Йылмем эреак чоныштем.

Йылмем гаяк шерге поянлык –
Марий тўвырам да йўлам.
Айдеме ок лий шканже янлык,
Йылмем гыч куатым йўам.

Йылмем – калыкемын серлагыш,
Огеш пу йомаш йот семеш.
Мылам курымашлык аралтыш –
Йōратыме шочмо йылмем!

СУГЫНЬ

*Кочаем-влак Япык Йогыр
ден Йогыр Осыным шарнен*

Каят кочай-влак мландышарыш,
Каят эрелан пуйто сарыш.
Чон мурым ўдыр шочшылан саклен,
Чий пайылыштым эргылан сōрен.

Ойлат кочай-влак мланде кōргō гыч:
– Аралтышым ида нал керде деч:
Шўм тул куат ден тукумдам саклен,
Паша куан ден урлыкдам аклен,
Илалза Юмо гай – тўням моктен...

ПАМАШ

Йор-йор йога памаш вўдшō,
Пуйто Мландем – марий вате,
Ялук дене шинчавўдшым
Ўштыл шортеш тайыл атыш.

Тоштымарий отылаште
Йолгат вўдшер-влак, йонгалтын.
Волгыдо ший йогынлаште
Кече модеш ловыкталтын.

Йыл-юл йога вӱдшинчаже,
Йылт-йолт ончалтыш волгалте,
Пуйто ачан тул шинчаже
Кере юапым велале.

Шочмо марий мланде мучко
Йыр-йор йогат ший памаш-влак.
Поктыл тушманым да шучкым,
Шнуыла саклат чон куатнам.

Пуйто шогат отролаште
Элын салтакше – талешке.

ПЕЛ ӰМЫР ЭРТЫШ

*El amor que ya ha pasado
No se debe recordar...*

Мария Тереса Вера

Ынде тый мыйын кумылем
От шиж да от керт умылен.
Чон ате шелын кумыте,
Ушаш огеш лий тумыштен.
Ынде тый мыйын илышем
От керт ушын ылыжтен.
Мардеж коклаште кылмымем
Иян ила шӱм-кылыштем.

Эртен пел ӱмыр, шӱм йӱлен,
Йырьюж шӱм сусырым тӱрлен.
Йомдарыметым шке ӱйлет,
Муметымат шкеак мӱйлет.
Ынде тый отыл ӱшанем,
Ынде тый отыл тушманем.
Арам тӱня ден туманлен,
Суксетын порыжым вучет.

Тылат илаш, тылат шӱлаш,
Шке тӱрсырет гочын шыташ!
Шарнен ондакысе ийлам,
Тӱнясе тӱртыкым шымлаш!
Ок волто мыйын кумылем
Ош йӱксӧ гае шкет улмем.
Юметлан шыпак юмылтен,
Касае шкендын сулыкет...

МӨНГӨ НЕРГЕН ШОНЫШ

Шочмо вер деч мўндырнө
Сагынен илем.
Йўр, волгенче, кўдырчө,
Лум-тўтан – урем.

Лектын кайыме олмышто
Кодын сурт – куан.
Йот родемын олыкшо
Ыш лий мўй таман.
Өрдыж коштын, йотышко
Савырна айдем.
Ош кугезын отышто
Тулык чон пайрем.

Шулышт вургыж вучышо
Шке ача-авай.
Кодыч ылыш кучышо
Мланде да кава.
Почешем йолгорнышто
Нөлталтеш вондер.
Мыйын ўмыргорнышто
Йышт коштеш нолнер.

Тудын мут ден шонышо
Умдо гай шуан.
О кузе мый ормыж гоч
Мөнгышкем шуам?..

КАЯШ ДА ЙОМАШ

Каен гына йомшаш ыле...

Авамын ойжо

Каяш да йомаш, порволаш,
Ок лий гын шот дене илаш,
Сита пундыш семын шикшаш,
Эр-кас лўдын-вожыл шўлаш.
Каяш да йомаш, поро тан
Йўдвелне вуча шўлыкан.

Йўдвел мардеж мөр гай таман,
Йўдвел теныз ший шулыкан.
Каяш да йомаш, порволаш,
Но чонышто кодын улмаш
Шукталтдыме ик шонымаш,
Утарыше кумыл аршаш...

МАНЕШ-МАНЕШ

Манеш-манеш уремыште куржталын,
Шке йыжве-яжве рожшым петыраш төчен.
Кыжганчык чонжым шоя ден лушталын,
«Туге, туге...» вашмут дене пуал лөчен.

Тыгай-тугайым кидше ден лупшкедыл,
Кышкен ең суртыш мо? Ең чонышкак шурен...
Шыжалтын шўвылвўд, кид – лупш да керде,
Марлагапка лош почылт-тўчылтын шурген.

Чылан ўшанышт: вот могае акыл –
Чарша шентгеч ончалын, клатышке йымен,
Шыңалыкышке шыльыч лўдын сар деч...
Манешын вийже деч йонла марий йылмем.

А кушто Чынже? Кушто кере Чынже?
Молан нигө пыдалын, арален ыш нал?
Манеш-манеш лапкандыш ылыш сыным...
Тошкалт чўдеште калык чонышто рыскал.

А Чын илен пасугапка воктене
 Кум корнывожын шерге сугыньжым саклаш.
 Яндар уш-акыл, поро кумыл дене
 Ош Юмын ончыко шогалын мут кучаш.

ВЕСЕЛА

Любовь Пальминова-Борисовалан

«Элемын кумда корныж дене Куржам, кудалам, чонештем...»	Ом иле тушманым шудалын, Күлеш гын, чужгем мый шкежат.
Пиалым погем пырче дене, Но өлтым шижам оныштем.	Толам гын Йошкарге олашке, Эр кечыла со весемам.
Уке чоныштем вер удалан, Осалым ом нал ушышкат.	Йолташ ден тушман-влак коклаште Илаш мыланем весела.

ЮМО ГАЙ ЛИЙЗА...

Юмо гай лийза: Ший вўдым подыл, Эрым вашлийза, Шултышым тодыл, Шочшым шуналза, Йўдыштö кодшым Суртыш вўдалза.	Ўмыр йолташым, Чынлын титаклыза Шакше тушманым.
Юмо гай лийза: Поро ден аклыза Родо-пошкудым, Ажгын деч саклыза	Юмо гай лийза: Илышын мурылан Налза ар мутым, Сўмсыр-шоялан Кере ой пижше. Поро оянже Мунло ен лийже.
	Юмо гай лийза...

ЮМО АРАЛЫЖЕ

Юмо аралыже пўрымö Мландым:
 Тымык кастен я эр ўжараште
 Лийже айдемылан тыныс да канде –
 Мланде! – йыр пöрдшö Сандалык агаште.

Юмо аралыже пўрымö суртым,
 Мўндырк каен, угыч пöртыл толаш.
 Пўрышö деч она вучо ме утым,
 Опкын тушманлан тек ок пу толаш.

Юмо аралыже тукумын вожшым,
 Чал курымласе куат ден лонаш.
 Юмо серлаге, мер толкын ден ошкыл,
 Ший калыкемын чий арже кодаш.

Светлана
Григорьева-Сото

«Шыже кечын мый угыч туланым, Конденат чоныш шошо йўлам...»

ИЛАШ ЫЛЕ...

Илаш ыле, кечым ончен,
Кучаш леве южым эрден,
Илаш ыле, лыве чон ден
Тўняште чыла йўратен.

Йодде илаш ыле нимом,
Вет корнышто пагыт ок йом,
Шкенан пўрымашым вўдла
Шенгек ончалдеак вўдаш.

Куржаш ыле гўл чодыраш,
Сандалге тўняште ыраш,
Пеледышыш шокшым велен,
Илаш ыле нунын пелен.

Илаш ыле, чеп вурс лийде,
Өндалын, нигём вурсыде,
Шўмнам окна семын почаш
Да кажне енлан шыргыжаш.

* * *

Кенеж эрта рўзен кечшудо вуйжым,
Да помыш гыч пытаргыш кечылажым –
Эн шокшым, эн чеверым да эн тутым –
Шарнаш эрелан налына ўмажым.

Кандалге водышто кодеш сар шўшпык.
Мастар дене куанышна эрден.
Ўепуан сер дене вўдын ўшык
Мура тора кечшудо тул нерген.

ПОРО ЛИЙЖЕ, МАРИЙ КАЛЫКНА!

Поро лийже! Пурен тендан суртыш,
Колтена ме вашеш шырғыжал.
Чонешна конденна мўндыр нур гыч
Эн чевер шокшо кечым нумал.

Поро, сай улыда? Сай тазалык?
Поро кас, ший салам чылалан!
Тыланен поро кечым, тўзалын,
Кумыл ден лийына ме поян.

Ший салам, Виче вел родо-шамыч!
Пошкырт вел калык, сай улыда?
Кырыкмарла йонга: «Пуры вады!»
Поро лийже, марий калыкна –
Урал мोगыр иза-акана,
Угарман вел пошкудо-влакна!

Тўрлө верыште ме, марий калык,
Илена йырвеллан куанен,
Кинде дене вашлийын, юм налын,
Икте-весым эре умылен.

Чонлан сай, кунам мўндыр унаште,
Вўчкалтен, марий-шамыч вучат.
Палена: тендан кумыл каваште,
Толына тендан дек угычат.

ТЫМЫК ОКЕАН ВОКТЕНЕ

Йыр Тымык океан мурсем почеш
Рўжгалше онжым овартен.
Лўнгалтыш толкын гыч шочеш
У шўлыш кавадўр марте.

Тый ылыч йонгыдо тунар,
Кандалге ото – шўлымет.
Мый лийым икана унат,
Кидемым нўртыш шўм тулет.

Тый лишыл ылыч гўл он ден,
Вўдетше шер гай копаштем.
Волгалтым, кумдыкым монден,
Ошман серет деке вашкен.

Эрталше жап коদেশ тораш:
Сўрал Лос-Анджелес – эрден,
Йыр Тымык океан тугак шурга,
Да шўлыш кавадўр марте...

* * *

Уто мутым ит ойло йўршеш,
Тугакат шўм шкет кодын коржеш.
Ойло мутым, тек чон шаула,
Ойло шошым, тек лум йыр шула.

Уто мутым ит ойло, йодам.
Кече огыл эрта – ий радам.
Вашке теле поран деч утла...
Ойло шошым, тек лум йыр шула.

23 ФЕВРАЛЬ

Саламлыме шуэш пörьеным,
Вет илышыште улыт нуно
Мемнан энертыш, вий-куат
Лач кўртнö гае, пуйто вулно.

Мотор пörьен: ача я эрге,
Коча, иза, чүчү, пелаш,
Тек шокшо ой, шўм-чонлан шерге,
Авалт йонга тылат, йолташ.

Пörьен шомак так огыл шочын
Аралтыш, саклыше рўдан.
Йырвел тўнялан корным почын,
Пörьен раш тынысыш вўда.

Тый пöлеклет чыла куатым,
Ме мондена шем сар нерген,
Йöратыме йыр Ачамландым
Саклалме Кечет ден, пörьен!

ЭРТЫШЕ ШЫЖЕМ

Мыят ынде весемым – налым шыжым,
Лач тыйын семынетак шыргыжам.
Ош тедылан вашеш йўд-влакым шижым,
Кунам садна пога лышташ ужгам.

Йыр шöртнö тўс, йыр нарынче тулото,
Ваштар лышташ чўчка сорта тул гай....
Тый мыйын кумылем гына ит волто,
Сур шыже лышташ гай йорга тугак.

Шаулышо пўртўс сўан гутлаште
Шарналын шўмыш толшо шошылам,
Ок лий куан йўр йўрмö мурылаште,
Мый эртыше шыжем гыч ошкылам.

КАСЕШТЕШ

Касештеш. Куэ укшышто покшым.
Шўм кыра. Тыйын кидыште шокшо.
Шып шагатын куржеш писе умдо.
Тул. Камин. Мўян чай ўпш пöрт кумдык.

Касештеш. Шыже кечын чевержым
Пызлыгичке шылта саска шерыш,
Пўртўслан ойла пуйто: «Чеверын...»,
Шапалген лышташ ден верын-верын.

Касештеш. Тый уремыш ит ончо.
Янда атыште тич йошкар емыж
Кенеж кече аршашыште шочын.
Шыпланен, шудо чайым тый теме.

Касештеш. Куэ укшышто покшым.
Шўм кыра. Тыйын кидыште шокшо.
Шып шагатын куржеш писе умдо.
Тул. Камин. Мўян чай ўпш пöрт кумдык...

ТЕТЛА ТЫЙЫН ОМЫЛ

Ўмылем савырна сур пуракыш,
Сур пурак гыч пеледыш кушкеш.
Нарынчалге пеледыш – шўм саклыш,
Пале, тиде мый – тыйын туштет.

Чурийончыш* гай лупс шер шинчаште
Кенета тый ужат мыйымат,
Шонымашым тўтан гай ит ашне,
Аяр шижме ынде – чон куат.

Лийынат гын виян, омыл мужыр,
Вет ынде мый пеледыш улам.
Нарынчалге пеледышым ужын,
Тый шарналте чонемын туллам.

Ме волен йўына ыле коктын
Памаш вўдым, кошталын эрден.
Чурием ушыштет шарнаш кодын,
Мый пеледыш улам вўд пелен.

Куэ кид шўдыра йўр вўд пырчым,
Мланде-ўдыр шўшерым тўрла.
Шўргышкем возеш ныжыл вўргенчык –
Нарынчалге пеледыш улам.

ЭН СЫЛНЕ ЧИНЧЕ!

«Вучалте, мый толам,	Эрта У ий, идалык,
Таксишке шинчын,	Ик йўд, ик кече...
Эртем кугу олам,	Урем воктене калык,
Эн сылне чинче!...».	Йўран игече...

Йўкетым колыштам,	А мый вучем: толат,
Пален торатым.	Таксишке шинчын.
Вучем мый омыштат.	Тылат лийнем алят
Шўмем – ораде...	Эн сылне чинче!..

УЛАТ ШЕРГАШАН

Шўртнў тылзе гаяк шергашан
Тый улат шкет, эре шўлыкан.
Пелашет ок ондал мо шыман?
Тылат йўштў воктен... йўлыман?!

Келшенат, да шонен шыргыжам:
Кече гай шинчаштетше лияш.
Пеш вашке мондалтеш шырка жап,
Толынат шўм тулетым йўкташ.

*Чурийончыш – тыште: воштончыш.

Толкын-влакым рончаш мый лўдам.
Шижмашем – волгыждўр гыч йолва.
Келшенат. Шотлем шкет шем йўдлам...
Парняштет шергаш – пўсö сава.

ШИЖМАШ САД

Эр ден кас тўтыраже молан
Ойыра мемнан тулым гына?
Вўдат ўжын кандалге олаш,
Кушто тымык узьмак погына.

Пыл вошт тылзе ончаш вожылеш,
Тўрвынаже ушна гын ўмаш.
Мужыр кайык нерген тўн йомак
Тыгай годым шыжа шып шўмнаш.

Вўд ўмбалне шула тўтыра,
Йомына тудын гўл румбыкеш,
Авыралтын ме кок шўдырла
Энер сер кидкопа кумдыкеш.

Садерет эн моторын коеш,
Шыма мутым ойлет тый йўдлан.
Садыштет кеч-кōат вет йомеш.
Кодаш тушто эрлалан лўдам.

МЕ – ПОРАНЫН МОДЫШ

Тўнян кўсенышке лакем,
Поран аза гай магыра.
Тыгае йўштыштō, танем,
Ит кодо мыйым йўд тура.

Поран аза гай тулык ден
Тыят шижмаш дене от тем.

Темалте чайым сакыр ден,
Мыят вет – теле гай уна.
Поран йўк муро ден ырен,
Ме омынажым моктена.

Тўняште йўд – пич сур ты шкет –
Пала кок тўрлō лондемнам.
Мый, йонылыш шўм суртышкет
Пурен, корнемым монденам.

Мый, жап поргемыште кылмен,
Тўжвак ийготым шалатем.

Тыгае йўдым лачак сай,
Кунам ок йўкшō шокшо чай.
Ме улына, векат, онгай
Поран азан тўн модыш гай.

ВАШТАЛТЕ МЫЙЫМ

Пыл гай нōлталтын нур шенгечын,
Шуэш ончалме шўмышкет.
Вашталте мыйым ночно шыже кечын,
Йўр сем келша гын, шўдыр шкет.

Вашталте мыйым йўштō теле кечын,
Шуэш вончалме чонышкет.
Утаре мыйым йож поран ий дечын,
Шижмаш возеш гын онгышкет.

Вашталте мыйым шокшо кенгеж кечын,
Пōлекле лупс шеран шырчам.
Тунам шып тўтыраш каем эр вечын,
Шарнен ужар тўсан шинчам.

* * *

Пиалан тый лият эр-эрдене,
Вашлият ўжарам – ал унам.
Мланде валне улмемлан ўшане –
Камвозаш мый ом пу нигунам.

Пөлеклем, вет эше шем йўд огыл,
Тыланет вел шўм помыш мутем,
Тый улат пидын кылдыше йогын,
Мый ом керт шокшо кид гыч утлен.

Лач кок чонын юарлыме годым
Мый шинчатим ужнем икана,
Йывыртен ончынем кечыйолым
Эн моторло шинчаштет гына.

Пиалан тый лият эр-эрдене.
Йомак гай тиде омо кына.
Ий коклаш от логал, тый ўшане –
Нимучашдымыш ме толына.

* * *

Икымше лум дене саламлен,
Теле толын угыч капкашкем.
Йўштышкыжө вўдылтын пурем,
Нөргө сад шижмаш гае мурем.

Тый кылмет, лум пырче ондала,
Кеч шоналын шовырым чаткам.
Кучынет камвочшо ший алгам
Йўштө шўдыр гай шижмаш атмаш.

Тый ит вурсо мыйым, шўмбелем.
Пиалан ош лум, но йўштө пеш.
Чўчкалта поран-мардеж пелен
Да тўрветым пуйто шупшалеш.

Тый да мый – ме коктын – кок тўня.
Лум велеш, да чонышто ласка.
Нангая гын пиалан йўкнам,
Ит чамане лиймынам арам.

КЕНЕЖ ЭРТЫМЕК

Ме вашлийынна таче шижмашым,
Кодын огыл йырваш чевер тек.
Шупшалеш мардеж тўрвө лышташым,
О мыняр ал кенеж эртымек!

Тек камвозын шып ўлык йўр тымык,
Ир поран йўштө теле ийлаш.
Тўтыран август годым кас тамык
Вучыктен мемнам шўдыр шийла.

Шыже кечын мый угыч туланым,
Конденат чоныш шошо йўлам.
Кечын шөртнө шергаш гай куаным
Чиен шўмыш, йорган воштылам.

Ме вашлийынна таче шижмашым,
Туш сералтын мемнан тўрлө лўм.
Ушыктем иктыш мужыр ужашым,
Тыйынат ынде ты шокшо шўм.

Геннадий
Сабанцев

«Калык дене пырля илем...»

Марий Эл Республикын калык писательже, Марий Эл тўвыран сулло пашаенже, Марий Элын С. Г. Чавайн лўмеш Кузгыжаныш премийжын лауреатше Зоя Дудиналан (Глушковалан) 3 ноябрьште – 60 ий

Сылнымут пашаште пырля тыршыше йолташ, коллеге нерген сераш иканаште куштылгат, нелат. Куштылго – вет туддене шкеж денат, усталык саскаж денат шукертсек палыме улат, а нелыжым лач тиде шукертсек палымак ышта: кузеракын тудын нерген да творчествыже, мемнан шочмо литературышкына пыштыме надырже нерген кумданрак да келшыше акым пуэн каласен мошташ? Яра моктымашке гына лупшалташ огыл ыле. А Зоя Дудинан пыштыме надырже изи огыл, да тыгодымак тўвыргө. Тымарте тудо марла да рушла лу утла книга савыктен луктын, возымыжо финн да эстон йылмыла денат лектыныт. Икманаш, надыр чынже денак изи огыл, серыпле манынат кертына. А тўналын чылажат...

«ИКТЕ ТЎНЯШТЕ ЭЛЕМЫН МОТОРЖО – ОНО ВОКТЕНЕ МОТОР КУПСОЛАМ...»

Ожнысекак каласен кодымо ик тыгай ушан ой ушышко толеш: «Поэтын могай да кō улмыжым палынет гын, тудын шочмо вершōрышкыжō миен тол». Зоя Дудинан шочмо вершōржō – Шернур кундемысе Марисола воктенысе Купсола ял. Тиде ял нерген чыла марий еңжак колын огыл гынат, тудын ик уста эргыже – Йыван Кырла – нерген палыдымыже укеат, шонем. Поэтессе чырык курым ожно шочмо Шернур кундемже нерген тыге кумыл нōлтын каласен:

Вес тыгай Шере нурым тўняште ом пале,
Мўй вўдан, мўй шудан Шернурем!
Мўкш тўня гыч родем, пошкудем, шочмо калык,
О кузе мый тендам йōратем!

«О кузе мый тендам йӧратем!» манмыже тўжвач ончымаште изишак кукшо риторике семын йонгалтеш гынат, поэтессе тиде кумыл шижмашым шке возы-маштыже творчеством мучко шокшын вўден нангая, шкенжын ик эн тўн темыж-лан усталык вийжым сотемдарен да пойдарен шогышо памаш семын ужеш.

Тудо жапыштырак возымо эше ик почеламут гыч чон ой:

Сандалык муро гае йонго,
Мӧр олыкан чон ўжмӧ вер.
Мылам нимо деч ямле онгыр –
Йыван Кырлан луй модмо вер!

«Куд ияшак шнуй мландыште куржтал кушмем умыленам: кум сурт гоч уста поэт да киноартист Йыван Кырлан сурт олмыж деке эртыше турист-влакым ӧрын ончыштынам», – шарналта кызыт лўмлӧ поэтессе тугодсым.

Поэзийым шижмаш, тудын деке эше ӧрмалгенрак лишеммаш лач тунамак тўналын. Икана вашмутланымына годым Зоя Михайловна кумылжым тыге-рак почо: «Шочмо мӧнгӧ, шочмо сурт, ача-ава пелен улмо тиде шижмашым ылыжтареныт. Ме ылышым йӧратымашым шочмо мландым йӧратымаш гоч шижынна. Шошо толеш, вўдшор ташла... Купсола гыч Марисолашке ме вик вончен огына керт да йыр коштына ыле. А тушто куэрже, шопкеже, коремже!.. Мланде кукшырак лиймеке, велосипед дене кудалыштынна. Марисолаште кокам илен, да садлан тушко унала коштынам, кенеж еда кум-ныл шагат эр марте пӧрт ончылно мутланен шинченна. Мом мутланымым кызыт ом шарне, но тунар чот сай лийын тунам!.. Вара толын икымше йӧратымаш... Лачак йоча жап гыч кугурак ийготыш куснымо годым поэзий шижмаш иланен...»

«МОГАЕ НӖШМЫМ ЎДЕНА...»

Зоя Дудина шке туныктышыжо З. В. Ермаковалан пӧлеклыме почеламу-тыштыжо манеш: «Мобае нӖшмым ўдена гын, Тугаяк чап лўмна коদেশ». Зинаида Васильевнан чап лўмжӧ туныктым пашаж дене сулымаште гына огыл, а юнкор радам гыч уста, лўман ен-влакым шуарен куштымаштат суапым муын. Нунын кокла гыч иктыже – Зоя Дудина. Зоян Марисола школысо визымше классыште тунемаш тўналмыж годым ты школыш лачак З. В. Ермакова толын. Тунамак «Ший онгыр» юнкор кружокым почын. Ты кружокышто шуаралтме жапшым З. Дудина таче тыге шарналта: «У книга-влакым школысо, ялысе библиотеке гыч, тыгак Зинаида Васильевнан мӧнгысӧ книга шӧрлыкшӧ гыч наледенна. Туныктышына Марисола черкын тоштемше оралтыштыже илен. Шем шыже йўдым туддене ятыр гана малаш кодмо. Изи конгашкыже олтен шында – пӧртшӧ шокшо-шокшо, а эрдене ончет – ведраште вўд кылмен... Тыште ме шке серымынам лончыленна, кид дене возымо книга чумыренна, изи ушна дене кугу ылыш нерген кутыренна. Тачат мемнан шўлышна да ылышна дене ила Зинаида Васильевна. Пагалыме, йӧратыме Туныктышына, Тыланда мланде марте вуйнам савена!..».

Зинаида Васильевнан кум чолга юнкоржым: Зоя Дудинам, Юрий Соловьевым да Гена Васильевым (вара тудо уста артист семын чапланыш) – икымше гана Йошкар-Олашке «Сылнымут шыже» семинарыш конден. З. Дудинам шарнымыж почеш, тиде 1978 ийыште лийын. А вет мыят шарнем тудо ийысе семинарым, молан манаш гын Зоя дене ме тунам ик сылнымут тўшкашке логалынна ыле, тиде тўшкам палыме поэт Борис Данилов шке пашаче пӧлемыштыже, Волков уремысе 141-ше номеран пӧртыштӧ верланыше

«Марий коммуна» газет редакцийште, вуйлатыш. 8-ше классыште тунемше нӱргӱ ўдырын возымыжымат лончылышо-влак тунам мокталтен ойлышт.

Тунамсе жапым Зоя Михайловна кызыт тыге шарналта: «Марисола гыч Шернур марте корно пеш лавыран ыле. Йолын толмо гаяк толын улына. Ик йўдым Шернурышто Зинаида Васильевнан аваже дене мален лекна. Эрдене тудо мыланна шокшо когыльо дене чайым йўктыш. А уремыште – пычкемыш шыже эр. Тугак ночно, лавыра. Зинаида Васильевналан аваже манеш: «Йоча-шамычетым так орландарен коштыктет...» Уке, нимат так лийын огыл! Мӱнгешла, ўдыр-рвезе-влак изинек илышлан шуаралташ тунемынит. Вет тыгай каньысыр корно денак кӱргӱ виян, шке ончыкылыкыштым чоҥышо-влак варажым усталык кўкшытыш шуыт. З. В. Ермакован тунемшыже-влак тидым пеш раш ўшандареныт.

«ЙЎЛЕН МОШТАШ НЕЛЕ...»

Тидат З. Дудинан почеламутшо гычак ойсавыртыш. Мый тыште тудым поэзий пашаште йўлымӱ шонымаш дене кучылтам. Чынакыс, тиде усталык сомылышто лачак шке семын йўлен мошташ моткочак неле. А от йўлӱ гынже, поэзийыштат нимом ум каласен от керт.

1980 ийыште Зоя Дудина Марий кугыжаныш университетын марий да руш йылме пӱлкашкыже тунемаш пура.

«Студент жапем сылнымут шотышто лектышан лийын манын ом керт», – чонжым почеш кызыт поэтессе. Нунын группыштышт ончыкылык писатель-влак: курыкморий рвезе Владислав Самойлов, Маргарита Ушакова, Юрий Соловьев, Лидия Семёнова – тунемынит.

1985 ийыште университет дипломан самырык специалист Марий книга савыктышыште редакторлан ышташ тўналеш. Тыште пашам ыштыме пагыт Зоя Дудиналан чыла могырымат эше вес кўшыл школ лийын: профессионалан тунеммаштат, илышым лончылымаштат, поэзийлан шуаралтмаштат. «Тиде вийым погымо, шулдырым налме пагыт ыле», – манын акла шкеже. Вет тыште тудо кажне кечынак пашам пырля ыштыше ушан-шотан кугырак йолташ-влак дене, книга м лукташ ямдылыше поэт-писатель, шанчыен-влак дене ужын мутланен. Чыла тиде кышаде йомын огыл, а творчестве паша деке утларак чак лишемден, моштымашым шуараш полшен.

Но тиде пагытыштат почеламут чот возалтын манме йонылыш лиеш, очыни. Зоя Дудинан икымше книгаже, «Мый шкежат суксо омыл», 1998 ийыште гына савыкталт лектын. Тылеч ончыч поэзий шомакшым калык ончык кумдан лукташ тыршен огыл. 1994 ийыште тудын ешышкыже кугу ойго толын: кокымшо эргым, шке манмыжла «мланде шепкашке» поген пыштеныт. Тиде чон да уш-акыл сургалтмаш Зоя Михайловналан поэзий пашалан тымарте лийдыме вий-куатым пуэн. Тидын нерген, шарнем, мемнан йӱратыме да пагалыме поэтна Семён Николаев икана пеш чын палемден ыле. Тунам самырык поэтессе чон коржмо мурсаска дене шўм-чонжым лыпландараш (тиде мут тыште келшен толеш гын) тыршыш, умбакыже илаш да пашам ышташ лач поэзийыште вийым муо.

...А йўдым кончыш омо – лайык:

Шинча йырем гыч куптырым погаш

Кава гыч вомыш эргым – кайык! –

Ойгем, тыгай улат улмаш!

(«Куптыр», 1994).

Викшым ойлаш гын, лачак 1994 ий деч вара Зоя Дудинан поэзийже капла-нен кайыш, тудын возымаштыже яра корнылам ме огынат му, манаш лиеш. Поэтессе келгын шонышо, илыш йодышым кумда да келге шинчаончалтыш дене тўткын аклен моштышо возышыш савырныш.

«СЕРЛАГЫШЕМ – ВУЙ ЁМБАЛНЕМ...»

2012 да 2014 ийлаште Зоя Дудинан кум томышко чумырымо ойпогыжо савыкталте. Тиде кум книгаште лудшо ең поэтессын чумыр творчествожым иканаште ужын, лудын, аклен кертеш. Мыят ты ойпогын чыла саскаж дене палыме лийше семын каласен сенем: З. Дудина ойлышаш да возышаш шомакшым эн ондак ятыр вискала, тудын йыр шонкала, вик гына луктын ок пыште. Почеламут ден поэмылаштыжат, кусарыме почеламут ден прозыш-тыжат, очерклаштыжат тудын поэзий кумылжо, поэт улмыжо моткоч раш палдырна, ныжылге да чымалтше шўм-кылже нигуштат огеш йом.

– Почеламутым мый лўмын шонен шинчымашем уке, – ойла поэтессе. – Манмыла, кычал коштмашемат уке. Поэзий корно-влак шке толыт. Толыт кумалтыш мут дене, калык ойпого гыч, ялыш миен, иктаж онайым колмо гыч. Шонгыен-шамычым колыштат гын, нунын ойсавыртышышт – ямде поэзий! Чыла тидым возен налаш гына ит ёркәне да, шўмет ден уш-акылет гоч колтен, шке семынет каласен гына мошто...

Теве тыгай поэтессе Зоя Дудинан усталык пашам умылымашыже, да тидак, мыйын ўшанымаштем, творчествожын негызше. А мо? Тиде пеш пенгыде негыз, сандене тудын ўмбалан чонымо поэзий оралтыжат ончы-кыжым серыплын шогаш тўналеш, серлагышан лиеш.

Серлагышем – вуй ўмбалнем
Ош кече гае волгалтеш...

...Серлагышем,
Куан, ойгем да пиалем,
Йывырткытен аралышем,
Тылат кўра эше илем...

(«Серлагышем», 2002)

«ЎМЫРЕМ САСКАН КОДЕШ...»

Зоя Дудинан лўмгечыжлан пўлеклалтше тиде шомакыштем тудын творчествож нерген мый кугунжак шым каласе (тек тидым критик ден литературовед, шымлызе-влак – улыт гын – ыштат, нуным тыште тарватыдыме сўрем вучен кия), но шкемын чон гыч лекше оемым шылтыде каласышым, шонем. З. Дудинан поэзийжым мый моткоч пагалем, йўратен лудам да шочмо сылнымутнам йўратыше-влакланат лудын шогашак темлем. Тушто те чонландат, шонымашландат келшыше кумыл шижмашым муыда, марла возымо сай сылнымут, кўкшў поэзий дене тан лийыда. А икмыняр ий ончыч эше рушла книгажат савыкталт лектын ыле, тудо «Доля земная» маналтеш. Кусарыше-влак: А. Спиридонов, Г. Смирнов, А. Коковихин, Г. Пирогов да Т. Лейко. Тугеже марий поэтессын чон саскаж дене ятыр-ятыр ең палыме лийын кертеш.

Шарналтеш ты книга дене палдарымаш («презентаций» манылдена). Тудо Республикысе Йооча да самырык-влакын В. Х. Колумб лумеш библиотекекыш-тыже эртыш. Поэтессын усталык пашаж нерген да шкеж нергенат пеш шуко аклыме ой йонгалте. Мутлан, В. Мочаев тыге мане: «Мый Зоя Дудинам кум сын дене ужам. Эн ончычак – поэт. Вес усталык сынже – еным шымлыше: тыге мый очеркым возышо-влакым лумдем; кеч-кӧ нерген очеркым воза гынат, геройжын чон кӧргышкыжак пура, тудын илыш корныжо тӧрсыран лийын гын, автор тудым кеч-кунамат пыдал налаш лӱддымылыкым муэш, а тыгай койыш кажныланак пуалтын огыл. Кумшо ойыртемже – гражданин; тудо эреак калык коклаште: але тудым ӧрдыж гыч ончалеш-тергалеш, але кӱшычын акым пуаш тоштеш; мер пӧрдемыштат чулым ен».

Тиде касыште З. Дудинан чулым да пенгыде гражданский позициян улмыж нерген поэт-кусарыше Герман Пироговат поснак палемдыш, «ты шотышто ятыр марий творческий ен тудын деч примерым налшаш» мане.

Поэтессе В. Изиянова тыге каласыш: «Зоя Дудинан поэзийже моткоч тӱрлӧ чия тӱсан. Эсогыл шем тӱсат тушто шагал огыл. Но тудат оранек шеме гына огыл, а эре волгыдо-шӧртнялге сын дене леведалтын...».

Руш поэт, кусарыше А. Коковихинын шомакше: «Мый поэзийыште вес семынак серыше улам гынат, Зоя Михайловнан почеламутлажым кусарыме годым ятыр вере шке кумылемлан, шонымашемлан келшыше кумыл-шонь-машым шижынам. Сандене пашам ышташат ондай да кумылло ыле...».

Кодшо ийын З. Дудинан эше ик книгаже лекте, тудо «Юмынӱдыр огеш пу вашмутым» маналтеш. Лудын лекмек, кӱшнырак каласыме ак шомакемым мый эше ик гана шкаланем пенгыдемдышым. Тиде книга поэтын тӱрлӧ шӧрынан темым авалтымыже да келгын почмыж дене шерге. Тыште пӱсӧ илыш философий марий калык чон да уш-акыл поянлыкеш негызлалтеш. Мутлан, кӱсото нерген почеламут аршашыже, «Марий парк» мулен-кушты-мо ончыктымашлан, «Ший Пампалче» мюзикллан муро текст-влакым пуйто калыкнан фольклоржо гыч вигак налме да сылнымут чия дене чинчылыме. Но тиде чылажат поэтын шӱмжӧ да ушыж гыч лектын...

Лӱмгечыж дене шокшын саламлен, ме Зоя Михайловна Дудиналан сай тазалыкым, чон рвезылыкым, ончыкыжымат мотор сылнымут саскам тыланен кодына.

...Калык ден пырля илем.

Поро шӱлыш ден шӱлем...

Пӱрышын пӱрыжым тамлен,

Юмын пуымыжым пайлен

Помыжалтым эр велеш –

Вӱд йога, лышташ велеш.

Кумылемже пеледеш,

Ӱмырем саскан коदेश...

(«Вӱд йога, лышташ велеш», 2012)

Теве тыгай иктешлымашым ышта кызытсе жаплан мемнан юбилярна. Тиддене ме тичмашнек келшена.

Вашмутланымаш:
Игорь Попов – Светлана Архипова

«Ончыкылык нерген шонышаш улына...»

Россий писатель ушемн Марий Эл Республикысе регион пӧлка правленийжын председательже, Марий Эл Республикысе С. Г. Чавайн лӱмеш Кугыжаныш премийын лауреатше, Марий Эл тӱвыран сулло пашаенже Светлана Дмитриевна Архипова (Светлана Григорьевна-Сото) 14 октябрьште 55 ийым темыш

Светлана Дмитриевна калыкыште поэт, муро-влаклан мутым возышо семын чапланен. Шуко жап юнкор-влакым куштымаште, шуарымаште пашам ышта. Ятыр ий «Ямделий» газетыште, «Ончыко» журнал редакцийыште пашам ыштен, кызыт «Кече/Солнышко» йоча журналын тун редакторжо.

– Светлана Дмитриевна, писатель, поэт-влак шке юбилейышт вашеш шукыж годым у книгам луктыт. Палена, тенданат тудо те-те-те савыкталт лекшаш. Могай тудо лиеш?

– Кызыт марте 21 книгам ош туням ужын. Черетан «Когда расцветает рябина» книгашке рушлаш кусарыме почеламут-влакым чумырымо. Тиде пашам республикыштына гына огыл, а Россий кукшытыштат палыме поэт-влак шуктеныт: Елена Хисмутдинова, Александр Коковихин, Сергей Щеглов, Геннадий Смирнов, Константин Ситников, Анна Васильева, Алевтина Сагирова, Анатолий Спиридонов, Смоля Коленцев (Николай Смоленцев), Анна Бовт (Галина Головки). Почеламут книга республикысе социал-значимый сылнымут

Светлана Дмитриевна Архипова

программе почеш савыкталтеш. Икмыняр кыдежлан да коман сүрет-влакым Мария Ключкина келыштарен. Түрлө ийлаште савыкталтше книга да тұшка сборниклаште, «Эрвий» альманахыште лекше почеламут-влакым налын, рушлаш кусарыме. Южо почеламутшым кок поэт кусарен, нуно ик шонымашан улыт гынат, түрлө мут поянлык дене сылнештаралтыныт. Садлан кажне лудшыенлан сылнымут корнылам таңастарен лудаш онгай лиеш. Шуко йоча почеламутым Анатолий Спиридонов кусарен, нунылан книгаште посна кыдежым ойырымо.

«Теныз гай шаулен шөртнө шыже» почеламут түнямбалысе 45 йылмыш кусаралтын. Нунын кокла гыч кок китай поэт шочмо йылмышкыже кусарен. Пекин олаште лекше «Тачысе түвыра да образований» («Культура и образование сегодня» (внутренний единый выпуск: CN14-0009) газетын пытартыш номерыштыже түрлө элыште илыше поэт-влакын почеламутыштым савыктыме. Сылнымутым китай йылмыш поэт Джеймс Тиан (James Tian) да Дэн Чжань кусареныт. Тиде газетын номерже официальный сайтыште верандалтын. Тыгак «Кажне тылзын лекше китай йылме» сылнымутан журналыште китай поэт да кусарыше Цземин Итион Цай икмыняр почеламутемымат шочмо йылмыш дене йонгалтарен.

– Кумда лудшылан те «Ямде лий» газетыште пашам ыштымыда годым палыме лийында. Умбакыже «Ончыко» журналыште тыршенда, ынде ятыр ий «Кече/Солнышко» йоча журналын тун редакторжо улыда. Кажне паша коллективда нерген каласкалыза.

– Паша корнем Шернур районышто лектын шогышо «Призыв» газет гыч тұналын. Тушто ик ий мастарлыкым таптымек, варарак район радиошто ик тылзым ыштымек, Йошкар-Олашке каналташ шонен тольым. Пазар воктене «Усем» курыкмарла журналын тун редакторжо Михаил Кудряшовым вашлийым. «Кушто пашам ыштет?» манын умылыш да вигак олаште паша верым кычалаш темлыш. Кызыт мартеат Михаил Ивановичлан тауштем да вуюм савем. Умбакыжат илышыштем тудын гаяк поро кумылан ен-влак вашлиялтыч, шуко шонымашем шукталте. Тиде мутланымаш деч вара түрлө газет редакций еда коштым, но нигуштат паша вер ыш лий. Ойгырен пытышылан Печать пörтыштö пиал ала-кузе шыргыжале. Таче кечын Марий Элын калык поэтше, а тунам «Ямде лий» газетын тун редакторжо Геннадий Сабанцев мыйым ыш шүкал, «Вес арнян йынгырте» мане. Чынак, иктаж кок арня гыч Геннадий Леонидович йоча газетыш корреспондентлан шогалаш йодмашым возаш темлыш. Ик тылзе гыч пагалыме поэтна Марий радио сомыл аланыш вончыш. А редакторлан йоча поэт Василий Крылов тольо. Жап тунам пеш онгай ыле, манаш лиеш. Перестройко жап, системе вашталтме пагыт, окса чұдылык ыльыч, а газетым кажне арнян лукман. Тунам газет кок тұс дене савыкталтын. Шукыж годым йошкар да кечыйол тұсым кучылтмо. Ик ийын кенеж жапыште эсогыл икмыняр арня газетым луктын кертме огыл. Но чыламат сеныме, оксамат муаш тыршыме, да йоча-влак йöратыме газетыштым налыныт. Архивыштем аралыме газетым ончалым. 1998 ийыште ныл түжем утла газет шаралтын.

«Кажне возышо ен ик верыште шинчылтшаш огыл» манит вет, садлан «Кече/Солнышко» журналын тун редакторжо Антонина Шакирован пöлкан редакторжылан паша верым темлымекеже, тушко куснышым. А ик ий гыч «Ончыко» журналыште тыгаяк пашам темлышт. Тунам тун редакторлан Анатолий Тимиркаев тыршен. Тудо – пеш уста да умылен моштышо редактор.

Вет пашаште ме түрлө койыш-шоктышан пашаен-влак лийынна, ала жапыш-тыже ыштен шуктымо огыл, ала вес шотлан көра умылыдымашат лектын, а Анатолий Тимиршинович мунло вуйлатыше семын чылакат шымартен моштен. Кызытат тудын дене кугешнем да пагалем. Ик кабинетыште палыме серызе, Марий Элын калык писательже Юрий Иванович Галютин дене пырля кум ий наре журнал пашам ворандарышна. Тудо мыйым шукулан туныктен: шкем кучымо шотыштат, ең-влакым палымаштат, илышланат. Редакцийыш пурен шогышо сылнымутым төрлымö деч посна, кажне тылзын журнал-влакым альтернативный подписке дене районлаш коштыктым, ужалыме. Сылнымут мастер-влак дене мутланыме, шонымашыштым почаш тыршыме. Тыге республикыштына илыше поэт-писатель-влак дене лишкырак палыме лийынам. Мый тиде жаплан кок йоча книган да кугыен-влаклан кок почеламут сборникын авторжо, республикыште эртаралтше «Идалыкын книгаже» икымше конкурсын «Эн сай поэзий книга» номинацийыштыже лауреат лийын шуынам. Садлан Василий Крылов вигак Россий писатель ушемыш ушнаш йодмашым возыктен, тўшка погынымашыште мыйын верч чыла писатель йўкым пуэн. Ик ий гыч Россий писатель ушем йыжыңыен лийым. Василий Крылов Марий Эл писатель ушемышке марий сылнымут дене консультантлан пашашке нале. Тыге ушем дене кылдалтше сомылыш кычкалтым. Тиде 2005 ийыште лийын.

– Марий Эл Писатель ушем вуйлатышылан шоголме годым тургыжланенда мо?

– Писатель ушемым вуйлаташ тўналам манын, нигунам шонен омыл. Чылажат вучыдымын лийын кайыш. Сылнымут консультантлан ыштыме годым эреак Василий Крыловын куштымыжым шуктенам, кугу ответственностьым тунаржак шижын омыл. Уке лиймекеже, писатель ушем тулыкеште. Тудын ворандарыме паша корныш шоголаш писатель-влак мыланем ўшанышт. Вуйлатышылан йўклыман тўшка погынымаш деч ондак Юрий Галютин арня жап мыланем эре туен ойлыш: «Тыланет шоголаш кўлеш. Ынде тусо көргö да тўжвал пашам сайын палет». Мый эре торешланышым, «Мый дечем кугурак-влакат улыт», маньым. А ик эрдене тольо, юмылтыш да ойлыш: «Мый таче, палет, могай омым ужынам. Кава гыч лыжге гына порсын лўнгалтыш волыш. Йыр писатель-влак шогат ыле. Тиде порсын лўнгалтыш тыйын воктекет шуо, да тый тушко шинчыч. Тиде пале! Тыланет вуйлатыше лияш Юмо пўрен».

– Пашам тўналмыда годым могай нелылык дене тўкненда, кузе нуным сенен кертында?

– Пашаште түрлө лиеда. Эн чотшо Россий сылнымут фондын республикысе пöлкажым да тошто писатель ушемым ликвидироватлыме годым неле лие. Кок ганажат суд гоч эртыме, ятыр кагазым погымо, нотариус-влак дене канашыме да тулеч моло. Ик судшым эртарен колтышна, но кокимшо суд годым Юстиций министерстве гыч пашаен йодмашнам ыш пенгыдемде, Елена Хисамутдинова дене зал гыч шўлыккан лекна, ончылно адакат неле процедур-влак вучышт. Варарак уставым вашталтыме годым ойгыш верештна, тиде пел ий наре шуйныш, но чыла чаракымат эртыме. Тыгодым писатель-влак мемнан дене пырля лийыч, ой-канашышт дене полшышт. Эн кугу энэртышым Медведево судышто ятыр ий судьялан тыршыше поэтессына Юлия Цветкова пуыш.

Пеледыш пайремысе тангошкылмо деч вара. 2022 ий

– «Кече/Солнышко» журналым лукмаште можо тендам куандара да могай йöсылыкым шижыда?

– «Кече/Солнышко» журналым йоча-влаклан шарымм эн йöратыме пашалан шотлем. Латкуд лаштыкан журнал 1100 тираж дене кажне тылзын лектеш. Тун редактор пашам 2011 ий гыч шуктен шогем. Икымше номерым лукмо годымак tudo түрлө чиян, шуко сүретан да онай лийшаш, шоненам. Вет йочалан модыш гай журнал келша. Тек tudo, журналым кучен, пүчкеден, модышла дене модын, кучык увер ден йомаклам лудын, ямле илышыжым эшеат куандара, кумылжым нöлталеш. Туныктышо-влакын ойлымышт почеш, икшыве-шамыч черетан журналым пеш вучат. Садлан ўдыр-рвезе-влакын пашашт дене палдарена, фотосүретыштымат верандена. Тыге нуно журнал дене кылым шижыт, юнкор сомылын участник улмыштым палат.

Таче кечын ятыр журнал альтернативный подписке дене шаралтеш. Тыге ача-аван оксаштым аныклаш тыршена, вет тиде подписке дене журнал кум пачаш шулдырак. «Кече/Солнышко» журналым шарымаште полшышо туныктышо ден воспитатель-влаклан мелын шогена, эре полшаш ямде улына, күлеш годым Чапкагазымат, Тауштымо серышымат, савыкталтме нерген справкымат кучыктена. Тыгай кагаз-влак нунылан категорийым нöлталме годым күлыт.

– Те поэт улыда, йомак книгадат уло. Кугыен-влаклан прозым возаш шонымашда лийын мо?

– «Ямде лийыште» пашам ыштымем годым «Марий Эл» газет прозо сынан мыскарам да илыш сүретым савыктен. Журналист конкурслаште нине статья да ойлымаш сынан прозо дене ятыр гана сенгышыш лектынам, журналист Валерий Мочаевын «Молодёжный курьер» газет пелен эрта-рыме йодышмашыштыжат журналист-влак коклаште ончылно лийынам, ет-влаклан палыме семын палемдалтынам. Тунам мыйым Мария Илибаева таратен шоген: «Света, материалетым ямдылен шого». Статья савыкталт-меке, южо енже «Света, ой чот воштылтышыч вет!» манын. Ту возымым посна книга дене савыкташ шоненам ыле. Ала иктаж-кунам тиде сомыллан кўын шуам.

– Совет жапыште мурылан возышо поэт-влакым, посна тўшкалан ойырен, поэт-песенник маныт ыле. Тендан 300 наре муро текстда уло. Но классический почеламутдаже эшеат утларак. Тидын шотышто мом ойледа: те утларакшым поэт-песенник улыда але классический поэт?

– Кызыт марте почеламутшат, мурылан мутшат шуко возалтыныт. 2012 ийыште лекше «Мардеж лийнем ыле эрдене» муро сборникышке 230 муро пурен: марий композитор-влак дене серыме, рушла да татарла гыч кусарыме, тыгак йоча муро-шамыч. Тылеч вара пытартыш лу ийыштыжат эреак муро дене корнем кылденам. Таче кечылан, чынак, 300 утла муро шочын. Иктышт лыве гай икмыняр жап гыч сцене гыч йомыныт, весышт радио дене йонгалтыт. Мурызына-влак южгунам, йынгыртен, семыш мутым пышташ йодыт. Шагалынже кызыт почеламут дене пашам ыштат. Вигак ямде сем дене поэт деке лектыт. Семыш мутым пышташ нелырак, вет чын пералтышан шомак-влакым кычал муман, да эше текстыште шонымаш лийшаш. Садлан южо семжылан вуйым пудыратылман. А кунам муро шочеш, куанат ешаралтеш. Тунам композиторымат, мурызымат вўчкалтен пытарыме шуэш. Нунылан эреак таушташ тыршем: кугу сомылым шуктат, шўмышт да чонышт дене шочыктым мотор мурым калык деке нангаят. Композитор Надежда Кульшетова поснак тырша, ўмаште да тений ятыр мурым ыштышна. Эсогыл «Марий Эл» гимн шотан мурым Россий Федерацийын сулло артисткыже Зоя Берниковадан пўлеклышна, шукерте огыл «Марий Эл» ГТРК-ан журналистше Людмила Федорован полшымыжлан кўра клипым чумырымо. Тыгак «Шўм кўлтка» мурыланат клипым ямдылыме. Тудым Роман Алексеев ден Наталья Глазырина йонгалтарат.

Ятыр мурым Эльвира Попова, Эльвира Трифонова, Светлана Строганова, Влад Николаев да моло денат ыштыме. Пытартыш жапыште Америкыште илыше мурызо Эльвира Попова-Гамильтон дене кылым кучена. Алла Пугачёван йонгалтарыме «Миллион алых роз» кусарыме мурым тўнялан палымым ыштен да марий йылмынам у кўкшытыш нўлталын, Интернетысе тўрлў площадкыште тиде мурым муын колышташ лиеш. Тыгак мутемлан возымо моло мурымат кеч-кў Интернетыште колышт кертеш. Кызыт тыгайже ятыр уло.

Почеламутлаште образ-влакым кычалаш тыршем. Южо енже «палыдыме мутым кучылтынат, эше пўтыркален пытаренат, умылаш неле» манын колта. Но почеламутем-влак жапыштыже возалтыныт, нуно так арам пуракан огыт кий, муро-влак шочыт, калык кучылтеш. Йоча-влакланат мурым ыштена. Кызыт тиде сомылым Марий тўвыра рўдер шукта, директоржо Наталья Пушкина ден мурызо, композитор Светлана Яндукова проект почеш тыршат, марий йоча муро репертуарым пойдарат. Йодмышт почеш почеламут-влакым уло кумылын серем.

– Редактор, кусарыше, вуйлатыше семынат моткоч шуко автор дене пашам ышташда логалын...

– Писатель ушемыште 67 йыжынъен шотлалтеш, кажныж дене иканаште мутланаш огешат лий, но ме правлений погынымо годым ятыр йодышым канашена, тыгак тўшка погынымашыште ыштышаш пашам рашемдена. Кудыжлан книга лукташ полышым пуэна, конкурслаште участвоватлыше ятыр писательлан шўкалтышым ыштыме. Тидлан кўра Аркадий Богданов, Светлана Бессонова, Леон Рая да молат книгаштым тўнялан пўлекленыт. Таче кечын кугу кўкшытан сылнымутым ятыр писательна пўлекла: Юрий Соловьев, Владимир Матвеев, Геннадий Гордеев, Валерий Григорьев, Зинаида Ермакова, Лидия Иксанова, Зоя Дудина, Зоя Висвис, Татьяна Пчелкина, Татьяна Очеева, Татьяна Соловьева, Лидия Семёнова. Путырак куандарыше улыт Любовь Абукаеван, Людмила Очееван, Людмила Озамбайын, Дина Рычкован почеламутышт.

Владимир Гордеев ден Зинаида Артемьева йоча-влаклан онай ойлымаш-влакым темлат. Вячеслав Комаров «Эрвий» альманахыште йоча-влаклан возымо икымше ойлымашыж-влак дене, Любовь Мамаева прозаик семын чот куандарышт. Мардан Рая «кусарыме сомылым тўналынам» манын ойла. Онай мыскарам, йомакым да илыш гыч налме сўрет-влак дене сылнымутнам Ирина Делянова пайдара, кенеж мучаште тудо «Майрук» сборникым калыклан темлыш. Иринан тылеч ондак почеламутым серымыжым паленам, кок книгажымат лудынам, но ойлымашым серен шогымыжым икымше гана пален налым. Тудо калык ойпогым шке возымаштыже кучылтеш, арун сера, шомакым так арам огеш кышкылт. Людмила Очеева-Мамаева ала-кунамсе-как почеламут ден мурым воза улмаш. Тений тудат мыланем сылнымутын почмо окнашкыже мотор почеламутшо дене лыве семын чонештен пурыш, ушышто сай шонымашым, чонышто поро шижмашым шочыктыш. «Шарнымаш йолгорно» книгаж дене сылнымут шўрлыкнам пайдарыш. Инесса Ардаш мари́й сылнымутышко «Пеледыш деч налым шижмашым» шыма лўмжў дене куатлын тошкале, тудын омсажым рон почын, ўшанлын пурыш. Ойыртемалтше образше, савыртышыже-влак дене мыйымат редактор семын авалтыш. Икымше почеламут гычак тудын шке йўкшў да сынже палдырныш.

– Кызытсе мари́й сылнымутан литературын сай могыржым да ситыдымашыжым палемден кодыза. Мом эше мыланна саемдаш кўлеш?

– Поэтна-влак прозым возышо-влак деч шукрыак улыт. Ме ончыкылык нерген шонышаш улына. Садлан прозым возаш йоча-влакым изинек таратыме нерген ойлаш тўналынна. Тений кенежым йомакым возышо-влаклан прозо форумым икымше гана эртаренна. Тудым иктешлыме семын, икшыве-влакын возымыштым иктыш чумырен, йомак книга лукмо. Тыгак ўдыр-рвезе-влакым «Кече/Солнышко» журнал гоч сымыстарена, возымыштым туштат кумылын савыктена.

Писательым виеш возыкташ ок лий. Чылажат – чон йодмо почеш. Сылнымутлан графоман-шамычат огыт кўл. Кеч-могай лудшат чапле сылнымутым луднеже, садлан каже писатель ончылно тўн задаче уло: сайын возаш. Лудшыеным нигўат ондален ок керт. Мастарын возымым нуно вигак шижыт. Удамат вигак палемдат. Садлан журналыште ыштыше-влакланат, книга лукшо-влакланат эре тўткў лийман. Лудшыенын чонжым йўкшыктарет гын, тудо ўшанымым чарнен кертеш. Мыскарам возышына-влак шагалын улыт. Нунын

«Сылнымут шыже–2021» семинар-канаш годым

коклаште Елена Юнусован произведенийже-влак калыкыште, артист-влак коклаште кугу йодмаш дене пайдаланат. Кызыт кокымшо мыскара сборникше шке черетшым вучен кия. Ойлымаш-влак путырак онай улыт, чўчкыдынак нуным актрисе Августа Романова лудеш, «Вконтактештат» веранда. Шернур район Йошкар-Памаш ялыште илыше авам, Вера Сергеевна, «Ончыко» журналыште савыктыме сылнымут коклаште «Елена Андреяновнан мыскаражым воштыл-воштыл лудам» манеш. Тудо моло писатель-влакынат серымыштым шке семынже аклен пуа, сайым сай семын палемда, уда нергенат вигак каласа. Пытартыш жапыште савыкталтше марий книга-влакым тудлан эреак намием да шонымашыжым каласаш йодам. Чаплыракшым уэш-пачаш лудеш. Мария Илибаеван, Александр Петровын романыштым, Эрик Петровын повестьшым шергалаш йората. Журналыште Качырий Весчурийын серыме мыскара сыннанрак лудышыжым пеш йоратен лудын. Утларакше тудо ожнысо илыш дене палдарыше ойлымашым, повестьым пагала. Тыге ялыш мийыmem годым да телефон денат сылнымут нерген авай дене мутланен налына.

– Кызыт шуко марий ача-ава шке икшывыжым изиж годсек марла огеш туныкто. Ойлат, пуйто вара йочасадыште, школышто, пашаштыже марий акцент лиеш, мешаяш тўналеш. Те ик интервьюштыда «школыш кайымеш рушла ойленжат моштен омыл» манын палемдеда. Илышда мучко марий йылме тыланда иктаж-кунам мешаен мо? Кызыт мыняр йылмым паледа?

– Марий йылме мыланем чыла пуэн: пашам, йолташ-влакым, сылнымутым, возымо сомылым такыртымым. Тушеч моло йылме деке корно виктаралтын. Таче кечын мыланем кок йылме эн лишыл: марий йылме ден руш йылме. Кокытшат Юмын пўрымō улыт манын шонем. Изинек эре книгам лудаш да писынрак рушла мутланаш тунемаш шонен коштынам. Вет книгагудышто сўретан сōрал йомак-влак рушла лийыныт. Йоча годым йошкар

коман 400 наре лаштыкан изак-шоляк Гриммын книгаштым лудаш чонем эре йўлен коштын, тыге тудым кумшо классыште тунеммем годым сенышым. Орыктарыше сынан йомак-влак лўдыктеныт да лудаш таратеныт. Тыге книга деке шўманынам. Нылымше классыште шыжым паренгым погаш коштмо жапыште каналтыме годым тўшка дене ведром кумыктен, йыр погынен шинчена ыле. Тыгай жапыште йолташем-влаклан Гримм изак-шолякын йомакштым марланден каласкаленам, нуно шкак йодыныт.

Илышыште йылме-влакым палымаш кўлешан. Школышто англичан йылмым Елизавета Владимировна Половникова-Марченкова вўден, йоча-влак сай шинчымашым налышт манын тыршен. Лыжга кумылан, поро койышан туныктышо Эльвира акамын класс вуйлатышыже лийын да нуным эсогыл тўрлў тўр дене упшым да мойн пидашат туныктен. Мыят вара акам деч пидаш тунемынам. Англичан йылме эркын дене ушышкем пурен, вара Марий кугыжаныш университетыште вияндышым. Мутланыме практикым Скайпыште Лондон гыч Камерон лўман кусарыше мастарын пуэн. Уке гын мутланаш тунемын ом шу ыле, молан манаш гын тунемме да книгаште возымым умылымо икте, а мутланыме да умылен, йылмым тўткын шижын моштымо вес шот. Англичан йылмат илышыште кўлешан лийын. Тўнямбал финн-угор конгрессыш коштмо годым йот ен-влак дене мутланаш шотлан толын.

Университетыште эстон йылмым Васильев Валентин Николаевич туныктен. Тыршен тунемынам, экзаменым визытанлан кученам. Эстонийышке группинам икымше гана кураторна Андуганов Юрий Владимирович намиен. Тушто ен-влак деч эстонла йодын моштымо, а умылаш нелырак лийын. Илен-толын, эстон йоча сылнымутым марланденам. Эллен Ниитын «Гном деке унала» поэме ден почеламут книга, Эно Раудын «Регенче Пондаш, Пелботинке да Пуншокш» йомак-повестьшым, Арво Валтонын «Жап кугыжа ўдыр» йомак-влак сборникшым, Индрек Коффын кок книгажым, икмыняр поэт-влакын почеламутыштым марланденам.

– «Сото» псевдонимда кушеч лектын, мом ончыкта?

– Россий кумдыкышто Светлана Григорьевамыт ятырын улыт, нунын коклаште сылнымутымат возат. Тидым «Стихи.ру» да «Проза.ру» сайтлаште ужаш лиеш. Тыгак Света Григорьева лўман поэтессе Эстонийыште ила да возкала. Икана тудын нерген критикым вашлийым. Кызыт ом шарне, кў да молан тудым шылтален. Но тунам шоялўмым кучылташ кўлмў нерген шоналтенам. Тыге Светлана лўм дене кылдалтше «светлый» мут гыч ешартыш шомак вуйышкем толын. «Сото» шомак волгыдо, яндар мутын синонимже.

– Ешда нерген кўчыкын каласкалыза. Пелашда дене кузе палыме лийында, кўлан пашам ышта? Тендан творчествыда шотышто мом шона? Икшывыда кушто тырша?

– Альберт пелашем дене Йошкар-Олаште, пашаш толмеке, палыме лийынам. Вучыдымын 31 декабрьыште У ий пайремлан ямдылалтме годым. Тудо тўшкагудын ёлкышкыжо йолташыж-влак дене толын. Пелашем водитель, автобус дене ен-влакым шупшыкта. Российысе тўрлў олаштан лийын. Кодшо курым мучаште «Лужники» пазарыш сатум ужалыше-влакым коштыктен. Мыят шуко гана тушто лиеденам, эсогыл шашке ужгамат ужалаш перныш, тудо жапыште пашадарым жапыштыже огыт пу ыле, садлан тўрлў семын илыме. Шеже шашке ужгам ик ганат чиен омыл. Пелашемын ача-аваже Волжский район Нурўмбал ял гыч улыт, Йошкар-Олаште ушненыт, садлан пелашем олаште шочын, но кенез жаплан эреак ялышке коча-коваж деке намиен коденыт, тыге тудо изиж годым марла ойлен да умылтарен мош-

*Светлана Дмитриевна
Кристина ўдыржё дене*

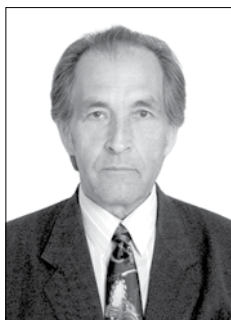
*Туньктышыжо З. В. Ермакова,
С. Д. Архипова да аваже В. С. Григорьева*

тен. Но, кушмекыже, олаште илыше рвезе рушла мутланен. Вашлиймына годым тудо марла ойлен огыл, пырля ушнымекына, эркын-эркын мутланаш угыч тунеме. Кызыт марий йолташыже да коллегыже, пассажир-влак дене марла пелешта. Мыйын почеламутлан возымо мурым колыштеш. Ёедыл кол-тымо койышыжо уке, садлан творчеством нерген нимом утым огеш каласе.

Кристина ўдырем «Кече/Солнышко» журнал редакцийыште тырша. Кызыт марте кок йоча книгаг савыктен луктын. «Лиза ден Роня» чиялтыш книга. Кўчык текст воктене онай сўрет-влакым шкеак келыштарен. Книгасе герой-влакын прототипышт – Лиза йолташ ўдыржё да тудын Роня лўман изи пийже. Кокымшо книгаже йоча-влаклан путырак келшен, «Бардаклюши знают, чем заняться» («Пудыранчык-влак мом ыштышашым палат») маналтеш, рушла возалтын. Тудо Йошкар-Олаште Бауман лицейыште, марий йылмым келгын шымлыман классыште шинчымашым налын, «Узоры» ансамблыш коштын, туштак марла кушташ да мураш тунемын.

Пелашемян аваже, Антонида Петровна, ушнымекына, эреак тўен ойлен: «Еш дене илаш тыглай огыл: ик кидыштет вўд лийже, вес кидыштет тул лийже». Тудо чолга да ушан-шотан ўдырамаш, ўмыржё мучко чонымо пашаште шогылтын, кызыт сад-пакчаште лым лийде тырша. Кенежым жапем шагал, полшаш кошташ эреак ок лий, садлан авана пакчасаскам мыланнат ситара.

«Ончыко» журналым лудшо-влаклан тазалыкым, пиалым, куаным тыланем. Лийза марий журнал дене пырля, сылнымутым лудын, тек илышда эреак пойдаралтеш.

Олег
Микк

Шуко йыжыган илыш

Повесть

ПРОЛОГ

Ялыште ачамын эше кочам дечак – тудыжынат адак шке ачаж дечак – куснен кодшо олма садше энгер воктене, ломбо да куэ-влак коклаште ыле. Тамле пушым лукшо пушенге аланыште шуко тукым канен шинчаш йӱратен. Тидыже, очыни, варарак мыйынат вӱрышкем шынен пурен. Садланак, шонем, ятыр ий ончыч тушто шинчылтмемым шарналтен, олаштат тыгай верым кычалын коштынам...

Ик тыгай вержым муынам. Паркыште.

Парк – ола калыкын йӱратыме, арня мучко пашаланыме деч вара каналташ погынымо вер. Кугурак-влаклан – нугыдо пушенге кокласе ушык олмо, йоча-влаклан юарлашышт – парк мучко шарлен кийыше кумда олык, пурлаш-подылаш... Чылажымат шонен ыштыме. Тиде, мутат уке, сай, йӱнан. Но тушто калыкше-е! Ласкан канашетше! Ала-ала...

ИКЫМШЕ ЙЫЖЫН

Шинчамлан улакрак лукушто ыштыме вер сӱралын койо: парк озашт, векат, домином мойн йӱратыше-влакым куандараш шонен, ваштареш верандыме кок изи тентгыл коклаште изирак ўстелым веранденыт. Онгайын койо. Икмагал шинчылтым, йырваш ончыштым – шып. «Тиде

мыйынак верем! – куанен шоналтышым. – Калыкат тышке пешыжак ок шүшкылт». «Шке веремым» палемден, ик-кок гана толын каналтен шинчылтым. Келшыш.

Но икана тыште, «мыйын верыштем», вес пөръенгын шинчылт-мыжым ужым. Тора гычак эртен кайышым. Ончалым: ала-мо палыме гай койо. Кө тиде? Шонкалышым, вуйыштемат пеш көргынчым – уке, шарналтен шым керт, а миен йодаш онайла ыш чуч. Теве тудын воктек изи ньога куржын тольо, «Кочай, кочай» манын, ала-мом пеш мутай-калаш тўнале. «Марий, тугеже», шоналтышым, миен пелештынемат ыле, но чулымлыкем ыш сите.

Вес кечын тольым. О, адак мыйын верыштем палыдыме палымом шинчылтеш, но ынде воктенже коктын улыт – саде изи рвезет да кугурак ийготан ўдыр. Ала-могай модыш дене пеш модыт, коеш. Тугак, кодшо гаяк, тора гыч эртен кайышым – мый декем, манмыла, «ноль эмо-ций!» Тыге ик-кум гана «разведкым» ыштышым. Ужам: йоча-влакын качашт ўмбакем ончале. «Ну, жап!», – шоналтышым. Эркын лишемым.

– Поро кече!

Коча шинчажым нўлтале. Вуйжым эркын тыш-туш савырале.

– Поро. Мый шижим: мемнан воктеч ик гана веле огыл эртен кайышыч. Иктаж-мом... – Ойлен але йодын ыш шукто, адак ўмбакем ончале.

– Уке, нимо тугайже... – шоягоремым удыралым. – Мый тыште тендам ынде теve мыняр кече ужам.

Коча ўрынрак шинчажым кугемдыш.

– Ме иктаж-мом удам ыштенна але?... Тыйже иктаж тугай орган гыч улат мо?

– Ой! Мом ойлыштат? Нимогай орган гыч огыл.

– А мо тугеже? – ынде шыргыжале коча.

– Ала-мо пеш палыме гай коятат... Кушто ужынна але вашлийынна?

– Ме? Вашлийынна? Шого-я, сайынрак ончалам. – Коча эркын верже гыч тарваныш. – Те тушто модса-я. – Шыпак каласыш йоча-влаклан. – Нине ньога-влак мыйын уныкам улыт, – умылтарыш коча.

– Умылышым. Пиалан коча улат – ўдыр, эрге... Мемнан вет, марий-влакын, тўн шотышто кугурак ўдыр изи-влакым ончаш полша.

– Тудыжо тугак, но мыйын изишак вес сўрет: нине кок уныкам, ну, кузе манащ, йўршынжак акаж ден шольыжо огытыл.

– Ала-мо пешыжак шым умыло.

– Ну, йўра, тидыже кўлешан огыл. Тый вет весе нерген, кушто да кузе вашлиймынам, палынет ыле. Туге?

– Тугеже туге да...

– А мо?

– Шке уныкат-влак нерген онайын каласышычат...

– А-а, тидыжымат палынет?

– Мо, мыйын пашамжак тугай.

– А тидыже ынде мылам онайын чучо. Могай тугай пашат?

– Тидыжым варарак. Айда ондак палыме улмына нерген.

– Ну давай! Шич тебе тышке. – Коча воктекем волен шинче. – Ынде умылтаре мылам: кунам, кушто палыме лийын кертывна. Мый, шижат докан, тый дечет шонгырак улам, ала монденамат.

– Шонгырак огыл, а... – мутым кычалам мый, – изишак, иктаж ик-кок ийлан, кугурак дыр? Мыят вет, шке ужат, латшым-латкандаш ияшыжак омыл.

– Тидыже тыге, чыным ойлет. Ну, йөра, садак тўнал ончо, – вош-тылале коча.

– А лўметше кузе? – кенета ушышкем пурыш: палыме лийде, кузе мутланымашым тўналат? – Мыйын лўмем – Ивай.

– Ивай? Тиде вара Иван мо?

– Чын, возалтешыже туге, Иван, Иван Николаевич, но мыйым шукынжо Ивай маныт.

– Ну, йөра, Ивай гын Ивай лийже. А мыйын лўмем – Владислав, Владислав Петрович. Но мыйым шукыж годым кызытат Владик маныт. Вот туге. Лўмемже тыланет иктаж-мом ойла мо? Тыйын лўмет гын – Ивай, Иван – мылам уке ала-мо... Ит сыре.

– Уке-уке. – Кидеым пеш солкалем. – Мыламат лўмет...

– Раш. Тугеже ынде уэш палыме лийна. Ала ожно чынже денак икте-весынам паленна, кō пала?

– Чын. Вот кызыт вуйышкем толын пурыш: тый ондакше, иктаж коло ий ончыч, але ондакракат, марий паркыш коштынат мо?

Ончем: кочат, Владикет, ылыжме гай лие, писын мый декем савырныш:

– О, тый тиде мутымат шарнет? Тидыже вет мемнан самырык жапна, а? Марий паркым шарнет гын, ме чынже денак тушто вашлийын кертывна. Тыге?

– Тидымак маннем. Тушто тыйым ужмем гай чучеш.

– Чучеш огыл, ужынат! Ме вет тушко, шарнет гын, кажне кастене манме гаяк куржталынна. Чын?

– Туге. Кажне кас. Кенеж мучко.

– Самырык жапна туштак эртен, манааш лиеш. Нимогай саде руш паркет, вес паркетат, кўлын огытыл. Ленин сад! Марий парк! Эх! Мыняр шарнымаш! Порыжат, томашажат, а? Лийын? Тыйынат дыр?

– Тыгай годым изам «линдыр-линдыр» манеш ыле. Лийын дыр, кузе вара тидын деч посна. Тебе ик гана...

– Ой, могай тушто ик гана, – утыр ылыжаш тўнале коча. – Тый можым шарнет, ом пале, мылам гын, погынен, йыр шогалын мурен куштымына утларак ушеш кодын. А молан, шонет?

– А-а, ынде ойлыметат ок кўл! Тиде куштыктымаште... Палышым?

– Палышыч! Мый тыйым шым пале гынат, тый... да-а-а...

– Гармоньым чыла дечат сайын, капкылнам, йолнам чыгылтен шоктет ыле. Ала ноет, ала куштымет шуын, да шкендым вашталташ йодат ыле. Тыге? Ала шарнетат ик тыгай томашажым?

– Ну-ну?

– Шарнет: чаманен, кандараш шонен, ик гармоньчо тыйым вашталтыш. Шокталтыш, изишак тошкешташ тўнгалыныт ыле, тый...

– О-хо-хо! Тидыжымат шарнет гын, тугеже чынак палыме улынас. Шарнем: мый, окмак, тудым чарнаш да вес семым, чолгаракым, шокташ йодым...

– А кō тунам шокташ толашен, палет?

Коча, вуйжым өрдыжыш ыштен, мыйым тўткын ончале:

– Тый? Тиде тый ылыыч? Ой, могай намыс! Мом ыштенам? Могай намыс! – Владик верже гыч тарваныш. – Иван... Ивай.

– Владик, йөра. Тый мо?.. А палет, тунам мылам моткоч поро урокым пуэнат.

– Да?

– Ту кас деч вара эрлашыжымак мый гармоньым айда-лийже кучылтмемым чарнышым. А вет шукыж годым кузе шокталтын? Лиеш – лиеш, кузе шоктет – йөра. А колыштыжлан, мурышыжлан, куштышыжлан?.. Ойлышымыс: шоктымет уло капкылнам, йолнам чыгылта ыле. Тыгай сем йонгымо годым парнян тыге модмыжо почеш кузе тавалтыде чытет, а? Тый вет шкежат верыштет нерен шинчен отыл – пуйто мемнан дене пырля куштенат. Тыге огыл мо, Владик, Владислав Петрович?

– Ну, кертат! Кушто тыге мутланашыже тунемынат? Кушто, кōлан пашажым кеч ыштет? Ончемат, ме икгайрак ийготан улына, но канымашкыжак эше шуын отыл гай коеш.

– Уке эше. Чыла сай лиеш гын, канышыш лекме жапым огыт вашталте гын, эше ик вич ийжым тошкыштманак.

– А-а... Мыйынат тунаракак. Изишак веле ондак лекшаш улам. А могай пашам ыштет? Кушто?

– Мутланаш тунеммем нерген... Чын, тугай пашамак ыштем: эре калык дене, эре возкалаш да лодымандаш логалеш.

– Тугеже корреспондент сомылым шуктет, туге? «Мыйын пашам тугай» маньыч вет.

– Туге.

– Шижалтеш. Пешак мутайкалет, онайын савыркалет. Икманаш, кертат!

– А тыйже могай пашаште?

– Ой, мом ойлашыже? Тыгеже тыйын гаяк: эре калык дене. Да калыкше гына пеш онай – йоча-влак дене толашем. Туныктымо паша.

– О-о, тидыже моткоч онайыс!

– Онай манат? Ыштен ончо ыле.

– Мом ыштен ончаш? Ыштенам мыят.

– Тыят? Мом пытаренатше?

– Крупскаям.

– Крупскаям? Онай такшым шокта.

– Да, тудым. Пашам ыштенам да тунемынам. Заочно тунемынам. Пуренам тунемашыже моло семынак, но сурт, пōрт... Кок ий тунеммеке куснаш логале.

– А-а, садлан мый тыйым ом пале. Тыгеже гын мемнан жапышты-
рак тунемше-влакым палымем гай чучеш.

– Туге вот. Туныктенам мыят. Паша куштылгыжак огыл, палем.

– А тый «онай» манат...

– А тыгак огыл мо? Неле, но...

– Ом ўчае. Икманаш, мемнан пашанам тый палет. А кунам марий
паркышкыже коштын шуктенат?

– Кок ий, очно тунеммем годым.

– А корреспондент корнышкыжо кузе логалынат?

– Мый эше кокымшо курсышто тунеммем годымак «Марий комму-
нышко» возкалаш толашенам. Вара, ялышке кайымекемат, ты газет дене
кылым шым йомдаре. Тунем пытарымеке, олашке илаш куснышымат,
газет редакций шкеж деке ўжө. Паша келшыш. Ом чамане. Вот тыге.
Ынде раш?

– Вполне! А тебе гармонь шоктымо нерген ала-мом каласышыч.
Мо шотышто шоктыметым вес семын ончалыч?

– Петрович, тиде моткоч онай да кужу историй.

– А тый кўчыкынак. Ала мыламат тыйын историет полша – вет
шке шоктымемым «ала-кўжак» ом ман.

– Уке-уке, Владик! Тыйын чылажат... Школ туныктышылан тый-
ын семын шоктымо сита веле огыл мо? Тый вет музыкым туныктышо
отыл. Але..?

– Уке. Чын, сита дыр. Ну, кўчыкын гын, мом вара тый ыштенат
шке шоктымет дене?

– «Кўчыкын» манат? Хм... От ўшане, но мый музыкальный учи-
лищыш заочно тунемаш пуренам.

– Институт дене ик жапыште?

– Туге.

– А лиеш мо кок вере? Ну, лиеш дыр... А кузе шуктенат?

– Кеч изишак тый декет лишемаш шонышым. Икманаш, кўлеш
гын, шуктет!

– Чын! Вот тиде чын вашмут!

– А тыйын корнет Марий парк деч вара могайрак лийын, куш
нангаен?

Владислав Петрович шыргыжмыжым чарналтыш, мыйын вельш
савырныш:

– Марий парк деч вара... Вара огыл, а эше тунамак... тунамак.
Мыйын илышыштем вучыдымо – кузе манашат ом пале: томаша,
мыскара, кугу йонылыш – лийын каен. Тидыжым ятыр ий эртымеке
веле пален налынам.

– Тыге тўналмет деч вара «Мо лийын?» йодашат ом тошт.

Владик «туге» маншыла вуйжым рўзалтыш. Чарналтыш да эше
икмыняр жап рўзен шинчыш.

– Ит сыре, Петрович, тыге йодмемлан. Тидыже мыйын сомыл
огыл дыр.

– Молан тыйын сомыл огыл шонет, корреспондент? Тиде лач тыйын сомыл! Кузе шонет, онай материал?

– Да... Могай материалжым эше ом пале, но вучыдымо темлымаш. Мый гын тидын нерген эше шоналтенат шым шукто. Чынак. Тугеже мо лийын? Шкеак... тореш отыл гын.

– Ну, корреспондент! Моштет кумылым савырен. А чыла тидым колышташ жапет уло мо? Вет, вик каласем, ик вич-лу минут шинчымына гына ок сите. Ала ик кечыжат шагал лиеш. Вет тиде мыйын пытартыш чырык курым илышем нерген, Ивай шольо.

– Владик изай, – шыргыжалбым мый. Ончем: Петровичат шыр-гыжале. – Йомакысе гай палыдымын, шылтенрак тўналмет моткочак онайын чучо. Чытем шагатымат, кечымат, кўлеш гын. Тўнал кертат. Теве луктам мо кўлешыжым да... – изи сумкам гыч портативный маг-нитофономым луктым.

– О, тыгайтшат уло гын, чарнен-чарнен, уэш-пачаш йодыштметат огеш кўл. Палет, Ивай, ынемат ойло ыле да, кўлеш: мый эше тунамак, Марий паркыш коштмо жапыштак, саде йомакет нерген возашат шо-ненам, эсогыл тўналынамат ыле, но паша, еш, тиде-тудо... Чарнышым. Чыла кудалташ логале. Ынде теве, – Владислав Петрович ордыжжырак кокыралтыш, вуйжым тыш-туш савыркалыш, уныкаже-влакым ончале да йодмо гай пелештыш: – Кузе шонет, Ивай, ала тиде сомылым лач тый денет мучашлена?

– Ну, мый тореш омыл. Кунам? Кушто?

– Тўналашак шонена гын, вес кечын нине ньога-влак деч посна пашалан пижына. Нуно садак шот дене мутланаш эрыкым огыт пу.

– Манамыс, мый тореш омыл. Кунам?

– Молан жапым шупшаш? Эрлак. Тышанак. Иктаж лу шагатлан. Келша?

– Мый тыгай годым чыла ой денат келшышаш улам. Туге вет?

– Чын! Корреспондент гаяк мутланет! Тугеже эрла марте.

– Кутырен келшышна, Владислав Петрович, Владик изай.

Вашке Владислав Петрович, кок уныкажым кидышт гыч кучен, парк гыч эркын лектын ошкыльо. Мый, онай вашлиймашлан куанен, эше могай историйым колаш логалмым палыде, паша верышкеш тар-ванышым.

Эрлашыжым «шкемын» верышкеш ондакракак тольым – нигбат налын ынже шукто, шонышым. Но толын веле шинчым, ала-могай чўчў лишеме, ончыш-ончыш да «ах!» малдалын, кидшым рўзалтен, вес могырыш ошкыльо. «Чын ыштенам», – шоналтышым.

Шукат ыш лий, Владислав Петровичат толын шуо.

– О, тый пеш чулым улат улмаш. Маныт вет: «Пырым йолжо пук-ша». Тыйымат, ужомат, тугак. Поро эр, Ивай шольо!

– Поро эр, Владислав Петрович! Кузерак йўд омым эртарышда?

– Малымыже... Эре шонкален кийышым: мом тыланет каласкалаш, мом ойлаш, можым ала огешат кўл.

– Тиде тендан паша, но онайжым, шонем, шылтен кодыман огыл. Вет лудшылан онай лийшаш. Туге огыл мо, Владислав Петрович?

– Тыгеракак каласет шонышым! Мом шылташ шонымемже пешак сайжат огыл, да, вес могырым, онайла чучеш.

– Вот тыгак ыштена. Мо лийын, кузе иленда – чыла возена. Вара ончал лектына. Можо пешыжак огыл гын, ала вес семынрак каласен кодена.

– Йёра. Тугеже чүктө веле саде настатым.

– Тўналына?

– Тўналына. Шукертак тиде лийын. Шукертак.

ВЕС ЙЫЖЫН

– Сорла тылзе. Кенежат мучашышке лишемаш тўналын, но эше шыжат огыл: кечат тунарак ок пелте, адак пешыже юалгат огыл, – шке илыш мундыражым эркын рончаш тўнале Владислав Петрович. – Мемнанат, самырык-влакын, канаш ойырымо жапна лишемеш – вет ме, ялышке погынышо-влак, кажныже кушто-гынат тунемынна: кő техникумышто, кő институтышто...

...Тылзе покшелнырак Владислав ден техникумышто тунемше Ванюш йолташыже пошкудо ялышке унала миен толаш шонен пыштышт. Тыгеже, вик каласаш гын, тушко каяш Ванюш таратен – ту ялыште тудын родо-тукымжо, кузе маныт, ия виси! А Владиславын гын уке гаяк. Но садак тудо йолташыжын ойжо дене кőнен – пешыжак тора огыл гынат, кузе тудым шкетшым колтет!

Самырык йоллан кок шагатым ошкедаш – мо тиде!

– Тыманмеш ту ялышкет миенат шуна, – ожнысо жапшым шарналтен, умбакыже каласкалаш тўнале самырыкештше да чулымештше Владик. – Ванюшын родыж деке пурышна, тидым-тудым вашла пелештен нална – меже, эше самырык-влак, мом тугаетым паленна, айда, шотшылан мутланышын койынна дыр. Кастене озаватын ўдыржő, Ванюшетын ака лийшыже, мемнам самырык-влакын кас модмашыш нангайыш. Мо тидыже тыгай, кас модмаш, тыйже палет дыр? Тендан кузе, каласен ом керт, но, шонем, тыгеракак: иктаж енын клат ончылыжо рвезе-влак удан огыл сōрастарыме «танцплощадкетым» ямдылат ыле. А туштыжо! Самырык-влак икте-весишт ончылно шкеныштын «кő улам!» койышыштымат ончыктылыныт, кőжő гын важмалдык иктаж ўдырын кумылжымат тарваташ шонен дыр – чыла лийын. А вес ял гыч толшо уна-влаклан гын – о-о-о! Вученыт але уке, пагаленыт але уке, но шке ял чурийыштым порынак ончыктеныт. А эн онайже: толшо унам – ўдырым ма рвезым – тенгыл покшеке, ўдыр-рвезе-влак коклашке – палет ма нуным але от пале – верандаш тыршеныт. Колынам: тиде онайже акрет годсекак вожангын – толшо ен тиде жапым шуко-шуко шарнен илыже...

Владислав Петрович чарналтыш. Икмагал коктынат шып шинчышна. Мыят вучыдымын лекше респондентемым чыштыраш ом тошт.

– Эх! – вучыдымын кидшым солалтыш Владислав Петрович. – Ну, йөра, мом ынде эхланап! Лийын – лийын. А лийынже...

Ту кастене самырык-влак молгунамсе семынак эр ўжаран шыргы-жаш тўналмешкыжак юарленыт: мураш-кушташат жап ситен, шергашым кычал модашат монден огытыл – икманап, жап кузе эртымым шижинат огытыл, пўртан-пўртышкышт каяшат рўж тарваненыт.

Владик шкенжым палыме лийме шотышто ўдырын йылмыжым-кумылжым ылыжтен-тарватыл кертше мастарлан шотлен огыл. Садлан ты кастене кок ўдыр коклаште шыпак шинчен, иктыжымат тўткынрак ончалап тоштын огыл. Но шижын: тыге шып шинчаш сайжак огыл, мом-гынат пелештыман. Йөра эше пелен шинчыше ик ўдыржў «йылмым рудап» амалым муо:

– Тый денет толшо эргыжым, Ваняжым, палем – тудо мемнан ялышке чўкыдынак толеда, а вот тыйжым ала-мо ужмыла ок чуч. Туге вет, Ирин? – шолла могырыштем шинчыше ўдыр деке савырныш.

– Туге дыр, тый тыгайжым мый дечем шукрыак палет, – кумылдымынрак вашештып «Ирин» манмыже.

– Мо, кузе от пале? – өрмө гайрак лийын кайып пурла вел ўдырет. – Ну, йөра. Лўметше кеч могай? – адак мый декем савырныш. – Тый, шижамат, тыште нигөжымат лўмышт дене от пале. Туге? Мыйым гын Наталья маныт.

– Кузе ом пале? – Кенета мыскара койып мыйым чыгылтен шындып, кеч тыгайжым пешыжак шижинат-паленат омыл: – Пеш палем, шукыштым палем. Теве кок могырыштем шинчыше-влакдамат палем. Шукертсекак палем. Садланак вет пеленда шинчим.

Кенета иканапте кок могыр ўдыр-влак ўмбакем өрынрак ончал колтышт.

– Вот тыйым, Ирина, южышт Ириша маныт, тыйымат, Наталья, йолташет-влак Наташа маныт. Сайынжак огыл гынат, палемак.

– А мыйжым Наташа веле огыл...

– Чын, – писын кўрлым Наташам, – тыйым эше Натали маншыжат уло. Туге? – Шкат өрым тыге палыде, но палышыла ойлымемлан: а кузе от пале – вет кызытат лўм-влакым тўрлынат ойлыштыт.

– Улыт тыгайыштат, – кўныш Натальяже. – А «Ириша» манмыштым кушеч палет? Колынат мо?

– Наташа, сита! Тыйын мо пашат? – пентгыдынак чарып йолташыжым Ирина.

– Ну, сита гын, сита. Тендан пашада! – пеле савырныш мемнан деч Наташа.

– Натали, – шыпак пелештышым, – кузе мемнан пашана? Мыйже тендан дене эше палымат лийын омыл, а тый тыге манат.

– Палымат ышна лий, теве калыкат каяш погына. Тугеже вес гана вашлиймеш! – Наташа шыргыжале да тарванен ошкыльо.

Чынак, танцплодаке гўжлап тўнале. Ончыкем Ванюш толын шогале:

– Ну, кузе вара? Каналтышда? Йолташемым ышда нойыктаре? Палыме лийда? Ирина, кузе?

– Шого, тынаре ит тототло, – лыпландараш толашем йолташемым.
– Владик, тый Иринам намиен кодо мӧнгышкыжӧ. Мый теве тыштуш да... Ну!

– Кӱштыметым шуктем! Курж! Ой, вет... Вот тыгай тендан ялыш кошташ тунемшет. Но ойлымыжым-йодмыжым шукташ кӱлеш, шонем. Тый тореш отыл гын, ужатен нангаем, Ирина.

– Кузе тыйым мане йолташет, Владик? Ме вет чынак палымат ышна лий, йолташетын ойлымыж гыч веле лӱметым палем. А ужаташ? Вик ойлаш гын, шкетат каен кертам. Молан эрлак енлан тӱрлым ойлаш амалым пуаш? А тӱналыт, тидым мый палем. Ял вет: чыла ужыт. Мо лийын, мо лийын огыл – чыла палат. Тый кает да йӧра, а мыланна... Вот тыге? Ыш келше ойлыдем?

– Молан ыш келше?

– Тый весым вученат?

– Уке, Ирина. Тидым-тудым мутланенак ме миен шуына, мыламат жапым изишак куш-гынат чыкыман. Торешак отыл гын, тарванена веле.

Ирина, нимомат пелештыде, верже гыч эркын тарваныш. Мыят. Ӱмбакем ончале, ала-кузе вуйжым рӱзалтыш, шӱлалтыш да эркын ошкыльо. Мыят, ӧрмалгенрак, почешыже тарванышым. Изиш кайымок, Ирина мый декем савырныш:

– Тый ит сыре тыге тӱналмемлан. Мый ынде вик, нимом шылтыде, ойлымым йӧраташ тӱналынам.

– Тӱналынат? А эре тыгак лийшаш огыл мо?

– Ну-у. Кузе тылат ойлаш? Илыш туныктен.

– Илыш туныкта гын, тиде сай дыр. Но тыгежак манаш тый эше самырык улат, шонем. Илыш туныктен кертеш кужу илыш корным эртышым веле. Тыгерак ойла мылам авам.

– Уке, Владик, южгунамже илыш туге туныктен пуа – шуко илыметшат огеш кӱл.

– Ну, кӧ пала? Тыгежат лийын кертеш дыр. Ирина, тый денет мутланаш мылам келшаш веле тӱнале, ала изишак ял мучко коштын савырнена? Кузе шонет? Уке гын, «уке» ман – мый виешак ом йод.

Ирина чарналтыме гай лие, Владик ӱмбаке ончале, умылаш лийдымын шыргыжале.

– Йӧра, но ик йодышемлан чын вашештет гын, лиеш.

– Иктылан веле огыл, мыняр уло – йодышт. Тый вет шкеак «нимом шылтыде ойлымым йӧратем» маньыч.

Ирина шыргыжале.

– Чын, мый шылтен ойлаш толашымым омак йӧрате. Тидыже ала сай, ала уке, но вот мыйын тыгай ситыдымашем уло. Южыжлан огешат келше. Да мом ыштет?

– Онай. Шонем: тиде уда огыл. Айдеме могай шочын... «Енгын койышыжым тӧрлаш, весемдаш неле але огешат лий» манын ойлат. Айдеме шке койышыжым умыла да весемдаш шона гын веле тудым мыняр гынат вашталтен, тӧрлен кертеш. Тыге, мо-гынат, шымлызе-влак возат.

– Ом пале, ом пале. Мый тыгайжымак палаш але лудаш шуын омыл – ялыште илем вет.

- Тыгежак ит ман. Ялыште илымаш вара кугу ситыдымаш мо?
- Кӧлан кузе...
- Туге. Йодышет уло маньыч – йод.
- Йӧра. Вот тый мыйым «Ириша» ойлат маньыч. Чыным каласе: кӧ тыге оила, кушеч колынат тидыжым?
- Тыге ойлымем тыйым чотак ӧрыктарыш мо?
- Ӗрыктарыш але уке, тиде вес паша. Тый йодышем деч ит коран.
- Ой, уке, Ирина-Ириша. Нимынярат! Моткоч онай, чынакак! А мый умылтарен каласем гын, тят чыным ойлет: мо тыйым ӧрыктарыш «Ириша» манмаштем?
- Ом пале, но ондак тыйын мутетым колыштнем.
- Пешак кӱлеш гын, колышт.
- Кӱлеш. Кӱлеш, Владик.
- Колышт. Тыште нимогай секрет уке. Мый вет институтышто тунемам, а тушто могай гына лӱм уке! Ик лӱмымак мыняр семын ойлен огыт пытаре! Мутлан, группыштемак кок Ирина тунемеш. Нуным ме Иринат манына, Иришат але Ираидат, Ира але Ирга маншыжат улыт. Вет кажне лӱмым туге савыркалаш лиеш, ой! Нал мыйынымак! Владик деч посна эше Влад, Владислав, эше Вадик улам. Кажныже шуко лӱман коштеш. Тыге огыл мо? Тендан ялыштат тыгакыс.
- Тудыжо туге да...
- Мыйын ойлымем ыш келше? Чын шым умылтаре?
- Уке, уке! Ойлымет дене келшем. Мыйже тидыжым пеш палем, но...
- Но?
- Но мемнан дене «Ириша» ойлышыжо уке. Лач ик ен vele мыйым тыге манын ыле. Ала, шонышым...
- Умылышым, Ирина. Уке, нигӧ дечат колын омыл. Тендан ялыште палымемжат уке гаяк. Авам ик родем нерген vele ойлен, тушкыжат ик гана, иктаж кум ий ончыч, толынам ыле. «Ириша» шотышто рашем-дышна?
- Умылышым. А мемнан ялыште родетше кӧ тугай? Ала палемат?
- Палет, шонем. – Ириалан родемын кушто илымыжым, пашам ыштымыжым умылтарышым. Ирина «палем» манын, вуйжым рӱзен шогыш. – А ынде... тыйыным... Мом тугайым шоналтышыч?
- Уке, Владик... Мыйын тидын нерген ойлаш нимынярат кумылем уке, ит сыре. Тиде мыйын илышем дене гына кылдалтын. Ойлымемат ок шу. От сыре?
- Молан сыраш? Уке гын уке. Тиде тыйын пашат. Неле гын ойлаш, молан уэш-пачаш тидым тӱяш? Чыла эрта, чыла вашталтеш. Сайлан гына ӱшаныман!
- Ӱшаныман. Ойлаш куштылго.
- Ит сыре, Ирина. Мый теве-теве тыйым «Ириша» манын колтем. Тиде лӱм ала-кузе пушкыдын шокта – садлан. Ну, йӧра. Ынет ойло гын, ит ойло. Чон ойгым тарватылаш ок кӱл дыр. Куштылгыжак огыл, умылем.

– Умылет? Тыйже мом умылет гын? – ынде изиш веселанрак шоктыш Иринан йүкшө.

– Ну, кузе манаш? Мыят вет айдеме улам, тый дечет изишак шу-кыракат иленам дыр. Кугу ойгыжак ала лийынат огыл, но садак... Икманаш, еным умылаш тыршем. Тыйынат теве, кузе маньыч, илышет дене кылдалтше ойгет пыта, вуйым сакыман огыл.

– Ну, йөра, кеч шомакет дене лыпландарен кертат. Тугак лийже айда. Шижам: пеш палынет мый денем мо лиймыжым, туге?

– Шижын моштет, Ириша.

– Толык мыйым тыге ит ман. Тиде лүм мылам осалым веле шар-ныкташ тўналеш.

– Тугеже ойлышашак улат. Молан? Осал пашам але осал шоны-машым көргыштө кучыман огыл. Тудын деч утлыман. А тидым көргө гыч, вуй гыч, шүм гыч луктын кудалтыме дене веле ышташ лиеш.

– Ну, чоя улат! Кумылым налын кертат вет! Ойлыктынетак, ман-метла, луктын кудалтыктынетак.

– Ом чоялане, Ири... Ирина. Кеч ўшане, кеч уке, но психолог-влакат тыгак ойлат.

– Кертат, сенгынетак! А вет ынде жапшат... Мом тўналаш? – чоян-рак ончале Ирина.

– Мо тугай мыланна жап? Адак таче шуматкече, каныш.

– Тыланда, олесе-влаклан, каныш! Ялыште могай каныш? Ой-лыштат!

– Ом пале. Ваш шогадын мутланамыжак мом шога! Тугаяк каныш огыл мо?

– А тыйым тушто Ванюшет ок йомдаре? – эшеат торешланышын коеш Ирина.

– Уке, ок йомдаре, – воштыл колтыш Владик. – Ит коляне, тудо эше кастенак мыскарам ыштыш: «Малаш вер шагал! Йўдвошт коштын кертына». Вот тыге, Ири...на.

– Йөра, Владислав. Но тыге эре урем мучко кошташ йөнанжак огыл вет, айда кеч оралтыште шинчена.

– Вот тиде чын! Мый тореш омыл.

Владик оралтыш пурен шогале. Йыр ончале. «Ох-хо...»

– Тый пешыжак ит ончышт, авам ужын кертеш. Ошкыл ончыко, теве леваш воктене тентгыл.

– Кө кызыт ужеш? Эр велеш, палет вет, омыжо...

– Садак. Айда шич теве...

Владик волен шинче, тоштын-тоштдеак кидшым Ирина вельш шуялтыш. Ирина икмагал шыпак Владикым ончен шогыш, вара эркын воктекеже шинче. Рвезе тугак эркын ўдыр могырыш савырныш, эр ўжара волгыдеш сайынак койшо Иринан чурийжым тўткын ончале.

– Мо? Уремыште шинчышыла ончен шыч шукто мо? – шыргыжале ўдыр.

– Ончаш толашышым да... Шыпак гына эскерышым.

– Көм? Мыйым але Наташам?

- Көм!
- А мо, Наташа мотор, мутланашат кертеш.
- Вот-вот, кертеш. Пеш кертеш!
- Мо, тыгай ўдыр дене жапат веселан эрта огыл мо?
- Ирина, айда ең нерген укеж годым огына ойло. Тиде, шонем, сай огыл. Могай тудо, Натале, шке пашаже.
- Чын, Владик! Мутет мылам келша. Тиде мыйын койышем, чыным ойлем. Тугеже вара мом эскерышыч?
- Вик ойлаш?
- Кузе кутырен келшышна – туге: чыным.
- Чынже тыгай: тыйын шем ўпет, пўсө шинчаончалтышет мылам ик жапым шарныктыш.
- Вик ойло: ик еным, ик ўдырым?
- Туге, Ирина.
- Ала илышыштет тыгай лўманжат лийын?
- Ой, уке! Ик ўдыр келшен ыле. Пеш келшен ыле, но...
- Весым муын мо?
- Уке, Ирина, весым муын огыл. Тудо мемнам коден каен.
- Кузе? Вес вере илаш куснен мо?
- Курымешлан каен мемнан деч. Умылет?
- Кай, колен мо?
- Туге. Кунам-гынат ала ойлемат, а кызит...
- Умылем, Владик. Ок кўл. Вот мыят шкемын илышем нерген ынем ойло ыле, тый пеш...
- Йўра, Ирина, тыят тугеже... Ойган корным шарнаш куштылгы-жак огыл.
- Чын. Тыштыже кеч ме икте-весынам умылышна, коеш. Мондена туге неле жапым.
- Владик ындыже Иринам лўддеак ныжылгын ондале. Ўдырат то-реш ыш лий, вуйжым Владикын онгышкыжо пыштыш. Владик ўдырын ўпшым пушкыдын ниялтыш, Иринан вуйжым онгышкыжо чотрак шупшыльо.
- Владик, ужате таче мыйым малыме верышкем!
- Кузе? Кузе мый тушко пурем?
- Кушко тушко?
- Пўртышкет!
- Ох-хо-хо! Мый кенез мучко вўтамбалне, тамле пушан шудо коклаште, малем. Тый тыгайжым отат пале дыр?
- Кузе ом пале? Мыят ялыш толмем годым эре вўтамбалне малем.
- Ирина вўтамбак кўзымō тошкалтыш велыш вуйжо дене рўзалтыш, эркын, Владикым ончен-ончен, кўзаш тўнале...
- Теве тыште мыйын малыме верем. Тек таче тудо мемнан лиеш, Владик.
- Владик нимомат пелешташ ўрын, Иринан ончылныжо шып шога.
- Ўрынат, умылем. А тыйын ўдырет, лишыл ўдырет, тыйынак лийше ўдырет лийын огыл мо?
- Кузе тыге? Мыйынак лийше?

- Кузе от умыло? Ну тыйынак пырля илыме ўдырет.
- А-а... Уке, тыгайже лийын огыл. Эре тунемынам веле.
- Чыным ойлет?

– Мо, меже чыным ойлаш кутырен келшышна огыл мо? Тыгежат, тый денет шинчыме семынат, лийын огыл. Але ондалынжат ом мошто. А тыйын иктажше лийын мо?

- Ну, кузе манаш?
- Кузе манаш? Вик каласаш! Иктаж дене иленат мо?
- Тый тидым сырен йодат але?..
- Уке, сырен огыл. Палынем веле. Мый дечем ончыч тыйын мо лийын, кӧ лийын – сомылем мо? Тиде – тыйын илышет. Ну, вара кӧ дене?..

– Чын, тиде – мыйын илышем, мыйын йонгылышем, языкем. Садлан тылат вик ойлынем: мый ондалалтынам.

- Вара тыйым шуко жап ондален илен тудет?
- Уке. Тудо ик вашлиймаш деч варак...
- Тый мо? Ик вашлиймаш денак тудын лийынат?
- Уке. Ме палыме лийынна да келинна кок ий наре. Вара...
- Мо лийынже?
- Тудо – мемнан ял гычак, но илен да пашам ыштен олаште, а тушто тудын весе лийын улмаш. Вот ала-могай амалым муын да мый дечем...
- Раш. Мом ыштет? Илыш! Тидын дене илыш ок пыте вет?
- Туге. Мыят тыгак шонем. Илыман. Илен кодман! Эх, Владик! Тол воктекем! Ит лӱд. Чыла сай лиеш.

Тыге Владислав илышын ик эн онгай да сымыстарыше опышышкыжо логале.

Эше йӧршынжак волгалт шумо деч ончыч «тамле омо» деч чотак аныргыше вуйжо дене Владик йолташыж деке ошкыльо. Ирина ден чеверласымыж деч ончыч йыштак йодо:

- Лиеш, ме эше ик-кок кече гыч Ванюш дене коктын тышке толына?
- Келшыш мо? – шыргыжынак йодо ўдыр.
- Ну, тый каласе – лиеш?
- Вик каласаш?
- Туге.
- Палет, Владик, мый шонем, ок кӱл. Шого-шого, ит вашке, ондак мый ойлем. Ок кӱл, шонем.

Ирина шып лие. Владикат нимом ок пелеште. Ўдырын ойлымыжым вуча.

- Ала... – чытен ыш керт Владик, – ала...
- Шого, ит вашке, маньым вет. Палет, Владик, мый улышышым: мом йоднет ыле. Уке, шыч пале. Тый йоднет ыле: «Шым келше мо?» Тыге?

- Ну...
- «Шыч келше» маньын ом керт. Да мый эше шкежат ом умыло: мо тугай келшыш але ыш келше. Уке, пашаже тыште огыл. Палет...

– Ну, мо тый эре «палет» да «палет»...

– Владик, тўнал ом керт, ит сыре. Пашаже тыште: иже шижаш тўналым, умылаш толашем: икте-весыланна келшен огына тол – ала-можо торешлана, ме тўрлө улына.

– Вара кузе?.. Молан тидыжым?.. Келшен огына керт гын, молан тидыжым?..

– Ом пале, Владик. Ала-можо аныртарыш.

– Ирина, ала саде рвезетым шоналтышыч да... – Ирина кенета писын Владикын кидшым кормыжтен кучыш.

– Уке! Уке! Тудын нерген тетла мутымат ит лук! Колат? Ит лук, огеш кўл! Тиде тыйын пашат огыл! Ит сыре тыге торжан каласымемлан, йөра? Ит сыре, огеш кўл.

– Шке палет. Ок кўл – ок кўл. Умылышым. Тудын нерген тетла ик мутымат от кол. А мо дене тўрлө улына? Мо дене келшен огына керт? Вет тыят, мыят эше икте-весынам сайынже огына пале. Кузе тый вик тидын нерген ойлен кертат?

– Мый вет вик ом ойло, шижам веле. Владик, кеч-мом ман, ме тўрлө улына, мылам тыге чучеш. А шижмашем эше ик ганат мыйым ондален огыл...

– А тиде шижмашет пырля вочмына деч ончыч нимомат шижтарен огыл мо? – ынде изиш мыскаранрак йодо Владик.

– Уке, – изиш шоналтымек, вашештыш Ирина, – нимомат ыш шиж-таре, – мыскара семьянак эркин пелештыш ўдыр. – Ик жаплан вуемат аныргыме гай лие. Тыге лекте. Адакат тышке толыда-уке – тендан пашада, а мемнан вашлийме шотышто ынде шонымемым палет.

– Умылышым, Ирина. Пытартыш йодышемлан гына вашеште. Чын вашеште.

– Тыршен ончем...

– Мо дене ме тўрлө улына?

– Ну... Мый умылышым: ончыкыжо тый кө лийшаш улат. Мый-ынат чўчўм туныктышо. Кузе ила – сайын палем.

– Удан ила мо? Шотан огыл?

– Уке, мөнгешла – тыгайжым эше кычалаш кўлеш!

– Вара...

– Ит вашке, Владик. Мыйын койышемат, паша нерген шонымемат, умылымемат нунын ойырен налме корнышт дене йөршынат огыт келше. Икманащ, Владик, тидын нерген мутланаш-ўчашаш кўлешыжат уке, шонем. Айда огына. Йөра? Серышымат возкален огына толаше. Тидын дене ситарена. Шуко мут – уто мут.

– Мутетым кольым, – эркин пелештыш Владислав. – Кумылетым пагалем, садлан ойлымет дене ом ўчаше. «Шуко мут – уто мут». Онгай каласышыч. Но чаманем... Кө пала, кунам-гынат ала вашлийына?

Владислав шыпак лектын кайыш.

Но тудын «Кунам гынат ала вашлийына» манмыже чырык курым эртымеке веле лие. Мо лийын Ирина дене – нигө дечат йодыштын огыл:

ўдырын кылым кўрлаш йодмыжым шуктен. Мыняр гана саламлаш – У ий, шошо пайрем дене – шонен, но тунамат Иринан йодмыжым шарналтен.

Но, вес могырым, эше палынак сусырген шудымо рвезын шўмжым тунемме сомылжо арален коден.

Пытартыш курсышто шинчымашым погымыж годым Владислав илыш пелашыжым вашлие. Сўан годым веле – самырык-влак ончылгоч изи пайрем дене гына серлагаш кутырен келшышт – Владислав кум ий ончыч лийше йомакысе гай касым шарналтыш: тудыжо вет дач тиде тылзын да тиде числанак лийын! «Мо ондакрак шоналтен омыл, окмак! Вес кечын эртараш лиеш ылыс!» – шкенжым шке вурсышын койо. Но у илыш чылажымат мондыктыш. Вашке самырык ешыште куан йўкат шокташ тўнале – изи Нату, Наташа, шем ўпан изи ўдыр, изи наста, самырык мужырын эн кугу куанже лие. Тиде лўмым Владик шке огыл, а пелашыже, Маша, пуаш темлен.

– Молан Наташа, Наталья? – йодын Владислав пелашыж деч.

– А мо? Сай лўм. Тудын мом ончыктымыжым мый ончышым.

– Вара?

– «Юмын пуымо» манмым ончыкта.

– Ну, тугеже...

– А кузе гына ойлаш ок лий тиде лўмым! Натусь, Таша, Натали...

О-о!

– Йўра, тыйын семынак лийже, мый гын Нату манаш тўналам. Тыге вет, изиэм? Тореш от лий? – изи ньогажым ончале самырык ача.

– Шочынжат тыглай кечын огылыс – Сенымаш кечын! Кузе?

– Да, тиде ўчашаш ок пу, пе-е-шак-пешак кўлешан, – ондале Владик пелашыжым. – Сенгыше! Тугак лийже айда...

КУМШО ЙЫЖЫН

Владислав дене чеверласымеке, Ирина ик-кок кече лўдынак кошто: рвезын адак толаш шонымыжо тудым пешыжак ыш куандаре. «Чын ыштенам мо? Вет тудо, кеч-мом ман, тунемше ен, а мый?.. Палена мо ме икте-весеынам?» Адакше вес ўчаш йўк тудлан тушкен-тушкен туныкташ толаша: «Вара мо иялан кўзыктышыч тудым малыме верышкетше? Мом шонышыч, ораде?!» Кум кече эртымек, ўдыр умылыш: тетла Владислав ок тол, йодмыжым шукта. Адакшым икмыняр кече гыч Иринан танже, Стапан, толын шуо. Тудыжлан ала-кўжў – мом тушто «ала-кўжў?», саде Наталья-Наташак! – Иринан у танже нерген мо кўлешыжым каласкаленат шуктен.

– А мо нунын лийын? – чоянрак йодо Стапан Наташа деч. – Палет? Ужынат?

– Мо... Ужмыжо... Палымыже... – Стапанын койышыжым пален, шекланенрак пелештыш Наташа. – Ик кастене веле пырля шинчылтна. Мый кайышым, нуно шинчен кодыч, да ту рвезым йолташыже налаш тольо, нангайыш, а вараже ом пале. Ен дене мыйын мо пашам!

– Мом вара тугеже ял мучко?..

– Нимом ял мучко... Мый тылат веле, – ынде лўдынат кайыш Наташа.

– Ситыш! – пенгыдырак каласыш рвезе. – Эше колам...

– Йбра, шке палет, шке паледа, – савырнен кайыш ўдыр.

– Вот туге! – почешыже шыдынак пелештыш Стапан. – Тунемында икте-весыдам шўктен кошташ!

Ту кастенак Стапан Иринам ужо, порынрак саламлалте.

– Вара кузерак?

– Мо кузерак? – Стапанын шинчашкыже туран ончале Ирина. – Натали дене вашлийынат. Ынде чыла палет?

– Ириша, айда тидын нерген огына. Чын, мый ужым Наташам, тудо ойлыш...

– Мом? Могай йомакым ойлыш?

– Нимогайым. Мо лийын, тудым: пырля шинчымыдам, вара йолташыже налын кайымыжым.

– Чыла?

– А мом эше?

– Тудо вет йомаклаш пе-еш кертеш.

– Уке, мый пешыжак шым колышт. Садлан айда тидын нерген огына мутлане.

– Тый чыным ойлет?

– Чыным, Ириша, чыным. Шкемынат шерем темын тыге толашен илаш.

– Мо тугай лийын кайыш вара? – өрмө гайрак йодо Ирина.

– Ну, тидым мый тылат варарак умылтарем. Кызыт ит сыре, но...

– Мый шижам...

– Ок күл, Ириша, йодам.

– Йбра, – шыргыжале Ирина. – Каналте ола илышет деч.

– Ириша, мый тый декет тольым.

Стапан чынжымак Ирина деке поро шонымаш дене толын. Вес гана вашлиймыж годым танжылан умылтарыш: олаште шукерте огыл келшаш тўналме ўдыржө, Стапанын ялыш кайыmekше, ала-молан сырен ойырлымо ожсо йолташыжым вашлийын. Шукыжак шонен огыл – Стапаным монден. «Ну, чылт мыйын гаяк йомакыс!» – шоналтен Стапан. Савырнен да Ирина деке пörтылын.

– Тиде чын? – ўшанашат тоштде йодо Ирина.

– Кеч-мом ман, чын.

– Икте-весым вашталтылын, сайлен-терген коштат гын, туге миен лектеш...

– Чын. Айда, мо осалже, умылыдымашыже лийын мемнан коклаште, чыла мондена, Ириша?

– Мый көнем, Стапан. Но тыят шке койышетым вашталташ тырше. Пеш вашке, шоналтыде, шыр-шор сырен колтымет шканет келша мо? Мылам гын тыгай койыш огеш келше.

– Көнем. Тыршен ончем.

– Ончо, ончо, – шыргыжале Ирина.

Чын ойлат: «Поро кумыл поро пашамак ышта». Ты мутланыме деч вара рвезат шке койышыжым аклен ончаш тўнале, ала Ирина «пер-ныл кошташ ок кўл» манмыжат тудлан мом-гынат пуэн. Эркин ўдыр ден рвезын коклаште ваш умылымаш палынак саеме, лўдын-вожыл вашлиймашыштат пытыш да ешым чумырымо нерген мутланымашкат шуктыш. Но вашке Иринам Владик дене вашлиймаш кышаже тургыжландарен колтыш – уке-уке да пагарже шинчалтыме кияр-ковыштам йодаш тўнале, «ўдыр пайремжат» жапыштыже ыш тол. «Тидыже тудын дечак огыл дыр? – лўдын-ўрын шоналтыш ўдыр. – Але... Стапан? Ой, уке, Владик деч лийшаш огыл. Ик вашлиймаш – мо тудо?» – лыпландараш толашен шкенжым. Но вес ўчаш йўкет адакат шарныкташ толаша: «Ик вашлиймаш веле мо? Ик йўдвошт! Могай тушто ик вашлиймаш?! – А Стапан денже... чўчкыдынак пырляс...» Шкенжым ўшандарен кертте Ирина.

НЫЛЫМШЕ ЙЫЖЫН

Владиславын изи Натужо ача-аважым куандарен кушкын: кугуракын мутшым колыштын, школыштат сайын тунемын, изиж годсек курчакшым, изи пырысыгыжым эмлен модын. «Векат, тиде наста эмлызак лийнеже», – шонкален аваже. Икана, ўдыржын модмыжым ужын, шыпак пелашыжланат пелештен:

– Тый Натукетын ончыкылык пашажым ужат, шижат?

– Ой, эше могай тушто ончыкылык? Тыгай годым кажне ўдырат курчак дене модеш, эреак тудым эмлен толаша. Тыге огыл мо? Тый вара модын отыл мо?

– Ну, тынаржак огыл дыр?..

– Вот мый изиэм годым трактор дене модам ыле. Тракторжак уке ылат, тўрлў торым ваш пижыктылам да ырлен-ырлен оралте мучко курал коштам ыле. Вара тракторист лийым мо? Туныктышо лийынжат модын омыл, а вот...

– Но Нату эмлызе лияш шона гын?

– Тунам вес паша. Торешланаш тўналына мо?

Ава шўм – ава шўмак! Ала ужын, ала шижын – ўдыржў лач эмлызе пашамак ойырен налын.

– Вара келша мо тиде сомыл? Эре черле-влак дене, эре «Ой» да «Ой», эре...

– Авай! Тый мо? Черлыжат айдеме вет! Тудым кў-гынат ончышаш, тудлан полшышаш! Тыге огыл мо?

– Тыге, тыге.

– Шого, авай! Кеч-кўат кунам-гынат туешка – эре самырык огеш лий. Мый эмлызе-влакым ом орло, но, мутлан, тыйым, ачайым, шольым ден шўжарем-влакым да весымат мыйын семын сайын, тўткын, профессионал семын кў ончен кертеш? Мый чылаштымат ик семынак ужам, но шкемын-влакым кузе-гынат сайрак ончалам, шонем. От кўнў?

– Молан ом кўнў? – Маша ўдыржым миен ўндале. – Но тый мемнан деч ўрдыжыштырак лият да...

– Теве мемнан школым пытарыше-влакат мынярын ынде тунемаш каенет? Ёрдыжышкак! Нимо лийын огытыл. Пешыжак ида тургыжлане. Мыят шкетшак ом лий дыр. Изи омыл ынде.

– Кузе изи отыл?

– Латиндеш ияш, авай! Тый мом ойлет? Шкеже вара? – шыргыжале Нату. – Тыйже коло ик ияшак...

– «Ешым погаш тўналынат» маннет? Чын, ўдырем. Лийын, но мемнам, ача-авам, садак тургыжландара. Тургыжландара тендан ончыкылыкда. Лиеш тиде. Лиеш тыйынат...

– Кузе те мыланна чўчкыдынак ойледа, тиде – илыш.

– Тыгак. Ну, йўра. Мый вет «Ит кай тушко!» манын ом ойло. Шоненат омыл. Ынде умылышым: тиде – тыйын корнет. Мылам ик мыскара келша (кў ойленже – ом шарне): «Паша сайын кая, но мыйын корно дене огыл». Тыйын гына корнет сай лийже, Нату!

– Куш савырет шке корнетым, кузе колтынет тудым – шонем, тиде мемнан дечын шога, авай.

– Чыным ойлет, ўдырем. Тыге ойлашат кушкын шуынат гын, чыла сай лийшаш.

– Вот-вот, – пелашыж ден ўдыржын мутланымыштым куанен колышт шогышо Владик пелештыш. – Тендан мутланымыдам колышташ моткоч онай. Ик палымем ойла ыле: «Шуко мут – уто мут». Чыла чын. Шонем, Натун ойырен налме корныжо – чын корно. Тидын дене кўныде ок лий.

Нату школышто сайын тунемын, садлан мединститут тудлан шке омсажым куанен почын.

ВИЗЫМШЕ ЙЫЖЫН

Ты олесе мединститут Российыште веле огыл чапым налын. Садлан кажныжлан, сай эмлызе лияш шонышылан, тышке тунемаш пураш – кугу куан! Кў гына тунемын огыл, могай гына кундемла гыч ўдыр-рвезым отуж! Очыни, тидымак шотыш налын, институтыштышт чыла вере кумдан шарлыше «землячестве» манме ушемым ыштеныт. Рушарня – эн келшен толшо кече! Вашке ты ушемын пашаже нерген олесе культур пўлкашат, Культур министерствыштат пален налыныт да тўрлў кундем гыч толшо-влакым ик ушемыш чумыраш кутырен келшенит.

Натуат тиде ушем нерген колын, но ондак ни куан, ни торешланыме кумылжо лийын огыл. Изиш жап эртымек шоналтен: «Миен толшаш, ончалшаш: мом тушто толашат?»

Ик кугу аудиторийыште (актовый зал мойн огыл!) иктаж лучко-коло ен погынен. Чылан – кў шкетын, кў коктын, утларакынат – аудиторий мучко вераныныт. Шоналтет гын, чылт студент улыт!

Теве туныктышо олмышко тўпкатарак капан, но але самырыкрак чуриян ўдырамаш куштылгын толын шогале.

– Таче, ужамат, шукынрак погыненна. Поро кас, самырык йолташ-влак! У чурий-влакымат ужам – тидыже куандара! Вашке, шонем,

мемнан, кузе маныт, «камандынат» вес тыгаяк-шамыч, шке калыкшым чумырышо самырык-влак, дене ўчашен модмашкат, тагасымашкат кушкын шуэш.

Рўж огыл гынат, түрлө вер гыч кидсовыш шоктыш.

– Вара мемнан кидсовышнат рўж шокташ тўналеш! Таче мый тендан дене тебе мо нерген мутым тарватынем...

Нату вашкыде йырваш ончен савырныш: чыланат ойлышым тўткын колыштыт. Тудыжо кажныжым тыгай погынымашке палымыштым, йолташыштым ушнаш ўжаш йодо, ончыкылык паша нерген каласкалыш, ушемын вуйверже нергенат ойлыш:

– Ты вуйверышке тендан дене пашам ыштыше-влакым сайлыман, садлан сайын шоналтен ончыза: көлан тиде кўлешан сомылым ўшанен пуаш лиеш, кө да мом ыштен кертеш – те ынде шке коклаштыда икте-веседам сайын пален шуктенда, шонем. Шоналтыза. Полышда моткочак кўлеш.

Нату шке тунемме верже гыч икмыняр палыме чурийым ужо, ваш ончалын, вуйжым савен саламлалте. Ончыл радамыште шинчыше икмыняр рвезым, тупышт гыч онченак, палемдыш: «Нине, векат, тений веле тунемаш пурышо огытыл – шкеныштым пеш чулымын кучат, но мо-гынат, мемнан дене тунемше-шамыч гай, эмлызе гай, огыт кой».

Тиде погынымаш кас нимо денат ыш ойыртемайт: официальный ужаш деч вара түрлө кундем гыч погынышо ўдыр-рвезе-влак изишак шке вел куштымашыштым ончыкташ толашышт. Но кажде кундемын ни семжым шот дене шоктен моштышыжат, ни куштен моштышыжат ышт лий. Садлан ты кас нерген вуйлатыше ўдырамаш чын каласыш:

– Йөра, таче ме тидыжым эртара шоненат огынал. Айста вес гана шоналтенрак ямдылалтына.

Чыланат ойжо дене келшышт, садлан черетан «марий кас» вуйлатыше-влакын кагазыштышт, журналыштышт, изирак ырес дене веле палемдалтын кодо.

Тыге, түрлө вел марий-влакын илышышт дене палыме лийын, иктаж кум-ныл вашлиймаш эртыш. Нату ятыр самырык ўдыр-рвезе дене палыме лие – тудлан марий-влакын илыш йўлашт нерген мутланымаш моткочак келшен. Йылмыштым, мутланымаштым тўткын колыштын, мурен-куштен ончыктымаштат келшен. Икманаш, тышке, марий ушемын погынымашышкыже, кошташ тўналмыжлан нимынярат өкынен огыл. Но у палымыже-влак утларакшым культур корно дене тунемше лийыныт. Икана Нату тудын гаяк лўман Наташа деч йыштак йодо:

– А тебе нине... – Нату кум рвезе могырыш ончыктыш. – Кушеч улыт? Кушто тунемыт? Вуйлатышат палымым ыш ыште, шкештат... Моткоч чулымын койыт. Палет нуным?

– Уке. Чулым койыт гынат, осал койышыштым ужын огынал. Иктажшым келыштарышыч мо?

– Ой, тый мом?

– Мый нимомат тугайым шым шоналте. Нуно, кузе мый колынам, кумытынат самолет дене, авиаций дене, кылдалтыныт. А мо шот дене – каласен ом керт. Мий да йод, – шыргыжале Наташа.

– Ойлыштат!

– Айда, ит сыре, мый вет тыглай веле...

– А тылат шке сомылет келша? Эре кушташ да кушташ... Шерым мойн ок теме, от нойо?

– Нояш? Ну, кеч-могай пашат нойыкта. Мом тушто ойлаш. А ойырен налме, йоратыме сомыл. Вет кызыт тунеммына эше пашажак огыл, ончыкылык пашалан ямдылалтмаш гына. Тидым туныктышына-влак мыланна эре шижтарен шогат. Ончыкыжым, кунам тиде пашашке савырна, тунам, кө пала, нойыктарашат тўналеш дыр. Но ме палена да умылена, ямдылалтына, вет ты корным паленак ойырен налынна. Садлан шерым темыме нерген йодышет пешыжак келшен ок тол. А тый вара шкеже пашат нерген кузе шонет? Тыйынат вет ончыкылык пашат ўй ден мўй гай ок чуч. Ала мемнан дечат нелырак лиеш. Мылам тыге чучеш. Вет вийдыме, ўнардыме-влакым йолымбак шогалташ, кажне кечын нунун азапланымыштым колышташ, нуным умылаш да нунылан полшаш...

– Хм... Чын, мурен-кушташ – тиде икте... Мо гынат, кажныжын шке корныжо. Нелыжым-куштыгыжым нигўат чын вискален ончен огыл. А тендан коклаште, куштышо-влак коклаште, мужыранше-влак лиедат мо?

– О-о, вот тый мом шонет улмаш. А тендан коклаште? Тыгак огыл мо?

– Тыгак, Натали, тыгак! Вот садланак мыйым тиде йодыш эреак тургыжландарен да кызитат эрыкым огеш пу. Ынде мый тыланет чыла ойгемым-куанемым почын пуышым.

– Ала тидланак, вашмутым кычалын, тый тышке коштат? – изиш койдарен шыргыжале Наташа.

– Кө пала, кө пала? Чылт тидыжымак шонен омыл. Да тышке коштын, чылаштым ончен-шымлен, шонкалаш тўналным.

– А тыйын ават-ачат ик профессиянак улыт мо?

– Ой, ит гына ман! Иктыже ватыжым туныктышо, весыже – марийжым! Моткоч келшен илыше мужыр. Но икана авам мылам мыскара семын каласыш: «Ўдырем, пелашет вес олыкым солышо лиеш гын, сайрак ыле». Мый ондакше сайынжак умыленат омыл, вара иже воштыл колтышым.

– Ынде мыламат воштылаш кодын, – чынакак воштыл колтыш Натун йолташ ўдыржў. – Каласе мылам, Нату: нине кум рвезе кокла гыч кудыжо вара кумылышкет возын?

– Иктыжат! – руалме гай писын вашештыш Нату.

– Иктыжат? Тиде чын? А мый тидлан ом ўшане. Ит сыре, но тый чыным шыч каласе.

– А молан тыге шонет?

– Молан? А вот колышт. Мый эше тунеммем годымак ик тыгай онай курсышко коштынам. Мый гына огыл, икмыняр ўдыр. Психолог

деке. Молан, йодат дыр? Ме куштымаш пашашкына самырык-влакым ойырен налме деч ончыч мемнан нерген, пашана нерген чын шонымыштым пален налшаш улына: молан ты корным ойырен налыт – чон шупшмышт дене але тиде, кузе маныт, престиж дене кылдалтын? Өрат? Кеч-мом ман – тиде күлешан тест. Шуко чыным палаш полша.

– А кузерак?

– Ойлымышт годым чурийыштым, кап кучымыштым, тыш-туш ончыштым, кидышт дене солкалымыштым эскерена. Кузе мутланамыштым...

– Мутлан?

– Ит сыре: кызыт гына тыйын семын шоналтен шуктыде писын да шыдешкенрак вашештымаш – тиде чыным огыл, шоям каласыме дене итак. «Ой, чыла пала, вашкерак тиддеч утлаш күлеш!» манме гайрак шокта.

Коктынат шыпланышт. Нату, вуйжым сакалтен, шонкалаш тўнале, Наташаже йыштак йолташ ўдыржым эскера.

– Палет, – шыргыжале Нату, – тиде тест шотышто нимомат каласен ом керт, но торжанрак вашештымемым чын умыленат гай коеш. Мый чынжымак йодышет деч утлынем ыле.

– Нату, тылат нимогай осалымат ышташ ом шоно. Изишак полшынем веле. Ўшанет?

– Ўшанем. Тугеже тыят чыным каласе: тыланет иктажше келша мо? Кудыжо?

– О-о, могай чоя! А тылат? – воштылале Наташа. – Палет нунын лўмыштым?

– Мый иктыштынымат ом пале.

– Капше денат, тунеммыж денат эн кугуракше – Сергей. Кужу ўпанже – Александр, Саша. Тудыжо Сергей деч ик курслан изирак. А изирак капанжым, ош ўпанжым, Влад маныт. Тудыжо але тунемаш тўналын веле. Ёнде чылаштымат палет.

«Охо, Владислав! Вот тылат...» – изиш ўрынрак шоналтыш Нату.

– Вара кудыжо чонетым чыгылта?

– Мый вет ондакак каласышым, – шыргыжале Нату. – Иктыжат. Ёнде пушкыдынак вашештышым. Адак от ўшане?

– Уке, ом ўшане. Мый вет тыйым эскеренак шинчем. Шижам.

– Ну, йўра, – Нату вуйжым рўзалтыш. Вара чоянак йодо: – А тылат кудыжо келша?

– Ондак тый каласе – мый вет ончычрак йодым.

– Хм-м-м.

– Йўра. Айда туге ыштена: тый мылам каласе, а мый тудлан кузегынат, вик огыл, шижтараш толашен ончем.

– Ой, уке! Уке-уке! Итат ойло тидын нерген! Мыйым орадыш лукнет мо?

– Да-а-а. Ик могырым, тиде шот огыл. А...

– А мый тылат полшен ончем гын? Кудыжлан шижтараш? – куанен шыргыжале Нату. – Шого... Мыланна итак келша гын? Тый тидын

нерген шоналтышыч? Вет кумыт гыч, кузе мый шижим мутет гыч, Сергей келша. Чын?

Наташа шып лие, Натум ончале:

– А вет тылатат лач тудыжак келша?

– Тый адак саде психологет семын палаш толашет мо?

– Кузе-кузе, көн полшымыж дене – тиде вес паша, но мый палышым. Чын, Нату? Палышым?

Нату йолташыжым ончале:

– Мыят палышым?

Коктынат иканаште эркін вуйыштым савалтышт. Тыге икмагал икте-весиштым öрын ончыштын шогышт. Вара кутырен келшыме семын тугак иканаште чот воштыл колтышт. Изиш лиймеке, Наташа йолташыж деке лишеме:

– Палет, Нату, тыгай йомакше чўкыдынак лиеда дыр, но айда тыге ыштена: тидлан верч ме икте-весиланна сыраш огына тўнал. Мўнгешла...

– Чын, Наташа, мўнгешла, эше сайрак келшаш тўналына. А вараже мом ыштена, кузе лияш умбакыже? – шўдыкынак пелештыш Нату.

– Умбагыже... Умбагыже... Чынак, мом ыштена умбакыже? Тыге ыштен ончена гын веле? Кузе моло дене, тугак тудын денат, нунын денат. Кертына?

– Мый гын кертам, – Нату йолташыжым ончале.

– Тый кузе – мыят тугак! Ончена: мо лектеш.

Вес кас погынымашыштак кок йолташ ўдырет шынаматым (репетицийым) тўнал ончышт: ондакысе семынак чылашт дене порын саламлалтыч, икте-весе дене мутланымаштат, куштымаштат чылашт дене иктөр кумыланак лийыч. Натужо веле кум йолташ рвезе гыч изиракшылан, Владикшылан, изишак шыргыжале. Тудыжо öрö гынат, шыргыжмаш денак вавештыш. Тидым Наташа ужын шуктыш. «Модеш але мо?» – шоналтыш, шкеже Сергейым ончале. Тудыжо Владиклан ала-мом пеш шыргыжын каласкала. «Мемнан модышна гыч лодыш ок лий гын, йөра ыле», – трук лўдын кайыш Наташа, но кас пытымеш Натулан нимомат ыш пелеште. Институт гыч лекмышт годым веле Наташа йыштак йодо:

– Вара кузерак? Мом сает? Владикет?

– Мо сает? Нимат. Мый тудлан йыштак шыргыжалыым веле.

– Тудат тылат...

– О-о, тый кертат улмаш, а?

– Лўмынак шым эскере, ит сыре, йонылыш веле ужын шуктышым.

– Йонылыш веле? А чыным гын? – шыргыжале Нату.

– Чынжат тыгак, Нату. Ёшане. Ме вет икте-весилан чыным ойлышаш улына, тыге огыл мо?

– Тыге. Ёшанем. А варажым Владикет весыж дене, Сергейже дене, ала-мом пеш мутланыш.

– Онай ыле палаш, мом гын?

– Айда тидым огына мужед, тиде нунын пашашт.

Тугак лекте. Кок ўдырлан, Нату ден Наташалан, кум рвезет ик жап-лан шинчалан койдымо лийыч: рвезе-влак велыш ончалынат огытыл, мутланыме нерген – ойлыманат огыл. Тыгай погынымашыште эн тўнжў – уло кумылын мурен-куштен жапым эртарымышт – чылаштланат келшен! Тидлан нигўат вуйым шупшын огыл. Но тыгодымак кок ўдыр, нимогай йонылыш ошкылым але уто койышым ончыкташ тыршыде, «шке» рвезышт-влакым шижде, но тўткын эскерен. Икана, ала тидым шижын, але вес амал дене, Владик Сергейлан шыпак каласыш:

– Тый от шиж, Серёга, нине кок ўдырет... ала-мо...

– Мо «ала-можо»? Мо? Тылат онгай?

– Ну...

– Тугеже мие да йод.

– Мом? Мом йодаш?

– Ну, саде «ала-мо» манметым. Мый теве куштен ситаремат, чонем кандаремат... А тый...

– Йўра, огына.

– Влад, айда нинын верчын огына сыре. Шот лектеш – пелештена. Уке гын виешак пижедылме гай лектеш. Кутырен келшышна? Ме – шкенан каманде.

– Каманде гын, каманде. Йўра.

– Кызыт тидын нерген огына ўчаше. «Шуко мут – уто мут». Илена – ужына.

Но икмыняр жап эртымек, Сергей ик ўдыржым, лач Натужымак, вучыдымын вашлие. Писын ўдыр ваштареш миен шогале:

– Тыйже ты кундемыште мом йомдаренат? – мыскарашке кусныш рвезе.

– О-о, ты олан могай озаже лектын?! – вараш ыш код ўдырат.

Кенеташте коктынат воштыл колтышт.

– Мыйже чынак тыште оза гаяк улам, – шыргыжале Сергей. – Теве мемнан тўшкагудына, кевыт-влакат тораштак огытыл. Тылат олан гидше эсогыл лийын кертам.

– Ончена, могай гид улат. Вот мылам тиде уремыште ик кугу кевытым, универсамым, кычал муман. Палет тудым?

– Ну вет чоя улат, Ната...ли. Палетыс тидыжым, палыде от тол ыле. Чын?

– Ну...

– Чынже денак сай кевыт. Намиен кодаш?

– А ынде тый чояланет. Чын?

– Чын, ом ондале.

– А молан тый лўмемым тыге да туге ойлаш толашышыч? От пале мо?

– Ну, колынам Наташа манмыштым, а Натали манын, шке ешарышым.

– Мыйым Наташа йолташем мўнгысў семынак Нату манеш. Ачамлан тиде лўм келша.

– Онгай. Мыламат.

– Мо тылатат?

– Келша.

– А-а... А тый могай пашалан тунемат? «Марий кас» вуйлатышына чылашт дене эше палымым ыштен ыш шукто, садлан тыйымат, йолташет-влакымат ме эше огына пале.

– Шкеже кузе шонет? Кумытын улмынамат палет тугеже? Ме тыгеже ик вер гычак улына, ик пашаланак пижынна. Могайлан, шонет?

– Ондак ала кеч лўметым каласет ыле?

– Наташа, ой, Нату, от сыре, кугырак семын ик шылталымашым ыштем? От сыре?

Нату Сергейым тўткын ончен шогыш.

– Валай!

– Мый шонем: тыят, тыйын йолташетат кумыннан лўмнам паледа.

Нату Сергей деке вуйжым эшеат лишкырак ыштыш. Вара шыр-гыжале.

– Молан тыге шонет?

– Палышым?

– Ондак мыйын йодышемлан вашеште.

– Колышт. Кузе палышым? Ойлышым вет: мый кугурак улам, илышымат, калыкымат изишак палем. Ит сыре, вик ойлем: тыште погынышо-влак садак икте-весеыштым эскерен-шымлен шогеныт. Тыште нимо осалжат уке, шонем. Теат тыге ыштен кертгында. Тый мемнан эре пырля кумытын лиймынам палемдышыч. Тыге? Тыге! Тугеже але вара тыгай гўжлымаште, тыгай лўшкымаште лўмна пылышланда шоктен кертгын огыл? Мый тидлан ом ўшане. Ну, кузе, чын?

– Моткоч ўшандарышыч, Сергей!

– А йолташем-влакын лўмышт?

– Кужу ўпанже – Саша, ош ўпанже – Владислав.

– О-о-о! Тыланет полицийыште гына ышташ! Туштак отыл?

– Пуйто тыйже от пале?

– Нату, чыным ойлем: ом пале! Чынак! Теве ала Александр але Владше палат? Шучко секретшак огыл гын, кушто тунемат?

– Адак мый. Молан ондак тый огыл?

– Тый сенышыч, шўжарем!

– О, шўжаржат лийым! От вашке?

– А мо? Кок шўжарем лиеш гын, кок шулдыран лиям!

– А иктыже уло мо?

– Эше могай! Изиж годсек чыланнамат эмлен толашен, кажне кечын уколым ыштылын. Тушкак кая дыр...

– Кушко тушко?

– Медышке, кушко! Шушаш ийын ынде пурашак шона.

– Онгай-онгай.

Сергей ўрынак Натум ончале.

– Ала тыят туштак?

– Кузе умылышыч?

– Ну, да-а-а...

- Кок шўжаретат эмлызе лийыт, тиде уто огыл?
- Уке, могай уто? Шого-шого, тый вет кевытышкет...
- О, могай чоян утлынет вашмутет деч.
- Могай деч?
- Шыч ойло вет кушто тунемметым.
- Вес гана. Айда тушкет писынрак.
- Айда тугеже...

КУДЫМШО ЙЫЖЫН

Нату дене вучыдымо вашлиймаш да тыгай мутланымаш лиеш манын, Сергей шоненат огыл. «Вара кузерак ынде тидым Владлан умылтаращ? Вет тудо Натум айда лийже ок ончо, коеш. А такшым, молан мый тудлан умылтарышаш улам?» Кенета Сергей шкежат ырен-пўжалт кайыш. «Мо томаша? – өрмө гай лие. – Мыйже мом?..» Ынде рвезе оныштыжо нелын темдалымат шиже. Лудынат колтыш. «Эше тиде гына ок сите! Ныл ий ласкан... А мо ласканже? – Сергей дене вес йўк ўчашаш тўнале. – Тиде землячестве манмыже тылат мо дене ок келше? Вич ий кажне кас общагыште киен эртарынет ыле мо? – туныкта иктыже. – А мо? – Ыскыртлана весыже. – А тиде погынымашыште тый мыняр сай ен дене палыме лийыч? Мыняр мотор ўдырым ужыч? Теве тиде ик ўдыржак мом шога?» Кенета Сергей помыжалтме гай лийын кайыш. Шинчажлан Натун сынжат койо. Рвезе шке семынже шыргы-жале. «А вет сай ўдыр! Мутланенат мошта, ўчаша гынат, торжа огыл, умылтарен кертеш. Да-а. Вет виешак пижедылме гаят ыш лек», – Сергей шукерте огыл Влад йолташыж дене мутланымыжым шарналтыш.

Нату ик жап «Марий касышке» коштмыжым чарныш – икымше курсышто тунемше-влакым кураторышт икымше ий гычак шкеныш-тым сай могырым гына ончыкташ шижтарыш. Ала тиде важмалдык ойлымо лийын, ала... Но Нату чын умылен: тунемаш гын, тунемаш! Латынь йылмет, медицине терминет-влак, молыжат... Шотан врач лийнет гын, кас модышетат, моло пайреметат тыйым алгаштарышаш огытыл.

Икана кастене Влад Сергейын пөлемышкыже пурыш.

– Кодшо гана мый касышкет миен омыл вет. Мо вара онгайже ыле?

– Ну, мо тушто?.. Южыжо адак шке кундемже нерген каласкалыш.

У ий пайремынат пырля погынен эртараш кутырышт. Мемнан-шамычет уке ылыч.

– А мо?

– Мо-мо? Шарнет, ик гана мый тылат «Мий да йод» манын ойленам ыле?

– Вара?

– Вараже тыгерак. Ик гана...

Сергей йолташыжлан шукерте огыл Натум вашлиймыж нерген каласкален пуыш.

– Тунам ме шуко мом мутланышна. Ышанет, нуно мемнан – тыйын, мыйын, Саша – нерген чыла палат улмаш! Мый ёрым! Тунам ме Нату дене уэш вашлияш кутырен келшышна...

– О-о! Вара?

– Адак мемнан универсамыштак вашлийна. Мылам каласыш, пуйто кураторышт студент-влакын түрлө мероприятийыш коштмышт ваштареш. Вот молан нуно кызыт нигушкат огыт кошт.

– Тый вара Нату дене могайрак?..

– А-а, тый вот мо нерген. Тидым тый тудын деч йод.

– Раш, йолташ.

Сергей йолташыжын ыраш тўналмыжым шиже, садлан кертмыж семын пушкыдынак пелештыш:

– Влад, ме вет, шарнет, нунын верч огына сыре манын кутырен келшенна ыле?

– Шарнем. Пешак.

– Тугеже, Влад, нимомат палыде, нимомат умылыде, мыйын ваштареш ит тарване.

– Шого, Серёж, тый мыйым туныктынет мо?

– Влад, эше ик гана каласем: айда огына сыре. Эше нимомат огына пале.

– А мом палашыже?

– Шого, ит вашке, ойлен пытараш ну. Чын, Нату мыланем келша.

– Вот!

– Адак! Келша! – умбакыже умылтара Сергей, – келша шўжарем семын. Умылет? Мыйын Света шўжаремат Нату семынак медицине корно дене каяш шона.

– А тидыжым мылам молан ойлетше? – Влад кынел шогале.

– Тый мыйым ынетак колышт. Шке палет. Сайын мале!

Вакшыш вочмекшат, Влад ятыр жап йолташыжын ойлымыжым радамлен кийыш. «Ала Серёган ойлымыжым чынже денак арамак колышт шым мошто? Натужо тудлан шўжарже семынак веле келша гын? Вет Натужат икана мылам пеш чоян шыргыжале. Але вара йонгылыш лиям? Каяш Серёга деке! Ой, йора мо тыгежак? Але Нату денак мутланаш йоным муаш? Кузе? Пожале, У ий марте ынде шоныманат огыт! Эх, ораде!» – нелын шўлалтыш Влад.

У ий пайремлан келыштарыме «Марий касышке» олесе марий-влак чылан гаяк погыненыт. Студент-влак гын – икте кодде!

– У ий вашеш эртарыме мемнан касна ынде поро йўлашке савырнен, – чолган тўнале самырык ўдыр. – Тачысе пайремна кудыжлан икымше лиеш, кудыжлан – пытартыш. Мый кызыт студент-влак нерген ойлем: икмыняр мемнан йолташна, тунем пытарен, вучымо дипломжым налын, веран-верышкыже кая, шке йоратыме пашажым тўналеш. Шонена, нуно мемнан каснам порын шарнаш тўналыт. А кўлан гын... – вуйлатыше лийше ўдыр кидше дене ик велке ончыктыш, – кўлан гын тачысе погынымашна шочмо верже деч ўрдыжтў вашлийме икымше У ий лиеш. Ала тиде кас тыланда пўрымашыш савырна? Кў пала? Ик тыгай пиалан мужыржо лач мемнан касна денак кылдалтын! Йодам!

Вўдышў воктеке самырык ўдыр ден рвезе лектын шогальыч. Рвезе, «Ну, тўнал!» маншыла, ўдыржылан кидше дене ончыктыш.

– Чын, мемнан вашлиймашна тыште, тиде касыште, лийын...

– А мый тыйым вес вереат муам ыле, – танжым ондале рвезе.

Погынышо-влак рӱж воштыл колтышт.

– Вес вере тый весым...

– Уке-уке. Мо пӱрен гын...

– Чын, мо пӱрен гын... – вӱдышӧ кидшым нӧлтале. – Но тыгай поро пӱрымашыже лач тыште, мемнан дене, лийын! Тугеже мемнан пӧртна ончыкыжымат эше шуко пиал мужырлан тӱналтышым пуэн кертеш! Туге?

Рӱж кидсовыш шергылте.

Кеч пайремым У ий деч икмыняр кече ончыч эртарышт гынат, тудо молгунамсе семынак пайрем шӱлыш денак эртыш. Владат шке йолташыже-влак дене модо-воштыльо, йыштак ӱдыр-влак коклаште Натумат эскерыш, но тудын деке мияш чулымлыкшо ыш сите: ала ӱдыр деч аптыраныш, ала Сергей дечат шекланыш. Кеч тудыжо, кузе Влад шиже, Нату могырыш пешыже ышат ончышт.

У ий деч ончыч арня чоло – чылаштынат каныш жап. Студент-влак мӧнган-мӧнгышкышт каен пытеныт. Сергеят ялышкыже кудале.

Ик кечын Сергей Света шӱжаржым ондале, шыргыжал йодо:

– Вара кузерак тыйын ончыкылык тунеммет шотышто? Шӧрлен отыл эше?

– Уке. А мо?

– Уке – тиде сай...

– Тый иктаж-мом ойлынет мо? Мо чарнышыч?

– Уке-уке! Мемнан тушто тӱрлӧ ялла, тӱрлӧ верла гыч тунемаш, пашам ышташ толшо марий-влакын тыгай ушемышт, погынымашышт, уло. Меат тушко коштына. Медыште тунемше-влакат улыт... – Чарнал-тыш Сергей. Шӱжаржым ончале.

– Шижам: иктыжым тыят палет. Чын?

– Тый дечет нимомат шылташ ок лий.

– Ок лий, ок лий, айзи*! Тидым тый шукертак палет. Мо вара лийын каен? Иктаж тыгай-тугай?

– Да уке! Чыла сай.

– Вара мом «Шылташ ок лий» манат? Вет чыла сай?

– Маньымыс, сай. Чын, мылам иктыже, медичкыже, келша. Келша гай чучеш...

– Чучеш, але келша? Айзи!

– Шого-шого! Тый мый дечемат...

– Уке, тый дечетат шуkyжо ом пале? Тидым маннет?

– Тидым, Света! Но тудо эше мыйын йолташемланат, Владланат, келша.

– Ах, вот кузе! Кугу проблеме! А шарнет, ик мурышто тидын нерген кузе каласыме? «Ну, а случится, что он влюблен, а я – на его пути, – уйду с дороги – таков закон: третий должен уйти». Шарнет? Кай веле! Мом вучет? ӱдырын чарымыжым? Йолташетын чаманымыжым? Эх, качымарий-влак! Улыда! Могай тыланда ӱшан?!

* А й з и – иза (диал.).

- Шого, Света!
- Ом пале, ом пале тый дечет шукужо! Серёж, тый ўдырын сайлымыжым вучет? Кудыдам ойырен налмыжым? Тый тудым йўратет?
- Ом пале, – шып пелештыш Сергей. – Келша, но...
- Айзи, келшымаш гына ок сите! Тый тудын деч посна илен от керт гын, тиде – ик паша, кертат гын...
- Света, шого, каналтена изишак.
- Сергей ден Светлана воштыл колтышт.
- Вот тиде – йўршынат вес паша, Сергей-тос!
- Мый шижам: ўдыр келша, келша айдеме семын, йолташ семын.
- Мотор, ныжылге кумылан, но ала-можо...
- Вот-вот, ала-можо.
- Изаж ден шўжарже адак воштыл колтышт.
- Йўра, Светик, ом толаштаре тыйым: илена – ужныа.
- Илена – ужныа. Тудо, илыш, чыла верышкыже шында. Теве ужат!
- Йўра. Сайынак мутланышна, коеш. Но тый вара кузерак? Тений вет пытарет?
- Ямде улмо гай коеш. Химий дене – вет тиде предметет тушто эн кўлешан, маныт – эре нылытан да визытан веле. Пурем дыр, шонем.
- Тугеже, – мыскарам ыштыме семын кугу йўкын каласыш Сергей,
- мемнан олашкына тыйым пагален ўжныа!

ШЫМШЕ ЙЫЖЫН

Тунемше-влакын сессийышт чыла вережак ик жапыште огыл, садлан олесе марий-влак шке черетан погынымашыштым самырык-влакын у семестрыштым тўналмышт дене келыштареныт. У погынымашыштышт шушаш Ўярня пайремым эртарыме нерген мутланеныт. Олаште илыше-влак шке ўмбагышт кочкыш сийым ямдылыме сомылым налыныт, а самырык-влак деч мурымашым-куштымашым ямдылаш йодыныт, кўлеш гын, полшашат лийыныт.

Кугу пōлемым, ондакат тыштак погыным эртарыме верым, Ўярня пайремлан палаш лийдымын уэмденыт: пōлем покшелне – яра вер, тудын йырже – ўстел да тенгыл-влак. Но ўстембалныже нимат уке!

Теве писын пōлем покшеке вўдышō оза лектын шогале:

– Ужам-ужам: чыланат яра ўстелым őрын ончеда. А мо лийшаш таче ўстембалне?

– Мелна-а-а! – чыланат куанен кычкыралыч.

– Чын, тышке ме таче тутло Ўярня мелнам авызлен ончаш, келша гын, шер теммеш кочкаш погыненна. Туге?

– Туге-туге!

– Кузе маныт кызытсе саманыште: ўстембаке – мелнам!

Икмыняр ўдыр кугу подносеш мелна кышыл-влакым, пеленышт рвезе-влак пура ате ден корка-влакым ўстембаллашке конден шындышт.

– Ынде сайынрак верланыза, пагалыме унана-влак! У ий да самырык-влакын мужедме пайремышт, Шорыкйолышт, деч вара, жап шукат ыш эрте, теве вес весела пайремат лишеме:

Пургыж кайыш мўгырен,
Ўярня толеш мурен.
Ўярня толеш мурен,
Перкем суртышко конден.

– Чынак, ожсек мемнан кугезына, ачана-авана-влак кажне пайре-
мым эре ўшан дене вученыт. Ўярня пайремат мемнан илышышкына сай
вашталтышым, куаным конда манын, ме ўшанена. А паледа: шукерте
ожно Ўярням кузе тўналыныт? Кызыт тидыжым палышыже шагалем
толеш. А лийын тыге (тора гыч мурымо йўкшө шокта):

Ўярня йор-йор,
Мелна чыз-чыз,
Кутан лот-лот...

Чылан, өрын, йырваш икте-весеыштым ончалыт, воштыл колтат.
Муро уэш чотрак шокта. Изиш лиймек, пондашан Шонгыен пөлемыш
пура, ямдылыме кўкшакашке кўзен шогалеш да уло йўкын муралта:

Ўярня йор-йор,
Мелна чыз-чыз,
Кутан лот-лот...

Чылан кидыштым рўж соват.

– Ынде умылышда? Вот тыге, калыкын пагалыме енге, Карт ку-
гыз, ял покшелне лўмын ямдылыме кўкшака верышке кўзен шогалын,
Ўярня пайремым тўнал пуа. Вара мурымаш-куштымашет, икте-весе
деке унала коштмашет, Ўярня курык гыч мунчалтымашет тўналыт. А
мыланна таче олесе акайна-шўжарна-влак чапле сийым: тутло Ўярня
мелнам да пурам – ямдыленыт. Нунылан таум ыштена да чыладам
сийыштым тамлен ончаш ўжына.

Ўстембалныже-е! Могай гына сий ок кой! А Ўярня пайремыште
эн вучымо сий могай? Мелна огыл мо? Олаште илыше, но ялла гычак
толшо кажне озавате шке мастарлыкшым чынже денак кўлеш семын он-
чыкташ тыршен: тошто марий йўла дене келшышын кажне ўстембалне
мелна кышыл пелен левыктыме ўй ате.

Ты кастане Сергей ден Влад пуйто кутырен келшеныт – коктынат
Нату ден йолташ ўдыржө ончыко миен шогалыч.

– Ме вет тендам тиде ийын ужынат огынал. Кузе вара сессийда
эртыш? – кумыл нөлтын йодо Влад, Сергейым ончале.

– Тенданже кузе? – Натун йолташыже йодо.

– О-хо, тыге ок лий! Ондак ме йодна. Туге, Сергей?

– Ме огыл, тый йодыч, – Вламым төрлатыш Сергей. Влад йолта-
шыжым изиш өрынрак ончал колтыш.

– Мо... – мом пелешташат өрө Влад.

– Уке-уке, чын! Ме тендам йоднена ыле, – вашке шкенжым шке
төрлыш Сергей, Вламым ондале.

– Йөра, тугак лийже, – лыжган пелештыш Натун Наташа йолташы-
же. – Мемнан икымше сессийна, профессорна-влакын мемнам икымше

тергымышт, моткоч сайын эртыш. Мыланна тыге чучо. Туныктышына-влакат тыгак ойлат. Огыт ондале дыр.

– Уке, мо сай – сай! Туныктышо-влаклан ўшаныман, – шыргыжале Сергей. – Икымше ошкыл – моткоч кўлешан. Садлан тудым кузе тўналында, умбакыжат тугак ошкылаш тыршыза.

– Тидым ме, вич ий тыгай тергымашым эртыше-влак, ойлена! – чулымын кидшым нўлтале Влад. – Туге вет? – адак Сергейым ончале.

– Туге-туге! Палыше – пала.

– Ну, Влад, – шыргыжале Нату, – тыйже кажне мутетлан йолташетын кўнымыжым але туныктымыжым вучет мо? Ит ўпкеле, мый йолташ семын веле ойлышым. Теже мемнан деч кугурак улыда, туныктем манын ит шоно. Ыўра? От сыре?

– Йолташын поро мутшо – эре кўлешан. Туге, Влад? – ынде Сергей Владам шыргыж ончале.

Чылан рўж воштыл колтышт.

– Сергей, – эркын, вашкыде, кидшым Сергей век шуялтыш Нату, – тый, шижамат, Владам ойлымемым мыскараш лукташ шоненат. Шого! Ойлен пытараш пу! Вара молан уке гын лач тыге савырышыч шке оетым? Ок кўл!

Кенета чылан лыпланышт.

– Ой, Нату, шўжарем. Кўнем: мыйын каласымем изишак йўндымырак лекте. Нелеш ит нал! Влад семынак пелештымем мемнан икгайрак улмынам ончыкта, шонем. Тидыже тыгак: ме шукуж годым икте-весе дене огына кўнў, ўчашена гынат, садак йолташ улына. Ала садланак шонымашнат икгайрак лиеда, молыжат. Икманаш, Нату, тыге каласымемлан ит сыре. Умылет мыйым? Ойлымем дене кўнет?

– Кузе от кўнў? Мый кутыракын мутшым колышташ тунемынам. Садлан тендан дене ўчашаш ом шоно. Ачам тыгай годым эре ойла ыле: «Шуко мут – уто мут».

Сергей кенета ырэн кайыш: ала-кушто тиде шомакым колмо гай чучо. «Кушто? Кў деч? Эше изиэм годымак авам деч огыл гын? – шонкален-вискален нал Сергей. – Онай мутсавыртыш. Иктаж гана шиждерак авам деч йодын ончышаш», – шкенжым шке лыпландарыш рвезе.

Пайрем пытымеке, Сергей Нату деке мийыш, уремыш тудын дене пырля лекте.

– Ме изишак мутнам вашталтышна, диспут гайракым эртарышна. Тый кузе шонет, утыжак ыш лий? – шыпак йодо Сергей.

– Мый тыланет каласышымыс, – шыргыжале Нату. – Чыла сай ыле, Сергей изай.

– А пеш онай шокта: «Сергей изай».

– Мо, тыйт мыйым «шўжарем» манат гын, вара тыйже мылам кўлият? Изамак огыл мо?

– Да-а...

– Мо, ок келше тыге манмем?

– Пашак-пешак келша. Чынак. Кугуракат улам. А тый мыняр ияш улат вара? Такшым, тунеммынам ончалаш гын, мый иктаж кум-ныл ийлан шонгырак улам.

– Тыге ит ман! Нигунам! Шонгырак огыл, кугурак улат. Айдеме кажне ийын ок шонгем, ик ийлан кугурак веле лиеш. Тыге огыл?

– Ну, кертат! Кузе тыгайжым шонен муынат?

– Шонен луктын омыл. Авамат, ачамат тыгак ойлат. А ачамым шукертак ик журналист туныктен коден. А мо? Чын огыл мо?

– Пеш чын, шўжарем! – Сергей Натум вачыж гыч ондале. – А шоч-мо кечет тыйын кунамрак?

– О-о, але тумарте вучыман да вучыман. А тыйын?

– А мыйын шукак кодын огыл вучаш. Тылзе утларак веле.

– Мыйынат тунарракак. Тиде кече кугу пайрем дене келшен толеш.

– Шого-шого, могай пайрем дене?

– Сенгымаш кече дене.

– Тый чыным ойлет?

– А мо? Тыштыже могай мыскара лийын кертеш?

– Нату! Мыйынат вет тиде кечынак!

Нату кенета чарнен шогале, Сергейым öрын ончале. Сергеем, шинчажым пыч-пыч ыштен, ўдырым онча.

– Мо? – Сергей нимом ойлашат öрын.

– Ну, можо «мо»? – Натуат шотан мутым кычалеш. – Пеш öрмашан, но тыгеат лиеда улмаш. А тиде пеш онай. Онай, Серге изай? – Ўдырын чонжылан изиш ласкарак лийын кайыш.

– Вучыдымо. Чынже денак. Чылт йомакысе гай.

– Ну, тугеже йомакысе гаяк вашлийына.

– А тылат, Нату, мыняр ий темеш?

– А тылат?

– Ондак мый йодым. Адакше вет мый кугурак улам, йодынат кертам.

– А ўдыр-влакын ийготыштым йодаш...

– Сенгышыч, шўжарем.

– Йбра, изайлан ойлаш лиеш. Мыйын – юбилей!

– О-о-о!

– Вот тыланет «О-о-о!» Кеч мый тиде мутым омак йöрате, но, манметла, шонгемашат тўналына.

– Ой-ой! Тылат тидын нерген шонаш-ойлаш эше пе-е-шакак эр. Айда тугеже шоналтена: кузерак тудым, тыйын юбилеем, вашлияш да эртараш.

– Молан мыйыным гына? Тыйынымат. Тыйже пешыже отат ойло, да садак пырля эртарыман дыр тыгай онай пайремым?

– Лиеш пырлят.

– Палет, мый декем авам ден ачам толшаш улыт. Кертыт гын. Но иктыже садак толеш.

– Мыйынат тугак. Кеч юбилейжак огыл гынат, иктажше садак толеш.

– Но тыйже каласе: мыняр ияш лият?

– Мый тый дечет ныл ийлан шон..., ой, кугурак улам.

– Ну, тиде мо?! Пөръенг-влак изиш эркынак, вашкыдерак кушкыт, садлан...

– Тый тидым медик семын ойлет, але шонен луктыч?

– Науко тыге ойла. Ёшане!

– Ёшанаш логалеш.

КАНДАШЫМШЕ ЙЫЖЫН

Сергей ден Натун Ёярня пайрем кас гыч пырля лектын каймыштым Влад чон коржынак ончен кодо. Тўшкагудыш миен, вакшыш шунгалте. Мален колташ толашен, изишак шонкален кийыш. Кенета вуйышкыжо перыш: «А мо лийынже? Келшат? А такшым Сергейже «Коклаштына нимат уке» маньыс. Ала чынак? Чытен ончем! Тынар ий келшыме йолташ дене арамак... Уке, шот огыл! Сыренжат мом ыштет? Ончена!» – шкенжым шке лыпландарыш рвезе. Сергейын толмыжымат ыш шиж, мален колтыш. Эрлашыжым йолташыжлан нимогай уто мутымат ыш ойло, пырляк тунемаш кайышт. Корнышто Сергей Владлан каласыш:

– Ёбра, кеч тенгече Нату дене кайымымлан тый нимомат тугайым шыч ойло.

– Сергей, айда кызыт тидым огына тўнал...

– Уке, йолташ, мый тылат ойлынам улам, тиде пеш кўлешан увер. Тылатат, мыламат моткоч онай, – чоян шыргыжале Сергей.

«Мо тыгай онайже лийын кертеш? – изиш лўдынак, ёрынрак шоналтыш Владик. – Адак шыргыжалеш веле. Ну-ну». Чарнен шогале, йолташыжым ончале.

– А варарак ок лий тиде онастым ойлаш?

– Молан ок лий? Лиеш. Варарак гын, варарак.

Кечывал кочкыш. Институтысо кочмыверыште улакрак верыш пурен шинчын, Сергей йолташыжлан Натун да шкенжын ик кечыште шочмышт нерген каласкален пуыш.

– А тый тидым ондак паленат мо?

– Кушеч? Кузе? Тый мо, Влад?

– Чын, чын, умылем, ёшанем. Онай, чыным ойлет, онак! Вара кузерак эртараш шонеда?

– Шонена, шона, шонем. Вот мыят лач тидын нергенак тый денет мутланынем ыле. Тый мом манат? Кузерак?

– Гмм...

– Такшым Натунат, мыйынат авам-ачам толаш шонат, но, очыни, мыйын коктынжак толын огыт керт, а тебе Нату тений коло ийым тема. Юбилей. Тидын нерген Нату дене мутланышна. Тудат мыйын шочмо кечем нерген пален огыл.

– Да-а. Сюрприз!

– Сюрприз, сюрприз. Кеч-кузе ман, а эртарыман. Кузе гын?

– Пырля мо, иквереш?

– Шоненат ом му.

– Але жап уло, мом-гынат шонен муына. Тыйын ават-ачат, тудынат мом маныт, пален нал. Ик могырым пырля эртараш онай ыле – тыгайже

эше вет лийын огыл, но вес могырымжо... А палет, мемнан ялыште моткоч онай ик еш уло. Тый вет Нату ден ик ийыштак шочын огыдал? А вот мемнан ялыште марий ден ватыже ик кечыште, ик ийыште шочыныт! Во!

– Влад, тый мо нерген? Мом ойлыштат? Мом ойлынетше?

– Ой, Серёж, адак кўлдымашым ойлен колтышым. Нелеш ит нал, но мемнан ялыште чынак тыгай мужыр уло.

– Уло гын, уло, йёра! Меже кызыт мо нерген азапланена? Кузе пайремым эртарыме нерген огыл мо?

– Тудын нерген, Серёж. Йёра, мондена мыйын ойлымым.

– Айда кызыт изирак тайм-аутым налына. Шонкалена, вискалена, мом-гынат ала шонен муына.

– Келшем. Ала Саша дене мутланен налына?

– Палет, кызыт тышке нигөмат огына ушо. Кок вуйна ок сите мо?

– А Натум ушена гын?

– О-о! Тиде чын шонымаш! Толык шоналтыман – кузерак тудым...

– Чын, тайм-аутет кўлешак! Но садак Нату дене мутланыман, шонем.

– Влад, а тиде сомылым тый шке ўмбакет налат гын? Кузе шонет?

– Тый тореш отыл гын...

– Айда тыгай-тугайым кызыт огына шоно, йёра?

– Көнем, но садак ондак кочкаш кўлеш, – чоян шыргыжале Влад.

– Ну, чоя улат. Нал, мом кочнет. Мыламат тудымак.

ИНДЕШЫМШЕ ЙЫЖЫН

Влад, куанен, ты кастенак Натун тўшкагудышкыжо чымалте. Нату уремыш лекте веле, Влад шыргыжале:

– Палет, Нату, тыгай «неотложка», – Влад медицине шомакым кычал муо. – Ме Серёж дене коктын тый денет кутыраш шонен пыштышна.

– Мо нерген? – чотак öрын кайыш Нату.

– А тый шкеже кузе шонет? – шыргыжале Влад.

– Влад, тый ит орадылане. Мый йодам гын, каласыман, – пенг-гыдемдыш йўкшым ўдыр.

– Тыште сырашыже нимолан, Нату.

– Мый тыланетат, Серёжланат ом сыре, но, тышке лўмын толын, мутланымашым тыге тўналаш...

– Пашаже тыште: тыйынат, Сергейынат шочмо кечыда лишемеш. Тыге? Вот ме шонена: кузерак тудым эртараш? Пырля, ик кастене, але?..

– Влад, пагалымом, кажне енын шке шочмо кечыже уло. Молан тудым кажныже шке ешыштыже эртарышаш огыл? Але мый йонылыш лиям?

– Ме тидын нергенат шонышна. Садлан тый денет кутыраш шонышна.

– Но ынде тый шонымемым палышыч. Ит сыре, Влад, Владик. Мый шочмо кечемым ешыштем эртараш шонем, а варарак, иктаж кечын, пырля эртарыме церемониятмат ышташ лиеш. Тидым мый кызыт веле шонен луктым. Экспромт! Кузе?

- Тау, Натусик!
- О-о, могай мут!
- Чын, тау тылат, Нату, вуйнам аныртарыше йодышлан тўрыс вашмутым пуыметлан. Тыгак ыштена!
- Тидым авам-ачам дене ондакак кутыренна. Мыйын вет, кузе маныт, тыглай пайрем огыл.
- Палена, Натусик, палена. Тыйын охо-хо! Ик гана тыгайже лиеш! Садлан эртарыманак тудым. А Сергейын гын черетан шочмо кечыже.
- Вара мо? Тудын акше весе мо? Тый мо, Влад? Шоналтен отшукто мо? Йолташет вет!
- Уке. Палем. Но...
- Икманаш, пеш сайын мутланышна, – воштыл колтыш Нату. Владланат куштылгырак лийын кайыш.
- Йбра, Нату. Ала-мом чынак луген пытарышым. Ит сыре.
- Огым-огым, лыплане.
- Палет, Нату...
- Мом?
- Тый денет мутланенак ом мошто. Вашлиям да...
- Умылышым, Владик. Чыла раш! – шыргыжале Нату. – Йолташетлан умылтаре мемнан мутланымынам. Адак луген ит пытаре.
- Огым! Ну, мый чызем.
- Чыме! Чонеште! Тольык пöртетым эртен ит кае!
- Пайрем деч кок кече ончыч Сергей Нату дене вашлие.
- Палет, Нату, авам пешак куанен тыгай кок шочмо кечылан.
- А ачатше?
- Тудыжат дыр, но ачам толын кертын огыл. Авам ондак тендан дене вашлийнеже ыле.
- Но мыйын авамже толын кертын огыл. Сурт вет, пöртым кузе коден кае?
- Тудыжо туге. Но тек ачат толеш мемнан тўшкагудыш. Мый тудым вашлиям. Ну, иктаж ныл шагатлан. Келша?
- Йбра, каласем. Кертеш дыр.
- Иктаж кум шагат гутлаште Сергейын аваже, Ирина, тургыжланаш тўналме гай лие.
- Эргым, кеч эше тачыже пайремда огыл гынат, тыге яра ўстел ончылно шинчылташ сайжак огыл дыр, ала иктажым налын толат?
- Йбра, авай, ыштена. Теве вашке Натун ачаже толеш, мый тендам палымым ыштем, вара кевытыш...
- Ой, тугеже сай огыл вет. Иктажым ямдылаш гын?
- Лиеш.
- Тый кай веле, эше пöртылын шуат.
- Ну, толын ом шу гын, шке вашлият, палыме лият. Изи улат мо?
- Йбра, кузе лиеш – лиеш. Писынрак толаш тырше.
- Сергей тўшкагудо гыч лекте. Тыш-туш ончышто. Шукат ыш лий, Нату койылдале. Пеленже, изирак вўдылкам кучен, тöпката капан пöръен ошкылеш. «Ну, тиде ачаже», – шоналтыш Сергей. Нату ден ачаже тўшкагудо ончыко толын шогалыч.

– Ачай, тиде мыйын... мемнан палымына Сергей. Тудынат шочмо кечыже...

– Нату, мый тидыжым ынде палем. – Натун ачаже Сергейым ончале: ала-мо пеш палыме чурий гай койо. – Ну, йёра, лўмжым ойлышыч, а каласышаш ыле тидым тудо шке. Але мый йонгылыш лиям? – шыр-гыжале Натун ачаже.

– Чын, чын... Нелеш ида нал, – тўнале Сергей, кидшымат шуял-тынеже ыле.

– Ит вашке, Сергей, – эркин чарыш рвезым Натун ачаже. – Тый-ым ынде палем, Сергей улат. А ынде мый кў улмемым каласем. Мый Натун ачаже Владислав Петрович улам. – Кидшым шуялтыш. – Вот ынде сайынак палыме лийна, – Натум шыргыжалын ончале Владислав Петрович. – Ну, нангае тыйын могырым представителет дене вашлий-машке, – тугакак шыргыжалын, но кугешнышын каласыш Владислав Петрович.

– Владислав Петрович, кызыт мылам вучыдымо ой толын пурыш. Айста тыге изишак мыскара семын ыштена: мыйым авам кевытыш колтыш, а те мемнан пўлемыш пурыза да шке палыме лийза. Кузе? Нату, тый мом манат?

– Мый келшем. Кузе шонет, ачай? – Нату ачажым тўслен ончале.

– Да, – шоягоремжым удырале Владислав Петрович, – самырык-влак... самырыкак улыт. Мом-гынат шонен муыт. Кўнаш логалеш. Онай модыш, мый тореш омыл. Тольык каласе – куш пураш да мом ойлаш?

– Мом ойлаш? Те шкендан мастарлыкдам ончыктыза. Шарналтыза самырык жапдам, туге, Нату?

– Чын, Сергей! Мый тый денет кевытыш каем.

– Ну, полшынет гын...

Сергей Натун ачажым шке пўлемже дек нангайыш. Владислав Петрович палыдыме омса ончыко миен шогале да эркин пералтыш.

ЛУЫМШО ЙЫЖЫН

Омса велне эркин пералтыме шоктыш. «Мо тыгае? Сергейже то-лынат шуо мо?» – өрмалгыме гай лие Ирина.

– Да, да! – лўддымынрак йўкым лукто ўдырамаш, но шке йўкшым ыш пале. – Пурыза! – ынде чотрак пелештыш.

Омса эркин почылто.

– Тыште шочмо кечым вашлияш ямдылалтыт манмым колбым! – веселан тўнале Владислав Петрович, ончык ошкыльо. Ончылны-жо шинчам карен шогышо палыме чурийым ужо. – Мо... мо... – кенета чакнен шогале. – Шого! Мо тиде тыгае? Тый кў?.. Кў улат? – эшеат нимом умылыде, шып йодо Владислав Петрович.

Палыме чурий, Владислав Петровичым тўткын ончен, эркин ли-шемаш тўнале. Владислав чакналтыш, вара омса деке миен тўкныш. «Тиде вет Ирина», – шоналтен шуктыш Владислав Петрович.

– Тый саде... ту рвезе... Влад отыл? Тый? Тый улат?

Кенета Владислав Петрович кок кидшым онгыш пыштыш, тайныше Иринам кучен, үстел воктенысе пүкеныш намиен шындыш.

– Ирина, тиде тый? Тый улат?

– Мый, Влад, мый...

– Тиде вара, – омса велыш ончыктыш Владислав Петрович, – Сергей тыйын эргыч мо?

Ирина мом каласашат öрын, вуйжым сакыш.

– Ала мыйын, ала мемнан, – эше нимомат умылыде, шыпак вавеш-тыш Ирина.

Владислав Петрович кенеташте тўнмö гай лийын кайыш.

– Тый мо? Мом ойлыштат, Ирина? – Тунамак Владислав Петрович Сергейым шарналтыш. «Вот кушеч тыгай палыме чурий! Але вара тиде чын? Мо, нимогай уверат лийын огылыс! Ирина чыла мондаш йодо, шкежат мондаш лийын. Мутшым кученак мо? Теве тылат, Нату манмыла, сюрприз!»

Ирина эркын вуйжым Владик могырыш савырыш.

– Пален отыл нимом, умылем. Мый веле уке-уке да, эргымым ончен кушмыжым эскерен, тыйын чуриетым кычалынам. Чын, тудо сынже дене аваж гай. Койышыжо йöршын тыйын: тугаяк шонкалыше, вавыкыде да лыжган мутланыше. Икманап, тыйын, шонем. Владик, тидым кызыт мутланен огына пытаре. Вавык эргымат толшаш. Айда вес гана.

– Уке, Ирина, тидым рашемдыде мый ом серлаге. Чын, таче тидым нимолан тўналаш. Ончылно – пайремна-вак. Айда тидлан лўмынак вавылийына. Жапым муын, чыла рашемдена, уке гын...

Ты жапыште омсам почмо йўк шоктыш.

– Ну, кузерак вара? – Сергейын весела йўкшö солныш. – Палыме лийда? – содор пурен шогале Сергей. Аважын пүкеныште шинчымыжым ужын, öрынрак Владислав Петровичым ончале. Аваже эргыжым кидше дене шкеж деке ўжö:

– Эргым, чыла сай. Владислав Петрович дене палыме лийна. Тыйын кайыметет, вуем изишак пöрдын кайыш. Ынде эрта, шонем. Ит тургыжлане.

– Могай эмым пуаш?

– Уке-уке, нимат ок кўл. Эрта, коеш.

– Ну, Юмылан тау! Владислав Петрович, вот вет...

– Нимат огыл, Сергей. Ужам: ават корно гычат ноен дыр, ял деч вара ала ола южшат... Чыла лийын кертеш. Теве, кузе маныт, ик-кок кече гыч адаптаций манмет лиеш. Мыят теве ола илыш деке эше тунемын шуктен омыл. Жап кўлеш дыр. Каналтена, чыла эртышаш.

– Ну, тугеже айста чайым подылына.

– Вот тидыже, шонем, сай – шыргыжале Владислав Петрович. – А Натужо?

– Тудо кенета ала-могай сомылжо нерген шарналтыш.

Ты кастене Ирина ден Владислав Петрович шке ешышт нерген ятырак мутланышт. Сергей, нуным колыштын, куанен шыргыж шин-

чыш. Владислав Петрович йыштак Ирина ден Сергейым танастарен, нунын могырыш ончышто. Тидым Сергей шиже да иканаже студент семынак кидшым нӧлтале.

– Сергей ала-мом каласынеже. Шкенжым студент семынак куча: кидшым нӧлтыштеш, – Владислав Петрович Сергейым ончале.

– Паледа, Владислав Петрович, авам дене те еш, ешда нерген мутланышда. Калыкын тыгай палыже уло, маныт: эрге аваж гай, ўдыр ачаж гай лийыт гын, нуно пиалан лийыт. Тиде тыгак мо? Кузе те шонеда?

– А тый шкеже кузе шонет?

– Ну, мемнан гын тиде чын гай лектеш: мый авам гай, Света шўжарем – ачаж гай. Ме шкенам пиалдымылан огына шотло. Туге, авай?

– Туге, эргым.

– Вот тый, Сергей, шке йодышетлан сай вашмутым муыч. Ешетым пиаланым шке ыштыман. Пиалын толмыжым вучыман огыл. Кузе ават шона?

– Палыше еглан ўшаныман, эргым. Чын, ўшанле йолташым муын, шке пиалнам шке таптышаш улына. Тыят тидым сайын шоналте. Илыш шуко да тўрлӧ йыжынан.

– Сергей, тиде мыйын сомылем огыл да... Тый вет, кузе палем, ынде вашке тунем пытарет, ончыно – паша. Вара могайрак еш шотышто шонымашет? – изишак тургыжланен, лўдын йодо Владислав Петрович.

– Вик ойлаш гын, тидын нерген кўлеш семынже шоналтенат омыл. Эше чынрак каласаш гын, пиалем але муын, вашлийын омыл. Те, Владислав Петрович, тидын нерген йодыда мо? – вуйжо дене ала-кушко рўзалтыш Сергей.

– Мыйым чын умылышыч. Да, тидын нергенак.

Ирина, ӧрын, эргыжым да Владислав Петровичым ончале:

– Те мо нерген? Кӧ нерген? Мый палем мо тудым?

– Уке, авай, от пале. Мыйын сай палымем уло, тудым мый эре «шўжарем» манам. Владислав Петрович, тудым мый поро йолташемлан веле шотлем...

– А тудо? – ўшаныдеак йодо Владислав Петрович.

– А тудо... Тудым мыйын йолташем, Владислав, келыштарен. Шонем, ўдыржат тидым пала але шижеш, но, манмыла, илена – ужына.

– Эргым, а молан тидын нерген мый нимомат ом пале?

– Авай, а мом палашыже? Иктаж-мо лиеш гын, ойлем ыле, палет ыле.

– Ну, йӧра, тыгеже чын дыр.

– А вот Владислав Петровичын Нату ўдыржӧ дене тый, авай, вашке палыме лият. Туге, Владислав Петрович, те тореш огыдал?

– Уке-уке. Теве пайрем тургымна эрта да...

– А шочмо кечыдам, – шыргыжале Ирина, – кузерак эртарена? Посна? Пырля?

– Шонем, кок еш, кок ен шке пайремыштым посна эртарат гын, чынрак лиеш ыле дыр? Кузе теже шонеда? – шонымыжым каласыш Владислав Петрович.

– Мый көнем, – изиш шоналтенрак каласыш Ирина. – А тый, Сергей?

– Те ида шоно тендам колыштын тыге каласымемлан: мый тендан шонымашда дене тўрысnek келшем. Молан? Чын, кажнын шке шонымашыже, шке вучымашыже. Мо гынат, тыге сайрак лийшаш.

– Ну, кутырен келшышна. А вара уэш пырля погынена. Кок еш. Айста тыгак ыштена, – Владислав Петрович тарваныш. – Тау чайлан! Сергей, тый тореш отыл гын, мый эше тендан деке толам, ават дене мутланымем шуэш. Кузе?

– Молан тореш лиям? – шыпрак пелештыш Сергей. – Мутланыза.

– Меат тендам, Нату ден когындам, уло кумылын ўжына. – Ирина эргыжым да Владислав Петровичым őрын ончале.

– Тый ит őр, – Владислав Петрович ласкан ончале Иринам. – Чыла сай лиеш.

– А мо нерген? – йодо Сергей. – Ну, йőра, шке паледа.

– Вот тиде чын! – Шыргыжале Владислав Петрович. – Тугеже эрлак вашлийына, вет ме тышке шукулан толын огынал.

Ирина вуйжым рўзалтыш. Эргыже, аважым да Владислав Петровичым ончен, нимомат ыш умыло.

Эрлашыжым Владислав Петрович Ирина деке уэш тольо. Сергей, аваж ден Натун ачажлан мутланашышт экшыкым ышташ огыл манын, эрденак амалым муо:

– Авай, мыйынат шке сомyleм уло, тенданат. Мом мый тыште?..

– Эргым, ом пале, мо нерген мутланынеже Владислав Петрович, но йодын гын, тореш лият мо? Ойлыш вет: вара чылан погынена.

– Йőра, авай, шижамат: тудо мый да Нату нерген ойлынеже. Тылат чыным каласем: мылам Нату пешак келша, сай ўдыр. Но умыло: тудо мыйынлык огыл, авай. Мылам утларак тудын Наташа йолташыже лишыл. Но Наташа тидын нерген ала пала, ала уке.

– Ўдырўен садак шижеш. А Владислав...

– ...Петрович

– Владислав Петровичын ўдыржő нерген тый ўшандарышыч. Тыят тунам ит коляне.

Ирина умылен: Владислав Сергей да Нату нерген огыл мутым тарвата, а весым. «Ну, мо? Тудлан шке шонымемым умылтараш тыршем. Мый ава улам, палем: кő деч мыйын Сергушем шочын».

Ирина шукак шонкален ыш шукто, омсам пералтыме йўк шоктыш. Теве пőлемыш Владислав Петрович пурен шогале.

– Кузе вара у верыште? Сайын малышыч? Поро эр, Ири...на.

– Поро, Владик. Тый эшеат мыйын лўмемым кузе каласаш сайын от пале, коеш?

– Туге. Йодынат вет «Ириша» манаш огыл. Но мылам ала-молан ты вариантше утларак келша: пушкыдо, ласка, тамлырак.

– Ынде тугеат манын кертат, йőра.

– Ириша, тугеже шуко шуйкалыде, вик тўналам: тый тенгече Сергей нерген чыным ойлышыч але?

- Але огыл, Влад. Тиде чын. Мый ава улам, палем.
- Тидеже тыге, но вет ик вашлиймашна веле ыле. Кузе тыге?
- Палет, мый денем ик палыдыме йӱк эре ӱчаша, мыйым тунукта.
- Кӱ тугай?

– Йӱра, тиде вес сомыл. Вот тый манат «Ик вашлиймаш веле». Ынде шоналте: ик йӱдыштыжӱ мыняр вашлиймашна лийын? Ончем кызытат Сергейым: койышыж дене, мутланымж дене, ошкылмыж дене... Йӱра, кеч ачаже тыйым ужын огыл, ок пале да чылажымат танастарен ок керт. Икана веле тудо каласыш: «Мо шинчаже ни мыйын, ни тыйын огыл». Тунам Сергушын кочаже, мыйын ачам, пеш сайын вашештыш: «Тау, кеч шинчаж дене уныкам мыйын гае шочын!» Тылеч вара ни могай йодышат, ӱчашымашат лийын огыл. А мый тунам, тыйын кайымекет, вашке шижым, умылым: вашлиймына деч вара шинчалтыме киярым, ковыштам кочмем шуаш тӱнгале, адак саде «ӱдыр пайремжат» жапыштыже ыш тол. Тиде вара мо? Мый шке шонымемым ойлышым. Тыйым вигак Сергейын ачажым ынем ыште. Омат ыште тидым.

– Ӱшанем, Ириша. Тенгече Сергейым вашлиймем годым эн ондак мый тыйын чуриетым ужым. Садлан ӱшаныде ом керт. – Влад Ирина деке миен шогале. – Молан тунам угыч вашлияш шонымем дене шыч кӱнӱ, Ириша? Мом ме ыштышна? Могай йонылышым?

– Ынде, Влад, вуемым кеч кӱ ораш лупшо, ту жапым от пӱртылтӱ. Тый сайым шоненат дыр, а мый, ораде... Манамыс, тидым айда чаманен огына шинче. Мо лийын – лийын. Юмылан тау: тыйынат, мыйынат илыш корнына тунарак кадыргыл каен огыл. Мыйын Стапанемын ондакысе койышыжо йӱршынат уке гай, ӱдырнат – Мария, Маша – тыйын Натут гаяк, медицине корно дене каяш шона, эргымат, эргынат... – шыргыжале Ирина, – келшыше специальностьым муын. Тудым ончен, мый тыйым ужам, Влад. Тиде – мылам кугу куан, полыш. Тунамсе йонылыш койышемлан, шоналтыде ыштыме ошкылемлан, от ӱшане, таум веле ойлем. Йӱршынжак локтылалтын омыл улмаш.

Влад Иринам лыжган ӱндаде.

– Тетла йонылышым огына ыште. Тоштым тӱрлыман.

– Тый мо нерген? – лӱдын кайыш Ирина.

Владислав Петрович ыш умыло. «Тудо мо нерген шона?» Вара кенета шыргыжале:

– Ой, уке! Тый мо? «Тоштым тӱрлыман» манме деч лӱдыч мо? Уке, Ириша, мый мемнан ожнысо йонылышна нерген нунылан кузе-гынат умылтарыме нерген.

– Эргым ден ӱдыретлан ойлыман? Тидым манат? – эшеат лӱдын кайыш Ирина.

– Тидым, Ириша, тидым.

– А кузе?

– Ом пале. Ойлыманак. Мый вет Сергей ден Натун икте-весеыштым йӱратымышт деч, кугу сулыкыш пурен кертмышт деч лӱдынам ыле. Садланак тенгече Сергейым тыгат-тугат йодышташ толашышым. Умылым: кеч тыштыже чыла сай. Йӱдвошт тидым шонкалышым.

А ынде вес неле сомыл: вашумылымашым муаш. Мыламат – ўдырем дене, тылатат – эргыч дене.

- Эргына дене, – писын ешарыш Ирина.
- Туге лийже. Шонем, Нату тидым умылен кертеш.
- Молан тыге шонет?
- Шижам. Чонем шижеш.
- Тыйым тудо йората, садлан?
- Тыгат шонем.
- А вара пелашетлан ўдырет каласа?
- Ом пале, но садак тидым шылтен илен ом керт. А тыйже вара?

Сергей, ужат, мемнан икгаяк нелылыкна.

- Уке. Мыйын куштылгырак.
- Куштылгырак? Оңай! Мо дене? Умылтаре-ян.
- Манамыс, мыйын куштылгырак. Йора, умылтаре-ян. Но тиде тыланет келшен ок тол. Тыйын да мыйын илышна икгай эртен огыл. Мый дечем вара тый шке пелашетым муынат да тудын денак иленат вет?

– Туге, а тыйже вара түрлө дене мо?

– Шого, мыят түрлө дене огыл. Но мыйын марием, марий лийшашем, Стапанем, ик гана мый денем сырен да саде ола танже деке каен. Шарнет, ойленам ыле? – Влад вуйжым рўзалтыш. – Тунам тудо ик жап тудын дене илен. Ме ик йўд веле лийынна гынат, а нуно – арня утла. Ынде умылышыч?

- О-о! Вот...
- Вот тылат «О-о!»
- Вара кө? Ўдыр, эрге? – Орынрак йодо Влад.
- Туштыжо ўдыр. Омап пале ыле дыр, но садыже, кандаш тылзаш мўшкыржым сакален, мемнан деке толын пурыш. Йора эше Стапан уке ыле. Чыла ойлен кодыш. Ыш кычкырле мойн. Мемнам ойыраш шонымыж нергенат ыш ойло. «Тый палышаш улат!» веле мане. «А Стапан пала?» – «Пала, но мыйын марием уло, садлан мыйымат, ўдыржымат мондыжо, ласкан илыже», – мане.

- Теве кузе.
- Туге. Садлан тудо мемнан Сергушна нерген пален налеш гын, уло мо дене тудым чактарап! Але кўлеш гын, шкак каласем.
- Но вет тыйже тудын дене сайын илет? Молан уто тумам тарваташ?
- Да, сайын. Чынже денак сайын илена, но садак вет тиде кунам-гынат почылтеш.

- Але Сергей шкак каласа?
- Тудо каласа гын, ачаже, Стапан, вашкерак умыла дыр. Кузе шонет?

- Лийын кертеш. Стапанже вашталтын манат вет?
- Ожнысо гай шыдыр-шодыр огыл, шонен мошташат тунемшыла коеш.

- Ўшанена сайлан, Ириша.
- Тый ожсет гаяк лыпландарен моштет.

– Мыйын, палет вет, пашамжак, пұрымашемжак тугай. Ну, йөра. Ынде вара кузерак мемнан-влаклан эн нелыжым – тыгай азапыш логалмынам – умылтарена?

– Ондак, кузе тый каласенат ыле, нунын шочмо кечыштым эртарена. Вара нылытын погынена. Мый тўнал ом керт, омат мошто. Кодеш...

– Икте гына кодеш: мый.

– Ит сыре, Влад, но...

– Уке, Ириша. Тўналам шке. Чыла сай лиеш, коктынат умылат. Тый пелашетлан кузежым-можым...

– Палем. Кертам.

– Мыйынат умылышаш.

– Чыла тиде – мемнан титакна огыл, самырык жапын косаже. Тиде, очыни, тыгай пұрымашак лийын.

– О, кузе кертат! Сай каласышыч. Эн тўнжө – йочана-влак умылышт.

– Ала, илен-толын, пырлят вашлийына.

– Илыш йыжыган, чыла лийын кертеш.

ЭШЕ ИК ЙЫЖЫН

Сергей ден Нату шочмо кечыштым посна эртарышт. Погынышо-влакланат Сенымаш ден шочмо кечым иканаште пайремлаш онайрак лие.

Владислав Петрович ден Иринат Сергей ден Натум саламлышт. Вес кечылан Сергейын тўшкагудыштыжо погынаш кутырен келшышт.

– Таче мемнан мутланымашна, – эркын тўнале Владислав Петрович, – моткочак кўлешан да, вик каласем, путырак неле лиеш. Тыге манаш логалеш.

Сергей ден Нату икте-весеыштым, вара ава-ачаштым ончалыч.

– Ида лўд, – шыргыжале Владислав Петрович, – неле мыланем да Сергейын аважлан, Ириалан, но эше ик гана каласем: кўлешан. Кўлешан чылаланнат. Садлан йодам: ойлен пытарымешкем, чытенак колышташ. Ойлымемым лугаш огыл, кўрлаш огыл. Мутланымаш мыйын да Ирина нерген лиеш. Ме Ирина ден икте-весеынам пален огынал манын шонеда. Тиде тыге огыл. Палыме лийынна коло ий утла ончычак. Но таче марте, тыште вашлиймешке, ик ганат икте-весеынам ужын огынал. Ёшанеда? Огыда ёшане гын, ёшанаш йодам. Молан тымарте вашлийын огынал?

– Тидым мый йодынам, – шыпак пелештыш Ирина.

– Чын. Тыгай ыле тунам Иринан кумылжо. Мый тудын йодмыжым шуктенам. Моланжым, чыным ойлем, ом пале, но ўдыр йодын – мый колыштынам мутшым. Тугеже кызыт ойлымемым колышташ куш-тылгыжак огыл. Чытызак! Тўналаш лиеш? – шыргыжале Владислав Петрович. Ямде улыда? Чытеда?

Сергей ден Нату, вара Иринат вуйыштым савалтышт.

– Шукертак тиде лийын. Шукертак... – Окна велыш савырнен шогалын, Владислав Петрович эркын шке илыш мундыражым рончаш тўнале.

Ниможымат мондаш огыл манын, Владислав вашкыде коло ий утла эртыме жапым радамлыш: Ирина дене вашлиймымат, тудын дене эртарыме йўдымат, ойырлымымат шарналтыш. Жапын-жапын ўдыржым шыпак эскерыш. Икана ончалмыж годым Натун вуйжым сакен шинчымыже, тудын шинчавўдшў койыч, вес гана ўдыржын Сергейын онгышкыжо вуйжым пыштен шортмыжым ужо. «Чытыман! Шканем чытыман!» – шкенжым шке кученак, Владислав Петрович шарнымашыжым умбакыже шуйыш. Тыге тунемме, илыме, пашам ыштыме – чылажат вияш илыш корно семын шуйналт возо.

– Шарненам мо мый Иринам, Иришам? Тудын ялжым куан деч поснак коден кайымекем шарненам, эреак умылаш толашенам: молан Ириша мый денем уэш вашлияш тореш лийын?

– Мый ойлышым вет тунам.

– Тый ойлышыч, чын. «Ме тўрлў улына: тый тунемше, мый...», но мый садак умылен шым керт. Да, кызыт, тыйын манметла, чаманен шинчаш кўлешыжат уке. Мо лийын – лийын. А вот кузе ынде ешыштына луктын каласаш? Ирина дене тидын нерген ме мутланышна, но тўнжў те улыда, Сергей ден Нату. Теже ынде умылышда, шонем, кў те икте-васыланда улыда.

Пўлемыште шып.

– Мый, – шыпак пелештыш Сергей, Натум шкеж деч ласкан корандыш, – кугурак-влакым ни туныкташат, ни шылталаш-вурсашат ом шоно, омат керт. Кузе маныт, правамат уке. Ме шке ешыштына, – Сергей аважым ончале, – можым-кузежым ышташ шке шотым муына. Чын, авай?

– Уке, эргым, чын огыл. Тыйын тыште, ит сыре, нимогай титакет уке. Садлан тиде неле сомылым мый шке ыштышаш улам. Шкак ыштем. Кертам! Ом пале, кузе тендан велне... – Ирина Натум ончале.

– Мый...

– Нату, – Влад ўдыржў деке миен шогале, – тыйынат тыште, Ирина манмыла, нимогай...

– Ачай, чыным каласен кертат? Тый мо лиймылан, тыгай лийын кайымылан чаманет?

– Уке! Мый вет пален омыл. Садак ом чамане: ончо, могай патыр эргым пуэн мыланна Ирина!

– Тау, ачай! Мый умылышым ойлыметымат, ондакысе илышетымат. Аваят умыла. Тый умылтарен моштет, эреак чыным ойлаш туныктенат. Чыла сай лийшаш. Сай лиеш, туге, кузе тыйым ават манеш, Сергуш айзи?

– Мыланна... – Тарваныш Сергей.

– Шого, Сергуш, мый эше Ирина акай дечат тидымак йоднем.

– Чаманем мо? Тидым? – Ирина Натулан шыргыжале. – Мыят, шонем, чаманен ом керт. Юмылан тау: эргымлан верч нигуштат, нигунамат, нигўн ончылнат вожылын коштын омыл.

– Тау, авай! Тачысе мутланымаш нерген мый мом каласен кертам? Мыланна, самырык-влаклан мо? Тыланда, чалемашат тўналше, кужу

илышым эртыше, шуко палыше, шуко ужшо-влаклан тиде эн неле экзамен, кугыжаныш экзамен, лийшаш. Кузе тудым кучеда, могай балл дене мемнам куандареда – тиде мыланна эн шергакан лиеш. Нату шўжарем, чын? Арам огыл гай коеш, мый тыйым шукуштлан «шўжарем» манын ойленам. Чонем шижын ала-мо?

– Тыйын чонет сайым шижын мошта гын, ала каласет ыле, – шыргыжале Владислав Петрович, – мо мемнам вуча тиде йонылыш корныланна? Натун ойлымыжлан мый ўшанем, аватын мутшыланат. А тый шкеже, шинчанужшо ен, мом ужат?

– О-о, Владислав Петрович, могай мый шинчанужшо?

– Тиде мыйын шонымем веле, Сергуш. Тиде лўм, Сергуш, ават кузе лўмден тыйым, моткоч пушкыдо, ныжыл. А те, Сергуш ден Натук, таче кече гыч родо-шочшо семын вашлийза. Икте-вesityланда энертыза, полшыза.

– А паледа, Владислав Петрович, Натун сай йолташыже уло, тан лийшашыже. Лўмжő Владислав, Влад. Мыйын йолташем.

– Сергуш! – шыдын ончалын, шыргыжале Натук.

– А мо? Рвезе сай, пылде-полдо огыл.

– Ну, тиде тачысе мутланымашын планыштыже уке ыле, – кидшым кок могырыш шаралтыш Владислав Петрович. – Тидым вес погынымашыште Натун тунем пытарымекше ончена. Туге, ўдырем?

– Ачай, Ирина акай, кузе ме ынде икте-вesityнам ончаш тўналына?

– Кузе ыле, тугак! – Ирина вашкыде каласыш. – Але иктажше вес семын шона?

– Чын, вашкыман огыл. – Владислав Петрович ик-кок гана вуйжым савалтыш. – Илыш кужу, шуко йыжынан, чыла ончыкта. Но садак тиде, мо лийын кайыме, ешланна нимогай осалым ыштышаш огыл!

– Чын, Владислав Петрович, – Сергей Влад деке миен шогале. Кенета Владислав тудым őндал шындыш. – А паледа, – шыргыжале Сергей, – айста тугеже кызыт тыгай вучыдымо мутланымашнам иктаж-кузе палемдена! Кузе шонеда? Лиеш, мый писын гына кевытыш миен толам?

Владислав Петрович Иринам ончале, Натум. őрмő гай лие. Кидшым лупшале:

– А мо? Мый «за!» Ирина, тый кузе шонет?

– Мо...

– Раш! Нигőат тореш огыл. Мый писын!

– Шого, айзи! Мыят тылат полшынем!

Сергей ден Нату тыманмеш лектын кайышт.

Уремыште Нату писын ошкылшо Сергейым чаралтыш:

– Шого, Сергей, шуат кевытышкет. Вот мый шонкален шинчаш толашышым: ачай ден аватын тиде йомакышт лийын да пытен. Молан тыге? Кузе шонет?

– Авам тидым умылтарыш вет. Тый от кőнő мо?

– Тўжвач ончымаште тыге тудо, но ала-можо тыште мылам раш огыл.

– Кеч-мом ман, Нату, но тиде, мыйын шонымаште, нунын илыш корно возалтмашыштак палемдалтын. Тиде, Нату, пўрымаш!

– Вот, Сергей! Мыят лач тидымак шонышым! Коктын иктымак шонена гын, ме коктынат окмак улына, але...

– Чот ушан улына! – Натум ёндалын шындыш Сергей. – О-о, ончо, Влад толеш!

– Ужым-ужым! – Сыренрак пелештыш Влад.

– Влад...

– Мо «Влад?»

– Шого, айзи, мый шке, – пушкыдынрак каласыш Нату. – Влад, колышт!

– Те эре мыйым окмаклан шотледа мо? «Айзи» манмыда дене...

– Влад, – пентгыдын пелештыш Нату, – кызыт мыйым от колышт гын, мый тый денет тетла ик ганат ом мутлане! Тылат тиде кўлеш?

– Нату, – Владын йўкшө чытырналте.

– Тугеже колышт! Сергей йолташет мыйын изам лиеш. Чынак мыйын изам.

– Кузе?

– Вот туге! Ынде тылат ёраш кодын, ме ёрын ситарышна. Тыгайрак паша. – Нату ден Сергей шукерте веле огыл пален налме уверыштым йолташыштан каласкален пуышт.

– А-а-а... – Влад нимомат пелештен ок керт.

– Вот тылат «а-а-а». Вучалте, чыла рашемдена. А кызыт ме Нату дене кевытыш миен толына. Ит сыре, Влад! Йёра?

– Да-а-а...

Сергей ден Нату писын кевытыш куржыч.

Тўшкагудышто Ирина пёлем мучко тыш-туш коштын савырныш:

– Вот тылат пайрем! – Вуйжым рўзалтыш Ирина.

– Ириша, тый вет ойлышыч, чыным ойлышыч: «Мо лийын – лийын!» Тыге? Тыге! Ынде тидым нимо денат... Айда икте-весеынамат, икшывына-влакымат огына индыре.

– Тый вот кузе шонет: тиде мо тыгай? Тыгак лийшаш улмаш мо? Нигузеат тиде утлаш лийын огыл мо?

– Тыге дыр. Вес семынже, тиде – пўрымаш!

Коридорышто йўк-йўан шоктыш.

– Векат, тиде мемнан-влак толыт, – шекланенрак пелештыш Ирина.

Шукат ыш лий, пёлемыш Нату ден Сергей куржын пурышт. Сергей ўстембаке шампанскийым луктын шындыш, Нату икмыняр шоколадым пыштыш.

– Вот тыгерак, утыждене поянак огыл, но палемдаш сита, – Нату чылаштым ончале.

– Ну, те, самырык-влак, тидын шотышто сайынрак паледа, – шыр-гыжале Натун ачае. – Айда тугеже, Сергей, Сергуш, кондо пайрем бокалет-влакым!

Сергей ўстембаке ныл стаканым конден шындыш.

– Те, Владислав Петрович, эше монден огыдал дыр студент-влакын «пайрем бокалыштым»?

– Чын! Тиде нигунамат ок вашталт дыр! Шарнем, шарнем!

Владислав Петрович ныл стаканыш шампанскийым темыш.

– Эртыше шочмо кечыда дене, Нату ден Сергуш! Нигунамат шонен омыл туге лийшашым, но могай пиалан кече-влак ылыч, а? Пиалан лийза, шергаканна-влак! Тау тылат, Ирина, Ириша! Айста ондак подылына!

Чыланат стаканыштым ваш пералтен подыл колтышт.

– Ачай, – Нату ачаж деке пызнен шогале, – чыным каласе. Ме кевытыш коштмына годым тидын нерген Сергей дене мутланышна. Тендан коклаште лийын кайымыже мо тыгай? Йоңылыш ошкыл, але...

– Нату тидым «пўрымаш» мане, – вашкыде каласыш Сергей. – Тыгак мо? Мыят ала-молан тидын дене келшем.

Пөлемыште шып лие. Владислав Петрович öрын Иринам ончале, тудыжат эркын вуйжым кок кидше дене авырен кучыш.

– Нату, тиде чын? Тый туге манынат? – ўдыржым ончале Владислав Петрович.

– Мылам туге чучеш, ачай, – шып пелештыш Нату.

– Тиде тыглай туге лийын кертын огыл, – ешарыш Сергей. – Пўрен, но ала-можо...

– Паледа, – эркын тўнале Владислав Петрович, – молан мый тендан ойлымыланда öрым? Кевытыш кайымекеда, лач тидын нергенак мутланышна. Меат «тиде – пўрымаш» манна. Но, Сергей манмыла, ала-можо... Можо вара тореш лийын?

– Тидат, очыни, пўрымаш, – шып пелештыш Ирина. – Ида тургыжлане. Мом ынде... Чылан эсен, таза улына. Ончыкылык илыш нерген шоныман. Ынде теат умылышда: илыш моткоч вучыдымо койышан, шуко йыжынан.

ПЫТАРТЫШ ЙЫЖЫН

Владислав Петрович, ола гыч пöртылын, пелашыжлан чыла вик луктын ойлынеже ыле, но шоналтыш: «Вашкыман огыл. Каналтем. Нимом шылтыде луктын пышташ сайын гына радамлыман. Тидлан яндар вуй, илышым йöратымаш кумыл лийшаш. Чыла утым мондыман, кудалтыман. Кузе тидым ыштыман, кузе тышке шуаш? Колынам: чылам монден, илышыште у лаштыкым почман. А тидыжлан мыйын ик йöн веле уло: мом-гынат возыман! Возаш тўналаш! Мом? Мо нерген? Пүртöс да йыр улшо чеверлык нерген. Илыш да тудын йыжынан улмыж нерген. Тўнал ончем-ян...»

«...Игечым сайлен от нал...» – икымше предложенийым возен шындыш Владислав Петрович. Лудын лекте. Шоналтыш. Келшыш. – «Кöлан теле утларак келша, көлан шошо але кенеж, кудыжо шыжыланат путырак куана. Икте дечат идалык жапым орлен ойлымыжым эше колалтын огыл.

Изиэм годым телым лумышто куанен почанаш йöратенам, шошым уремыште, пöрт ончылнына канавым ыштен, вўдым йоктараш пеш келшен, кенежым – йўштылаш! А шыжымже... Шыжымже!

Изиш кушкын шумекем, чылажат тыгак кодын гынат, телым лу-мышто почанге да шошым вўд корным ыштылме шке онайлыкыштым изишак йомдареныт; кенежым йўштылмө эше кодын, но тудыжат ожсо гай кумылым савырыше вийжым йомдараш тўналын, но шыже – арам огыл дыр тиде жапым калыкыште «шөртнө» маныт – шке кўын шушо саскаже-емыжше дене кумылнам палынак савырен кертын. Чынак! Кечат тунарак ок пелте, адак пешыже шолкынат огыл. Тыгай годым пушенге коклашке, ўшыкышкө верланен каналтымыжак мом шога!...»

– А вет лектеш, а? – шке возымыжым лудын лектын, куанен кол-тыш Владислав Петрович.

– Мом шке семынет пеш мутланет? – Шентелныже пелашыжын, Машан, йўкшө шоктыш.

– А-а, тебе түрлө күлеш-оккўлым возкалаш толашен ончышым.

– Молан күлеш-оккўлжым? Тыйын шотанже шагал мо? Шинчы-машетат сита, илыш опытетат...

– Лиеш манат?

– Тўнал ончо.

Владислав Петрович адак шонкалаш тўнале. «Мо нерген вара? Кызыт гына лийын кайыше йомакна нерген мо? Ала-ала... Ондак Машамлан чыла умылтаращ күлеш дыр? Вара, чыла сайын эрта гын, тидын нергенат тўналаш лиеш», – шкенжым шке лыпландарыш Вла-дислав Петрович.

Ик-кок кече гыч пелашыже шыртыжале:

– Ну, Петрович, кузе возымо пашат кая? Ала лудын ончашат пуэт ыле?

– Ой, Маша, паша пешыжак ок кае, ала-можо чаракла.

– Каласе мылам, ала полшен кертам. Ондак вет тыгай годым ме пырля ыштена ыле.

– Да... Логалешак тый дечет полишым йодаш.

– Вот-вот, манамыс.

– Маша, Мария. Мылам... – шўлыканрак ончале пелашыжым Владислав Петрович, – мыланна... Кузе тўналашат ом пале.

– Влад, мый шижам: Нату деч толмекет, ала-можо вашталтше гай коят. Нату дене чыла сай?

– Нату дене чыла сай. А...

– Ит шушш тугеже. Тый вет тымарте мый дечем нимомат шылтен отыл. Ойло, мо лийын?

– Вот, Натуэмат тугак мане: авам умыла.

– Ой, Влад, ала-мо лўдыкшын веле шокта. Ойло, ит орландаре.

– Но колышташ йодам чытенак.

– Мо, иктажымак муын отыл чай?

– Мом ойлыштат, Маша?!

– Ну, тугеже чытышаш гай чучеш. Ойло, ит тургыжлане.

– Айда тыге ыштена: тебе шуматкечын ярарак жапна лиешат, тунам мутланена. Кузе?

– А вара тый школышкыжо от кай мо?

– Вуйлатыше деч йодам. Мыйын пеш тугай сомылжак уке.

– Ласкан мутланаш манат?.. Тыгай тўналтыш гын, чылажат сай лийшаш. Көнем. Тугак ыштена.

Школышто тунемме ий мучашке лишемеш. Йоча-влак каныш тургымым вучат. Тунем пытарышыже умбакыже тунемаш шона, кудыжо школ пакчаштак пургедаш тўналеш, но эше чыланат кече кодыде школышко коштыт. Шуматкечынат тыгак.

– Сайын ваштарешемак шич, – Владислав Петрович пелашыжым кочмо пёлемыште верандыш. – Кузе тўналашат ом пале. Тўналам гын, кая тудо...

– Ямдылалтын отыл мо? Тый вет ондак эре планым ыштет ыле. Тугак тачат...

– Йбра, Маша, колышт, – Владислав Петрович пелашыжым туран ончале. – Тиде пеш шукерте лийын. Эше самырыкем, тунеммем, гыдымак...

Владислав Петрович ялыште канымыже да пошкудо ялыште Ирина дене вашлиймыж нерген нимомат шылтыде каласкален пуыш.

– Вара мо? Пешыжак шым умыло, – Маша ёрынрак йодо. – Вашлийында, ойырленда. Саде «йомакшат» лийын. Тыге?

Владислав Петрович вуйжым рўзалтыш.

– Но вет тудо, кузе мый умылышым, шкак йодын ойырлаш. Тыге?

– Тыге, Маша, тыге. Чыла чын. Мемнан туддеч вара коло ий утла нимогай кылат лийын огыл. Тудат, мыят пален огынал икте-весеына нерген.

– А-а... Ынде рашеме: тый тудым олаште вашлийынат. Тыге?

– Тыге.

– Ну мо вара? Вашлийынат – вашлийынат. Угыч...

– Ой, уке, Маша! Тыгайым итат шоно! Тидын шотышто чыла сай.

– А мо вара?

– Вара... Тунам тудын дене вашлиймынан палыже кодын.

– Могай палыже? Тый туштым ит тушто, Влад. Могай палыже?

Владислав Петрович вуйжым сакалтыш, келгын шўлалтыш. Маша тудын деке вуйжым лишемдыш, тўткын ончале.

– Палыже манат? Ой, йочадак шочын огыл дыр?

– Шочын. Эрге. Сергей. Но тудын ачаже, Стапан, Ириан марийже, тидым ок пале. – Владислав Петрович шўлалтыш. – Нату «авам умыла» мане.

Владислав Петрович писын пелашыжым ончале. Вуйжым рўзалтыш.

– Умылышым. Кольым шукертак лийше йомакетым. Мый тыйым кызыт ни вурсаш мойн, ни туныкташ ом шоно. Кузе маныт юрист-влак, жап эртен – йонгылышын, преступленийын, жапше лектын. Но ик йодышем уло. Чыным ойло: кузе ик вашлиймаштак тыгайышке шуын кертынат? Тудыжым ом пале. А тыйже? Мый тидым, кеч-мом шоно, омак умыло.

– Мыят.

– Тыят? – вуйжым кок могырыш рўзалтыш Маша. – Ну, йөра. А молан шонет: тиде йочаже, Сергейже, тыйын?

– Мыйын. Чыла шотыштат.

– Вара, Нату тидым пален нале да?...

– Нуно, тидым палыдеак, ондакак палыме улыт улмаш. Тушто, дискотекрыште, «Марий кас» манмаштет пеш келшеныт. Мый лўдымат, но арам. Нунын чыла сай. Натун танжат уло, Сергейын йолташыже.

– Тый мылам шыч каласе: Нату, тидым пален налмекше, мом каласыш? Тыйым мокталтыш?

– Маша! – Владислав Петрович Машам ончале. – Молан тый тыгеже? Мылам куштылго шонет? Тый эшеат...

– Чын, мый изишак... Влад, тый кернакак пален отыл нимом?

– Мый тыйым кеч ик гана ондаленам, Маша?

– Мо чын гын, чын! Ну, йөра. Тидым нигузеат от портылтө. Ончыкыжо кузерак?

– Вот мый тыланет чыла луктын пыштышым. Нунат тыгак ыштат, шонем. Ирина «шкак ойлем» мане.

– Йөра, тиде – нунын пашашт. А Сергей?

– Ит коляне, Маша. Тудо вашке авиаций институтым тунем пытара. Тыгай специалист-влак пашадыме огыт лий. Натун йолташыжат туштак тунемеш. Лўмжат... Кузе шонет?

– Йөра, йомакетым шуйо тугеже, – шыргыжале Маша.

– Лўмжат Владислав!

– О-о, эше ик тыгай... – писын шоналтыш Маша. – Владислав – поро кумылан, пелашыжым, ўдырњеным пагалыше, чыным йөратыше ен. Тыге возат палыше-влак. Тугеже ончыкылык венгынат тыйын гастак чыным йөратыше. Мый, Влад, ойлыметлан ўшанышым, улышышым. Тау!

– Тый чыным ойлет, Маша?

– Влад! Мыняре ме икте-весынам палена?

– Умылышым. Тау!

– Ынде шарнет, мо нерген возаш өрынат ыле? Теве тылат! Шич да возо веле.

– Шонет? Да. Онай, ик могырым. Шоналтен ончем.

Жап эрта, Владислав Петрович ондакак возаш тўналмыж деке нигузеат портыл ок керт. Тыге кок ият эртен кайыш. Вашке Натужат тунем пытара, Влад дене, Сергейын йолташыже дене, еш погымаш нергенат мутланат. «Ну, вот чыла тиде томашаже эрта, тунам...» – адак лыпландараш тōча шкенжым Владислав Петрович. Но кушто?!

Эше кок ий гыч сўан гўжлыш, теве изи нўоган йўкшө сурт-печым куандарен йонгалте. А вашке Сергей дечат серышым нале. Эргыже Натун йолташ ўдыржым, Наташам, марлан налмыж нерген, йочашт шочмо нерген увертарен возыш. Эн тўнжө – ачаж дене, Стапан дене, мутланымыжым тўрыскен возен: «Авам ачамым, вик ойлаш гын, сенен керте. Ачам авамын ожно лийын кайымыжым шке титакшылан шот-

лыш. Тыге авам ойлыш. Мыйын чын ачам нерген – кө тудо, кушто ила, мом ышта – авам эше ойлен огыл. Мемнан вич ияш ўдырна кушкеш. Вот, Владислав Петрович, мемнан, Наташа дене, шонымашна шочо: тудынат, Наташан, Натум ужмыжо шуэш, мыйынат. Мом шылташ, вашлияш шонымашна уло. Йочамланат чын кочажым ужаш уто огыл дыр, шонем. Тудо, мутат уке, кочажым, Стапаным, пала, но... Кузе шонеда, Владислав Петрович? Те мемнам ужаш тореш огыдал? Вашештыза. Пагален, Сергей, Наташа да изи Олю».

ЭПИЛОГ

– Ну вот, тыгерак, Ивай. Ынде мыйын илыш корнемым пален налыч, мыйын пеленем кок уныкамымат ужыч. Иктыже, кугуракше, Олюш, Сергейын ўдыржō, весыже – Нату ден Владын эргышт, Петыр. Тукым кылым ынешт йомдаре. Кызыт тебе Сергеймыт мемнан деке Олюшым каналташ конден кодышт. Нуно, Олю ден изи Петр, икте-весышт дене кузе родо улмыштым эше огытат пале. Жап эрта, чыла рашемеш.

– Туге, Петрович. Оңай, моткочак оңай тыйын «йомакет».

– Чын, тиде йомакысе гай, но пиалан мучашан йомак гай веле чучеш. Тый журналист семын кузе шонет?

– Маньымыс, йомак гай...

– Ит мондо, Ивай шольо, ешараш. пиалан йомак гай!

– Ыштем, Петрович, Влад изай!

Ивай ужо: Владислав Петрович эркын савырныш, ала шўлыканын, ала ты илыш деч утлышын, вуйжым кок кидше дене кучен шинче. Ивай эркын, чакнен-чакнен, Владислав Петровичым помыжалташ тоштде, савырнен кайыш.

Ивайын кайимекыже, эше ятыр жап Владислав Петрович шып шинчыш. Малыдымыланак верч уэш омо гай сўрет кончаш тўнале: тебе тудо адакат самырык Влад, шочмо ял, Ванюш йолташыже, Ирина-Ириша...

Трукышто Владислав Петровичым ала-можо тўкалтыш, самырык Влад уэш чалемаш тўналше Владислав Петровичыш савырныш. «Эх! Можо тыге огыл каен? – ала-могай шонго енын йўкшō шокта. – Вес семын лийын кертеш ыле вет!» «А можо тыге огыл каен? – самырык йўк торешлана. – Тыланет тунам келшен, чонетлан, капетлан сай лийын? Мом кызытше чаманен толашет? Чаманет?» «Ой, уке! Нимынярат ом чамане: сай пале шотеш Сергуш эргым уло. Но мо лийын, мыйым курьмешлан туныктен коден! Тыге лийшаш огыл! Нигунамат!»

Шонкален, Владислав Петрович верже гыч писын тарваныш, кидшым-вачыжым тыш-туш тарватыл нале. Йырваш ончале: нигōат! «Чын ыштен Ивай шольо, корреспондент! Шып, кузе маныт тыгодым, «англичанла», каен. Тыге ушан ен ышта. Эше ужына туддене. Мом возымынам уэш ончал лектына. Шуко йыжынан илышемым эше ик гана веле огыл илен лектына».

Покшелныже – локама

Ойлымаш

Содор гына Валю сумкам солалтыш. Тушкыжо сортам, йошкар аракам, ковышта ден шыл когылым, кумалтыш книгам эше тентгечак оптен ямдылен. Ты нумалтыш денак кугурак ўдыржым школыш ужатыш, весыжым – йочасадыш. Автобусыш вашка. Валю туге чоша, эсогыл светофорын йошкар тулжымат огеш уж – машина, кужу-у би-бикым пуэн, нер йымачшак кудал эртыш. Тунам гына чурк лийын шогале. «Валю, ындыже вуйдорыкетымат, чон-шижмашетымат сайынак чўктў, икшывет-влак верч кузе-гынат илыман», – вуйыштыжо пўрдыктыл нале. Ўдырамаш вет кузе: вуй дене кеч-мыняр шона гынат, чон кўштымў почеш ышта. Лач икана Валю ушлан сенаш вийым пуыш: йўратыме Максимым шкеж деч поктен колтыш. Тидлан ынде чот ўкына. Кынервуй тыштак да...

* * *

Ик кечын Валю йолташ ўдыржў дене пырля «Марий сем» дискотекуш кайыш. Ёнежат кай ыле, Света пешак сўрвалыш:

– Тыланетат, мыланемат марийым кычалман.

– Тугай верыште кычалман мо? Мый колынам: тушто кочывўдым подымаш йўратыше да ик гана чўнген модаш шонышо веле пернылыт. – Валю мом колмыжым-палымыжым каласен торешланаш тўчыш.

– Уке-уке, тўрлыжат лийыт. Ик палымем моткоч шотан рвезым тушто солалтен. Тудо шкежак миен пелештен, качым сымыстарен. Меат тыгак ыштена, тачысе кечын ўдырланат чулым лийман – илыш тидым йодеш. Келшыше рвезе-шамыч коклаш веле кушташ пурен шогалына... – тототлен сенгыш Света.

Йўштў урем гыч кылмен пурен, «Марий сем» клубышто марий сем шкеак тавалташ ўжеш. Теве сценын шола велысе тўшкаштыже кок рвезе кўварым шелеш, пудештара – кушта. Света Валюм нунын могырыш шупшыльо. Валюлан йолташ ўдырын туныктымыж семын иктыжлан шыргыжалаш веле кодо. Шыргыжмаш, юзо вий, керте шке пашажым. Кидге, йолге, капге, чонге куштымашыште варналтше каче ынде Валю

вельш гына савырнен кушта да коклан-коклан йолташыжлан шинчам пўялын колта, пуйто ойлынеже: «Мыланем келшыше ўдыр лекте». Тыге ик тывырдык сем почеш – вес тывырдык... Да тунамак – ныжыл валсь. Пырля пўрдаш каче Валюм шкеак ўжō.

– Мыйын лўмем Максим, Морко район гыч улам, – пўжалтын нойышо рвезе оила.

– Морко улметше куштымет гычак койо, – вожылмыжым шылташ тōча ўдыр.

– Але вара ойыркален моштет? Посна вес семын куштена мо?

– Эн моторын куштышо таче тыште тый улат, – Валю йолташ ўдырын туныктымыжым шарналтен чолгане.

– Ала лўметым каласет, мыланем келшыше ўдыр?

– Валя улам. Толык ўдыр омыл. Кок икшывем уло, – «мо лиеш – лиеш» шоналтен, вигак тура руал пуыш Валю.

– Ала мариетшат уло? – рвезын кумыл волаш тўнале.

– Уке. Ойырленна, – тидыжым ынде шўлыкынак ешарыш ўдырамаш.

– Ну-у, йоча – илышын куанже. Нуно илышнам сылнештарат.

– А тыйже кушеч палет? Ала йочан улат?

– Уке, Валя, мыйын эше ны ватем, ны йочам уке. Ом вашке. Ватан лияш ондак апшаткудым ямдылыман – пўртым чоныман, вара ўдырым кычалман. А илышыште тўрлыжат лиеш. Илыш – модыш, пеледыш...

– А покшелныже – локама...

– Мый умбакыже «шўкшў кўршōк леведыш» манмым колынам, а «локама» дене танастарымым – уке. Локама – мотор пеледыш.

– Шуркалышан пеледыш! – илышын шере-кочыжым тамлыше Валю руале.

Тыге мутланен, ныжыл сем мучашлалте. Валя йолташ ўдыржым кычал каяш тырванынеже ыле, Максим кидше гыч кучыш:

– Валю, эше вес ныжыл семым пырля куштена?

– А мо ныжылге куштымашыш веле ўжат? Моло сем почешыже пырля она кушто мо?

– Куштена. Чылажымат пырля куштена. Мый тугеже – почешет... – куанымыжым шылтыде вашештыш Максим.

– Макс, тый ўдыр четлыкыш логалыч мо? – Максимын йолташыже шинчам пашкартен толын шогале.

– Ой, мый тугай четлыкыш логалыым, тетла утлымемат огеш шу, – Валюн шинчашкыже ойлен каласыш рвезе...

Тыге дискотекуште Валю ден Макс палыме лийыч. Тудо кастенак рвезе ужатен колтыш. Теле йўштō кече поро каче пелен шокшыла чучо. Качын сур шинчаже пычкемышыште ший йўршан сескемалтше ласкалыкым вельш, да Валюн шўмыштыжō чечен чинче кумыл ылыже. Подьезд ончылно ўмам налын, телефон номерым вашталтен ойырлышт.

Ты кече деч вара каче Валюлан кажне кечын йынгырташ тўнале. Тудыжын йочаже-влак ончылно кутыраш вожылмо гай чучеш, сандене Ватсапыш возкалымашыш куснаш йодо. «Валю, эрла Йошкар-Олаш миен шуам, айда театрыш каена», – ик кечын сералтыш Макс. «Йōра...», –

вашештыш Валю, – «... те-е-ем», – ешарыш каче. Валю чевергыш, вара мыскара денак муткандыражым шуйыш: «Мый темшак улам». «Йёра-тем», – ындыже тиде шомак воктеке кок шўм да тўрвым чумыртен шупшалше смайлик-влак пурен шинчыч. Тыге чоныштыжо мо ышталтмым каче куштылгын почо. Шинчаваш ужын кутыраш эше ик кечым вучыман, а качын ушыж гыч сылне ўдыр ик татланат огеш лек.

«Йёратымаш – мо тиде? Мый гын ом ўшане...», – шона Валю. «Тиде – йёратымаш. Тыгай мый денем эше ик ганат лийын огыл», – шонкала качыжат. «Тыге лийын огеш керт. Тудо – каче. Мый – кок йочан, ойырлышо...» – «Чыла сай лийшаш гай чучеш. Ойырлышо да кок йочан гынат – чылт Пампалче!» – «Икана марлан каен, йўшō дене аныргыл илымемат сита. Тетла чонышкем иктымат ом пурто» – «Валю йўшō марий дене орланен илен, а мый тудым пиаланым ыштем, чонышкыжо корным пургедаш тўналам». Тыге кажныже шонкален да арнялан ик гана вашлиймашым чон вургыж вучен. Молан манаш гын Макс вес регионышто чонымо пашаште тыршен. Каныш кечылан веле Йошкар-Олаш йёратен шындыме Валю деке шулдыран кайык гай чонештен толын кертгын.

А Валю пачерыштыже шокшо кочкыш дене вучен. Икшыве-влакат вашке аваштын йолташыжлан, танжылан, тунем шуыч, вет Максим йоча кумылым налшаш верч чыла ышташ тыршен: нунылан модышымат, вургемымат, тамле кочкышымат наледен конден, ныжылгын мутланен.

– Максим, аватмыт пален налыт гын, сайжак ок лий дыр? – Валю ик кечын каласыш.

– Лач тидын нергенак мутланынем ыле. Айда вес арнян шочмо ялышкем кудалына, ачам-авам дене палымым ыштем.

– А йоча-влакным куш чыкем? – шўлыкын мане ўдырамаш.

– Пырля нангаена.

– Лўдам. Тореш лийыт дыр?

– А мый пентгыдын каласем: «Тый мыланем келшет, и чыла».

– Шоналтена. Айда икшывем-влакым акаммыт дене кодена, – чон вургыжын ойла Валюш.

– Йёра, – торешланымыжым шижын, келшыш каче, – икымше ганалан тыгеат ышташ лиеш. Икшыве-влак деч посна каена.

Йочаже-влакым акажмыт дене кодымо дене Валю чын ыштыш. Максимын кок йочан ўдырамаш дене пернылмыжым ешыжлан сонгыра мочыла шукертак увертарен шуктен.

– Авай, ачай, палыме лийза, Валю, Валюшем, йёратымем..., – миен пурен, омсалондем гычак тўнале Максим.

Ача, тума лекшаш деч шылын, шыдын ончалын, омсам шроп петырен лектын кайыш. Аваже шокшо шолгым гай ылыже:

– Тыйже намысдыме ўдыр улат мо?! – эргыж дене саламлалтде, качын аваже Валю деке пиже. – Тудыжо, йёра, самырык, шала вуй, а тыйже ушым шындыше улатыс. Кузе шке дечет лу ийлан самырыкым помышышкет пуртен пыштенат? – вара эргыж веке савырнен кычкы-

рале: – Тўняште тетла ўдыр уке мо?!

– Авай, те тыге вашлийыда манын шым шоно. Мый Валюм чотак йўратем. Кызыт мемнам ода пурто гын, мыйым тетла ик ганат огыда уж.

Шоналтеныт мо Максим да молыжат тиде торжа мутшо чыныш лектеш манын?

– Лекса да кайыза коктынат! – аван шыдыже ыш лушко.

Куандыме, вучыдымо вашлиймашлан ўпкелалтын, Макс ден Валю тунам мўнгеш олашке лектын кудалыч. Валю корно мучко шорто, а Макс лыпландараш йўрышў шомакым ыш му: автобусын олашке миен шумешкыже, ўдырамашын вуйжым шке онгышкыжо пыштен ўндал кучыш. Южгунам шомак деч поснат лыпландарен моштыман...

Валю шкенжым вурса: «Аваже чыным ойла. Шке дечем лу ийлан самырыкым молан сымыстаренам?» Качат вуйжым пудырата: «Кеч латвич-коло ийлан самырык але кугу, кеч вич йочан лийже, мый садак тудым йўратем».

Ик тылзе гыч Макс Валю деке чемодан дене толын пурыш:

– Тетла ик кечат тый дечет посна илен ом керт. Йошкар-Олаштак пашаверым кычалаш тўналам. Ўдырет-влакымат шкемын гаяк йўратен шынденам. Пырля-пырля кузе-гынат илена, Валю, – омсадўрыштак каласыш Максим.

Валюлан танжын толмылан куанен, шўйышкыжў кержалтман ыле, но...

– Тый молан толмет нерген ны йынгырте, ны шоныметым ончыл-гоч шижтарен отыл. Мыйынат ойлышашем уло. Тетла огына вашлий! «Укет шенгеч весым муынам» манын шойыштнемат ыле, «садак от ўшане» шоналтышым. Сандене чынжым ойлем. Ом йўрате, так койышланенам веле. Чынак, ужмемат огеш шу – ит кошт тышке, йўкетымат колмем огеш шу – ит йынгырте, ласкан илимем шуэш – серышымат ит возо... – Валюн турвыжў чытыра.

– Тый мом ойлыштат? Йўратетыс, палем. – «Виешак кумылым налаш огеш лий» шоналтен, Максим ойла: – Йўра, от пурто гын, от пурто. Мый садак ўшанен вучаш тўналам.

Кок ораван чемоданжым шўдырен лектын кайыш. Валю, шке мутшылан ўшаныде, омсадўрешак волен шинче. Чыла шойышто! Чонжылан ваштареш кайыш. Ушыжо кўштымў почеш ойлыш. Трукышто лекте. Максимын аважын ойлымыжо кишке чўнгалме гай чучын гынат, танже дене сыраш шонен огыл, йўратымашын вийже утларак ешаралтмым веле шижын. Могай ияже вара таче тудлан тыге ойлыктыш? Шўмжым козыран пуда удырале, вуйдорыкшо пуалын оварен лектын вочшашла чожгыжеш, мўшкыржў мучко шем вуян кишке нушмо гай чучо, умшаште шелше шекш тамым шиже. Чон йўсыж дене Валю кужу кўчан парняже-влак дене шўргыжым удырен волыш. «Тиде чынжымак мый тыге ойлен кертым?» – ятыр жап шонен шортын шинчыш. Эрлашыжым кынелын, тугак чонжым нултыш. Ик кече, кокыт... Максим огеш йынгырте.

«Ну, тугеже тетла сай, вашкерак мондем. Тудланат, ачаж ден аважланат тыге сайрак лиеш», – иктаж тылзе гыч иктешлымашым ыштыш Валю.

Вашке посылке толмо нерген кагазым нале. Почтыш мийымек,

кугу яшлыкым кучыктышт. Максим деч. А тушто – шуко-шуко пүкш да серыш кия. Серышыште возимо:

«Йоратыме Валюэм, палем, мыланем моткоч сырыше улат. Ала утыждене йоратымемлан сыренат, ала мый шеретым теменам, ала ачам ден авамын торжалыкышты тыланет ласкан илаш эрыкым огыт пу. Пытартыш жапыште чылалан уто улмем гай чучеш, сандене нигуш пурен каяш өрмем дене контрактшы кидпалым пыштенам. Кызыт элнан ик шокишо лукуштыжо улам. Службо келиш. Пашадарат сай. Чонлан неле годым марий мурым колыштам. Утларакише Вадим Красновын «Шкет рвезе» мурыжо келиш.

*Пасу покшелне куэ шога.
Молан тудо ышкетын?
Куэм ондалын рвезе шога.
Молан тудат ышкетын?*

Эх, тыгезе шкетын омыл. Тыште шуко марий йолташем уло. Но садак чонемлан тый от сите. Палем, үшанем: ончыкыжо чыла сай лиеш. Оксам ыштен налын, еш пыжашым чумырынем – пörтым чонгынем. Тушто ончыкылык пелашемлан тыйымак веле ужам. Саламым каласе үдырет-шамычлан. Арале нуным. Ой, а вашке шочмо кечет лишемеш, Валю. Сайынак пайремлашкет окса пöлекым ыштынем. Ит торешлане, кеч тудыжым нал...»

Валю «таум» каласаш да протитлаш йодын мутланаш шонен, кече мучко Максимлан шортын йынгырташ тöчыш. А тушто эре ик вашмут – «Абонент недоступен»: Тыге арня, кокыт...

Вашке Украин эл дене сар тўналмым увертарышт. Ик кечын палыдыме номер гыч смартфоншы смс тольо: «Тиде мый, йоратыме Валюэм, сарыште улам манын ит шоно, эше учебкыштак кучалтам...» Ты телефон номерышкат Валю йынгырташ тöчыш. Вашмут тугаяк – «Абонент недоступен». Ялыште илыше аважат кок шомакан серышым нале: «Проститле, авай...»

Ик тылзе гыч Марий Эл Республикыш Украин сарыште колышовлакым кондаш тўналгыч. Каважат шемеммыла чучеш, чевер кечыжат огеш куандаре, кўдырчат апрельыштак кўдырта, да шокшыжат толаш огеш вашке... Кок тылзе жапыште 20 наре патыр марий эргым марий кундемна поген оптыш. Нунын коклаште – Максим. Шортеш кава, кече, мланде, пöрт воктенысе пушенге, Максимын аваже, ачаже, изаже, ял калык...

* * *

Валю, автобусышто кудалшыжла, шортын-шортын, кумалтыш книгам лудын шинча, Юмо деч танжым узымакыш налаш йодеш. Пытартыш гана йоратыме Максимжым ончалаш, кидшым ниялташ, сангажым шупшалаш вашка. «Кеч-мо лийже, кеч-мом ойлышт, мый тушто лийшашак улам, – Валю вуйыштыжо пöрдыкта. – А ынде мылам садикте: кö мом шона да кö мом ойла».

Олег Сергеев,
филологий науко кандидат

Тоштемше мут – йылмын висаже

Йылмын висаже – калык. Калык уло – йылме ила. Тудо илыш йодмо дене эре вашталт толеш. Ик тўшка мут жапын йодмыж дене шуэн кучылталташ тўналеш, вара, шижде, мондалтше мут тўшкаш вонча. Тыгай шомак дене кужу жап пайдаланаш огыл гын, тудо тўп йомеш. Тыге ынже лий манын, йомаш тўналше шомак-влакым мутерлаш пуртен, возен кодаш тыршыман. Чын, пыртартыш ийлаште лу том дене лекше умылтарыме шотан мутерым («Словарь марийского языка», 1990–2005, тыгак ты пашан ешартыш томжо савыкталтын 2019), кок ужаш гыч шогышо руш-марий мутерым (2019) ямдылыше-влак ты чырым шотыш налаш тыршенит. Шагал огыл шомак у мутерлаште шке вержым муын, тыге гынат але ятыр мут ордыжеш кодын. Амалжат тўрлө. Эн тўнжылан, векат, тўрлө архив ден книгагудылаште улшо да ик экземпляр дене аралалтше тошто письменный памятник-влакын мутерым ямдылыше-влакын кид йымалнышт ситыдымыштым шотлыман. 250–300 ий ожсо марий йылмынан кўдыратле улмыжым почын ончыктышо мутвундо поснак кидвозыш мутерлаште «шылын кия». Тушто калыкнан ыштыш-кучышыж, чон кўргө поянлыкше, кочкыш-йўышыж дене кылдалтше мут аралалтеш. Мутерым поч, пышташлажым савыркале – ончылнет тунамсе илыш почылтеш. Шуко шомакше палыдыме, руш йылмыш кусарыме мужыржо веле шочмо йылмынан мутшын тўсшым коклан почын пуаш полша.

Тошто шарныктыш-влак, поснак савыкталтде кодшо мутер-шамыч, нарынчан пытыше лаштыклаштышт кызыт мондалташ тўналше але мондалтше шуко шомакым арален коденит. Чаманаш логалеш, нуно ятырынже калыклан палыдыме ултыт. Шуэн вашлиялтше мут-влакым пўртылташ гын, йылмына эшеат кўдыратле да виян лиеш. Тудо тошто, кугезе улмыжым рашрак палдара ыле. Вет йылмын акрет тўсшым лач тоштемше да шуэн вашлиялтше шомакын чотшо (мыняр шуко тыгай мут, тунар тошто йылме) почын пуаш полша.

Тоштемше мут-влак тўн шотышто кугезе финн-угор йылме тўшкаш пурышо мут тўшкам айлат але икмыняр ий дене пошкудо семын илыше калык деч кўсынлымō шомак лончыш пурат. Йомшо мут радамым О. А. Сергеевын «Истоки марийской письменности: Историко-лингвистический анализ рукописных памятников марийского языка XVIII–XIX веков» монографийыштыже тыгак муаш лиеш (Йошкар-Ола, 2002).

Кидвозыш мутер поянлыклан энертен, южо мутешыже шогалына:

азык 'съестные припасы, корм, провиант, запасы'. Тиде шомак XIX курымышто Нырғынде ял марий П. П. Еруслановын ямдылыме эрвелмарий-руш мутерыштыже аралалтеш. Тачысе кечылан тудо мондалтше але шуэн вашлиялтше мут тўшкаш пура. «Марла-рушла мутер» (1991) В. (*эрвелмарий наречий*) пале (пометке) дене 'пища, провизия; запас корма, продовольствия' значенийыште пуалтын. Тудо умылтарыме шотан мутерыштат шке вержым муын. Тушто диал. (*диалектизм, диалект мут*) пале дене 'корм' манын кусарыме. Шомакым пошкудо татар йылме гыч кўсынлымö, тан.: тат. *азык* 'пища, продовольствие, провиант, провизия, продукты питания; корм';

алче 'посол'. Ты шомак XVIII курымын 2-шо пелыштыже ыштыме кидвозышты аралалт кодын. Мутерым Кукарка слободан черке пашаенже-влак Василий Крекнин ден Иоанн Платунов ямдыленыт. Пытартыш марий-руш мутерыште алче шомак шке вержым муын огыл. Толковый шотан мутерышке тудым *уст.* (*устаревшее слово, тоштемше мут*) пале дене пуртымо. Мутым татар йылме гыч кўсынлымылан шотлаш лиеш, тан.: тат. *илче* 'посол';

арань 'стадо', *аран л. чер.* (*луговочеремисский – олыкмарий наречий*) 'стая, табун лошадей без пастуха'. Источник гыч коеш: мут XVIII–XIX курымласе мутер кōргышкат посна словарный единице семын пурен. Тудо *кўтў, имне кўтў* умылымаш дене кылдалтын. Тыгайрак значениян шомакым татар йылмыште ончыкташ лиеш, тан.: *аран* 'конюшня; стойло (закрытое для одной лошади); конюшенный, стойловый'. Векат аран мут пошкудо йылме гыч толын. Тудо 150–250 ий ончыч марий йылмыште кумдан кучылталтын. Толковый шотан мутер *аран* шомаклан 'стая, табун, группа животных (*кайык, янлык тўшка*)' умылтарымашым пуа;

арь 'глубокий', *урь* 'ров', *орь* 'ров'. Мут XVIII курымысо мутерлаште да 286 шомакым авалтыше изирак мутерыште (словник) вашлиялтеш. Тудым мутерым ямдылыше-влак тўрлö фонетический вариант дене пуэныт. Кызытсе марий мутер-влак ты шомакым ор формо дене пуат, тан.: ор уст. 'крепость, укрепление'; тан.: карман, *ор уст.* '1) крепость, укрепление; 2) крепостной; связанный с крепостью, укреплением; 3) сильный, шквалистый (о ветре)'. Коеш, мемнан жапысе мутерзе-влак *орым* 'крепость' значений дене пуртеныт. Руш йылмысе ров шомакым ончалына гын, марла тудым 'кужу *вынем, кужу канаве*' мут кылдыш семын кусареныт. Чын кусарыме, шонем. *Ор* (*ар, ур*) мутын тошто годсо значенийжым арален кодымо, тыгак тан.: курыкмарла *ор* (*устар.*) 'насыпь, земляная крепость'. *Ур* 'ров' мутвож гычак *урылташ* 'прорываться, прорваться (о воде)', *урылтмаш* 'прорыв воды', *урылтыш* 'прорвавшийся поток' да *урымаш* 'окапывание, окучивание' мут-влак лийыныт, *урыктараш* 'размывать, размыть; прорывать, прорвать что-л. (о воде)' шомакат ты тўшкаш пура. Шошым, поснак тале вўдшор годым, коремла серысе мланде урнен вола, мландым вўд мушкын, йоктарен нангая. Тыге корем лиеш, тудо каже ийын кугем, келгем толеш. Тыгай *келге да кужу корем коклаш*, тушман деч лўдыкшö ынже лий манын, моло калык семынак марий-влак *карманым* (*крепостыым*) чоненыт, тушман деч аралалтыныт;

атмья 'тенета', *атмья* 'сеть охотничья'. Йомын шушо тиде мут XVIII курымысо мутереш сералт кодын. Литератур йылмысе вариантше – *атма*. Шомак сонар паша дене кылдалтын. Кызытсе мутер пашаен-влак тудын эше кок значенийжым ончыктат: *атма* '1) перепонка между пальцами (у водоплавающих птиц); 2) сачок; черпак'. Марий-руш мутер шомакын сонар паша дене гына огыл, тыгак кол кучымаш дене кылдалтмыжым палемда, тан.: 'намёт; сеть (для

ловли рыбы и зверей)'. Руш йылмысе мутер атма шомакын кол, кол кучымаш дене кылдалтше мут түшка дене кылдалтмыжым ок ончыкто, тан.: тенёта 'сеть для ловли зверей', тыгак шомакын 'паутина' значенийжым пуымо. Атма шомакым татар йылме гыч кўсынлымö, онч.: тат. *ятмә, ау ятмәсе* 'тенёта';

кара-гуш 'коршун'. Литератур йылмыште ты шомак пырля возалтшаш ыле: *карагуш*. Мутым уста сотемдарче, этнограф Пётр Еруслановын «Эрвелмарий мутер» пашаштыже верештме. Кызытсе мутерзе-влак ты шомакым ужде кодынйт. Мут кок ужаш гыч шога: кара да *гуш* (кош). Тудо татар йылме гыч куснен, тан.: *кара* 'черный; темный (о цвете, окраске)', *кош* 'птица, птичка; птичий', тыгак ончыза: *кара кош* 'орел';

каратунъ 'монах'. Икымше гана ты шомак XVIII курымысо палыдыме авторын пашаштыже вашлиялтеш. XIX курымысо мутерлаштат тудо кумдан кучылталтеш, онч., мутлан: *каратунъ* 'монах', *каратун* 'монах', *каратунъ* (л.) 'монах'. Озан духовный семинарийште марий йылмым туныктышо Флавиан Земляницкий мутерыштыже олыкмарий шомакын курыкмарий мужырыштыжо *шимъ попъ* 'монах' муткылдышым конда. Мемнан шонымаште, каратун шомак кок ужаш гыч шога: *кара* да *тун*. Палемдышна, татар йылмыште кара 'черный; темный (о цвете, окраске)' умылымаш дене кылдалтын. Тун компонент шотышто рашлык уке. Черкызе-влакын чийыме вургем түсыштым ончен, ала татар йылмысе *тун* 'шуба; шубный' мут дене умылтараш лиеш?

пл 'слон'. Туныктышо П. П. Еруслановын эрвелмарий-руш мутерыштыже гына вашлиялтеш. Мутат уке, **ы** йўкын кўчык улмыжлан көра возымаште **ы** буква ончыкталтде кодын, тан.: *пыл*. Тудо диалект шомаклан шотлалтеш. Мут татар йылме гыч пурен, тан.: тат. *фил* 'слон; слоновый'. Тудым тачысе йылме гыч слон руш мут шўкен луктын. Тыгак ончалза, мутлан, тоштемше *тўэ* шомакым. Тудо савыкталтдыме ятыр пашаште түрлө вариант дене вашлиялтеш: *тјое, тјюз, тјуЕ, тјје, тјюя, тјюа, тјўэ* 'верблюд'. Татар йылме гыч толшо, тан.: тат. дөя 'верблюд; верблюжий'. Кызыт тўэ олмеш (орфографий мутерыште – *тўе*) тўн шотышто *верблюд* руш шомакым кучылтына. Историй темылан возышо южо автор сылнымутыштыжо *тўэ* мутым кучылтеш. Мондалт толшо шомак дене пайдаланымаш лудшым тошто-тошто жапыш пörтылташ полша, произведенийын вийжым ешара;

табышъ 'добыча, польза'. Шомакым В. Крекнин ден И. Платуновын пашаштышт возен кодымо. Марий йылмыш тудат татар йылме гыч толын, тан.: тат. *табыш* '1) прибыль, выгода, барыш; 2) находка; 3) взятка (у пчел)';

таныкъ 'третей, свидетель', *танык* 'свидетель', *таныкъ* 'свидетель', *таныкъ* 'друг, свидетель'. Тошто шарныктышлаште ик эн кумдан кучылталтше мут. Тудым эше 1785 ийыштак кагазваке серен коденйт, XIX курымыштат Арын селасе черкыен Александр Смирновын кум мутерешыже возалтын. Тидымак Ф. Земляницкийын пашаже нерген ойлаш лиеш. Марий-руш мутерыште *танык* шомак В. пометке дене палемдалтын да 'свидетель' значений дене пуалтын, тан. тыгак: таныклаш В. 'свидетельствовать что-л., о чем-л., засвидетельствовать что-л.'. Умылтарыме шотан мутер *танык* мутым тыге рашемда: танык 'свидетель; человек, который лично присутствовал (или будет присутствовать) при каком-л. событии'. *Танык* словарный статья почеш тудын деч лийше кок мутым верандыме: *таныклаш* 'свидетельствовать что-л., о чем-л.; засвидетельствовать что-л.' да таныклык 'свидетельский, связанный с показаниями свидетеля'. Шомак татар йылме гыч кўсынлалтше, тан. тат. танык уст. 'свидетель; понятой', тан. тыгак *таныклык* '1) удостоверение, свидетельство; 2) положение свидетеля (понятого)'. В. Крекнинин,

А. Смирновын, тыгак А. Канцеровскийын мутерыштышт *таныктармашъ* 'свидетельство' (литератур йылмыште – *таныктарымаш*), *таныктышъ*, *таныктыш* 'свидетельство' шомак-влак аралалтыныт. *Таныктарымаш*, *таныктыш* йомын шушо але шуэн вашлиялтше мут-влакым палыдымаш южо мерпашаенлан *танык* шомакым 'свидетельство' значений дене йонылыш кучылташ таратен. Түрлө источникын палемдымыш почеш *танык* – тиде *свидетель* але *ужшо-колшо*;

уру 'плоды'. Палемдыме шомак XVIII курымышто «Сравнительный словарь всех языков и наречий...» мутерлан материалым погымодым 264 да 286 мут гыч шогышо словникыш логалын. Кусарыме пашам Оренбург губернийысе канцелярийын толмачше Мендляр Бекдорин виктарен. Тудо татар калык гыч лийын. Словникын негызышкыже эрвелмарий наречийыш пурышо малмыш говор возын. Чаманаш логалеш, уру (ур) шомак кызытсе мутерлашке (поснак толковый шотан але тудын почеш ямдылыме ешартыш мутер) пурен огыл. Пошкудо йылмын мутвундыжым эскерен лекмеке, рашемдаш лиеш: *уру* (ур) – татар йылме гыч пурен, тан.: тат. *орлык* 'семя; семенной', *жимеш*, *орлык* 'плод', тыгак онч.: *плодить* 'несов. прям. перен. кого-что тудыру, үрчетү'. Очыни, марий йылмысе урлык '1) потомство; 2) порода; 3) семя, семена (для посева)' мутыштат историй могырым ур мутвожым ойыраш лиеш;

юнаръ 'ремесло'. Тиде мондалтше мут XVIII курымысо «Словарь языка черемисского» пашаште вашлиялтеш. Ышталтме могырым мутер – руш-марий, тыге руш йылмысе *ремесло* шомакым марла 'юнар' формо дене пуымо. Мутерым ямдылышыже пале огыл. Шомак калык коклаш татар йылме гыч пурен манаш чыла амал уло, тан.: тат. *һөнәр*, *кәсеп*, *кул* эше 'ремесло'.

Мучашлан шуэн вашлиялтше але мондалтше мут тўшкаш пурышо эше икмынар шомакым ончалына. Ышталтме могырым *тагдушъ* 'патрон', *тагдушъ* 'приятель' мут шке велышкыже савыра. Кагазвек возалт кодымо жапше – XVIII курымын 2-шо пелыже. Мут эн ончыч «Дамаскинын манме мутерышкыже» логалын. Тиде шомакым марий сотемдарче Александр Смирновын кидвозыш мутерыштыже ужнына. Кызытсе орфографий почеш *тагдушъ* шомак *тандуш* семын возалтшаш ыле, шонем. Руш алфавит радамыште марий йылмысе шкешотан *н* буква уке улмылан *көра н* олмеш то *н* буквам, то кок графеме гыч шогышо *нг* кылдышым (южо шарныктыште *нг* вариантымат ужаш лиеш) кучылтыныт. Мемнан шонымаште, *тандуш* мут кок компонент гыч шога: *тан* да *душ* (дус). Мутын икымше ужашыже кызытсе литератур йылмыште кумдан кучылталтеш, кокимшыжым тос шомак дене танаастараш келшен толеш: онч.: *тан* 'приятель, друг', Г. *тәнг* 'друг, приятель, товарищ', *тос* 'приятель, друг', тан.: *тан*. Лончылымо мутын пытартыш компонентше татар йылме гыч кўсынлалтын, тат. *дус* 'друг, приятель'. Тыге, икгай значениян кок шомак пырля ушнен, ик мутым ыштен. Марий йылмыште тыгай шотан икмынар мут вашлиялтеш;

луткэч 'заяц'. Тиде шомакым Киров областысе кугыжаныш архивыште аралалтше Александр Бессоновын «Черемисско-русский словарь» пашаштыже мумо. Мутерын негызышкыже тўн шотышто Вўрзым да Яран вел кутырымо ойыртеме возын. Палемдыме мут марий йылмылан келшен толдымо. Очыни, тудо йонылыш вес йылме гыч пурен. А. Г. Бессонов марий ең лийын огыл. Тудо ик жап Уржум уездысе школышто туныктышылан пашам ыштен. Тыге, векат, марий калык дене вашлийын, мутерым ышташ йылме материалым поген. *Луткеч* мут родо-тукум финн-угор йылме тўшкаш пурышо одо йылмысе шомаклан келшен толеш, тан.: 1) *лудкеч* 'заяц, 2) заячий'. Тыгай лугкалымашым коклан моло пашаштат ужаш лиеш;

ватеръ 'ночлег', *ватэр* 'квартира'. Палемдыме шомак возыктыш историеш «Дамаскинын мутерже» лўм дене кодшо мутерыште аралалтеш. XIX курымышто ыштыме Озан духовный семинарийын туныктышыжо, вара книгагудызыжо Алексей Канцеровскийын пашашкыжат *ватер* шомак пурен. Д. Дамаскинын шарныктышыжын рўдыштыжō курыкмари да кас-йўдвелмари наречийысе мут-влак шотлалтыт. А. Г. Канцеровский мутерышкыже олыкмарий наречийысе мут-шамыч дене пырля шагал огыл курыкмари шомакым пуртен. Шонаш лиеш, *ватер* тоштемше мут касвел диалектлаште кумдан кучылталтын. Пытартыш пагытыште савыкталтше пашам шергал лекмеке рашеме: умылтарыме шотан ешартыш мутер словарный статья семын *уст.* пале дене *ватёр* шомакым пуртен. Почешыже курыкмари-влакын кутырымаштышт вашлиялтше *ватер* мутым пуымо, онч.: *ватёр уст.*, Г. *ватер* '1) квартира; 2) квартирный, квартиры; связанный с квартирой, относящийся к квартире'. Иллюстраций материалым курыкмарла серыше автор-влакын сылнымутышт (поэт *Геннадий Матюковский*), публицистикышт («*Жэръ*» газет) гыч налме. Шомак коклаште ойыртемым ужына: олыкмарий мутышто пералтыш кокымшо слогеш возеш, а курыкмариыште – икымше. В. Крекнин ден И. Платуновын мутерыштышт '*ночлег, постоянный двор*' значений дене унагудо шомак аралалт кодын. А. Г. Канцеровскийын кидвозыш материалыштыжат руш йылмысе *ночлег* шомаклан *уна-кудо* мужырым мумо. *Ватер* мутым руш-влак кокласе калык йылмыште кучылталтше да тоштемше мут тўшкаш пурышо *фатера* шомак дене тагастараш лиеш, онч.: *фатера* – 'квартира. Съехать с фатеры. Затесаться на фатеру (приехать). Снять фатеру. Искаж. «квартира», подражание *устар. прост. язык* Одессы'.

Чынак, йылмына путырак поян. Ойлен колташ мутнат сита. Тудым кўлеш вере моштен веле кучылтман.

Пытартыш жапыште чўчкыдын йылмым аралаш ўжына. Пиалешна, йылмына уло. Тудо йўк, мут, грамматике могырымат пеш поян да лывырге. Нимогай йылмыланат макым ок пу. Йылме йоннат кумда, моштен гына кучылт. Сылне деч сылне ойым чонаш, ойлен колташ лиеш. Йылмылан пўсылыкым, лывыргылыкым сылнештарыме йон деч посна ныжылгын каласаш полшышо суффикс-влак пуат. Арам огыл мари сылнымутлан негызым пыштыше уста мутмастарна-влак тиде йон дене моштен пайдаланеныт. Нунын возымаштышт искусственно ыштыме мутым огына уж (йылме наукышто тыгай шотан шомакшамычым *окказионализм (случайный, единичный)* маныт. Возышо-влак йылмым пойдараш келшыше мутым калык йылме гыч налыныт але, мут ышталтме радамым шотыш налын, у мутым ыштеныт. Арам огыл нунын поян мутвундышт тачат ила, ончыкыжымат илаш тўналеш. Йылме арулык эре ончыл верыште лийын. Мутат уке, *окказионализм-влакат* кўлыт. Нунат кўлеш верыште ойым сылнештараш (куандараш, воштылташ, игылт койдараш, пўшкыл пуаш) кугун полшат. Ты йон денат сылнымут мастарна-влак, газет пашаен-шамыч моштен пайдаланат. Сылнымутчын возымаштыже гын «ик кечаш мут-влак» геройын йылмыштыже койыт, тудын йылме йонжым почын пуымаште тўн верыш лектыт. *Окказионализм-влакын* верышт – тиде посна ямдылыме (специальный) мутер, чын возаш туныктымо (орфографий) мутерыште тудлан вер уке.

Йылмына уло: тудо моткоч поян, лывырге, тўрлō вере тўрлō семын каласен пуаш, возен колташ чыла йонжō уло. Кўлешыжым ойырен нал, кўлмō верыштераш ойлен да серен колто. Шулдыран чын ой коштеш: «шочмо йылмым ўмырет мучко тунемат гынат, тудым тунем от шу». Шочмо йылмына дене кутырышо (мутланыше) калык чотым аралаш кўлеш. Тунам йылмына ок шуалге.

КУЧЫЛТМО КИДВОЗЫШ МУТЕР-ВЛАК:

1. Бессонов А. Г. Черемисско-русский словарь // Государственный архив Кировской области. № 1243.

2. Ерусланов П. Черемисско-русский словарь // Архив Санкт-Петербургского отделения Института востоковедения Российской Академии наук. Р. II, оп. 5, ед. хр. 3.

3. Краткий черемисский словарь с российским переводом, собранный Кукарской слободы Троицкого собора протоиереем Василием Крекниным и Спасской церкви диаконом Иоанном Платуновым. 1785 года // Рукописный отдел Российской национальной библиотеки (Эрмитажное собрание). Эрм. собр. № 197/1.

4. Марла оляш тунуктэмо сомул тюрлю руш шомак-шамыч-гэ олок мари ойомэш возоктэн пыштэмо-шамыч дэно. Краткое руководство к изучению черемисского языка по обоим (луговому и горному) наречиям и Словарь. Составил преподаватель черемисского языка в Казанской семинарии Алексей Канцеровский. Казань, 1859 // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Р. III, оп. 1, ед. хр. 213.

5. Научные материалы Камчатской экспедиции. Среди них: Г. Ф. Миллер «Житии Блаженного велико князя Михаила Ярославича Тверского из церковной книги о празднестве его памяти в Твери, вниз по Волге». В тексте приводятся различные словари, «Ведомости о Амуре», «Реестр присланных от профессоров Камчатской экспедиции вещей» и др. менее значительные заметки // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Ф. 21, оп. 5, ед. хр. 168, фонд Миллера.

6. Рукописи трудов и отдельные документы. Фишер И. Э. (акад.). Словарь... (черемисский, мордовский, самоедский, чувашский, латинский, финский, зырянский) // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Р. III, оп. 1, № 135.

7. Словарь черемисского языка с российским переводом // Рукописный отдел Российской национальной библиотеки (Эрмитажное собрание). Эрм. собр. № 218.

8. Словарь черемисского языка с российским переводом по алфавиту российскому расположенный // Государственный архив Нижегородской области. Ф. 2013, оп. 602-а, ед. хр. 186.

9. Словарь черемисско-русский учителя духовного училища Земляницкого // Отдел рукописей и редких книг библиотеки им. Н. И. Лобачевского Казанского федерального университета. № 1420.

10. Словарь языка черемисского // Рукописный отдел Российской национальной библиотеки (Эрмитажное собрание). Эрм. собр. № 216.

11. Словник на разных языках // Государственный архив Кировской области. Ф. 583, оп. 2, ед. хр. 1287.

12. Смирнов А. Русско-черемисский словарь лугового наречия // Отдел рукописей и редких книг библиотеки им. Н. И. Лобачевского Казанского федерального университета. № 1146.

13. Смирнов А. Русско-черемисский словарь лугового наречия // Отдел рукописей и редких книг библиотеки им. Н. И. Лобачевского Казанского федерального университета. № 1755.

14. Смирнов А. Словарь черемисского языка // Отдел рукописей и редких книг библиотеки им. Н. И. Лобачевского Казанского федерального университета. № 1360.

15. Список русских слов с переводом на черемисский и мордовский языки // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Ф. 94, оп. 2, ед. хр. 110, фонд Шёгрена. Бумаги Палласа.

16. Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский, вотяцкий языки // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Ф. 94, оп. 2, ед. хр. 111, фонд Шёгрена. Бумаги Палласа.

17. Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский языки // Архив Санкт-Петербургского отделения Российской Академии наук. Ф. 94, оп. 2, ед. хр. 112, фонд Шёгрена. Бумаги Палласа.

Эрик
Петров

Тумнымучашын ончыкылыкшо

Очерк

Кеч-могай кундемыш мийыме, поснак тушко икымше гана логалме годым эн ончыч шинчалан тудын пүртүсшө перна. Мут толмашеш, Тумнымучаш, Кугу Тумнымучаш, Конганур кундемыш икымше гана мый Кужэнгер районысо «Ўжара» («Заря») газетын корреспондентшылан ыштымем годым 1982 ийыште логалынам, а 1983 ий тўналтыште «Россия» колхозын отчёт да сайлымаш погынжо гыч репортажымат возаш верештын. Вараже тушто мыняр гана лийме – шотлен пытарашат огеш лий. Вик каласем: тусо кундемым пүртүс моторлык шотышто утыждене сōрал манаш огеш лий. Шой могыр семын кугу курыкшат, пўнчō киш таман чодыражат уке, эсогыл энержат изи Тумньо веле. Но Тумнымучаш кундемысе калык Совет Ушем годым поро шўм-чон кумыл-жо да тыршымашыже, уста пашаж дене шке шочмо вержым эре сōрастарен илен. Кызытат тыште ятырынже поро кумылан, чон пыштен тыршыше, шке кундем верч азапланыше тале пашаен улыт. Нунын кокла гыч иктыже – шочмо вершōржын, шке кундемжын ончыкылыкшо верч порын тыршыше, марий калыкын пўрымашыже нерген азапланыше, «Тумьюмучаш» иземдыме ответственностян обществын директоржо Владимир Владимирович Таныгин. Тугеже айста тудын дене, тудын усталыкшылан, тыршымашыжлан, вийжылан кōра ий еда ончыко кайыше ялозанлык обществе дене лишкырак палыме лийына.

ТЎНАЛТЫШ ОШКЫЛ

Володя Таныгин Кужэнгер район Кугу Тумнымучаш ялыште 1970 ий 16 январыште шочын. 1977 ийыште Тумнымучаш селасе тўналтыш школыш каен, вара Конганурысо кыдалаш школышто тыршен тунемын. Школым пытарымеке, Марий политехнический институтыш, механике факультетын ялозанлык механизаций отделенийышкыже тунемаш пурен.

– Тунам мемнан отделенийыште конкурс ик верыш кум ен лишкат ыле, но иканаштак пурен кертме вет, – институтышто тунемаш тўналме жапшым шарналта Владимир Владимирович. – Умбакыжат стипендий деч посна кодаш огыл манын, тыршашак логалын. Ачана укелан кōра мōнгō гычат полыш кугунжак лийын огыл. Но самырык годым йōсылыкым утыжым шижат гала? Чыла чытен, шке виет денак сенен лектат...

Таныгинмыт тукум Кугу Тумнымучашыште изижак огыл. Ачажат, ава-
жат тысак, тиде ялын шочшыжак улыт. Аваже, Ольга Кузьмовна Таныгина,
шке жапыштыже район мучкат палыме свинарке ыле, сӧсна комплексысе
маточный группышто пашам ыштен да кажне ийын ава сӧсна-влак деч ятыр
иге дене налын. Тунамсе «Россия» колхозын конторжо ончылно верланыше
«Передовики производства» Чап онаж гыч ик жапланат портретшым коранден
огытыл, тыгак районсо Чап онаштат тудын фотожо ятыр ий кечен. Оль-
га Кузьмовна пенсионер лекмешкыже эре сӧсна комплексыште маточный
группыштак тыршен. Эсогыл варажат, сулен налме канышыш лекмешке,
65 ийым эртымешкыжак туштак ороллан пашам ыштен.

Володя ачаже, Владимир Алексеевич Таныгин, ужынат шуктен огыл,
1970 ий 14 январыште илыш дене чеверласен. Тудын кумыж деч кок кече
вара эрге йоча шочын.

– Ачамым кажне кечын шарнен илашланак авам мыланем тудын лумжым
пуэн, сандене мый Владимир Владимирович улам, – рашемда иземдыме от-
ветственностян обществын директоржо. – Тунамсе жапыште вет колхозышто
пашадар кугуак лийын огыл, утларакше натуроплате дене тӱленят – шурным,
кургым пуэденят. Тидлан кӧра ачана, ешыж нерген шонен, Кужэнер селасе
чогышо, вараже корным чогышо да ачалыше организацийлаште пашам
ыштен, ялыште ик эн тале чогышо семын ойыртемалтын.

Владимир Владимирович шуко шочшан Таныгинмыт ешыште визымше –
пытартыш – икшыве. Иза-акаже-влак изишт годсекак колхоз пашашкат
шуыныт, сурт сомылланат тунемше лийыныт, изи Володя, нуным ончен,
почешышт мо кертме пашам шукташ тыршен. Кызытше, мутат уке, чыла-
нат шке ешан, шочшан-кушшан улыт. Кугурак Геннадий изашт ешыж дене
ялыштак, ача-аважым суртышто, ила. Шошо-шыже тургым годым тӱшка
пашашкат ушна. Кокымшо изашт – Анатолий – Тюмень областысе Сургут
олаште ынде ятыр жап ешыж дене ила, туштак чонлан келшыше пашам шукта.
Кумшо шочшо – Сергей – пошкудо Нурсолаште ешыж дене илен, но, чаманен
каласаш веле кодаш, шукерте огыл илыш дене чеверласен. Валентина акаже
Кугу Тумнымучаш деч вич менге ӧрдыжтырак верланыше Советский район
Янгранур ялыш марлан лектын да туштак ешыж дене ила.

Владимир Владимировичат ынде шукертсек ешан. Светлана Семёновна
пелашыже дене кум икшывым ончен куштат. Йочашт коктынжо але школыш
коштыт, кугуракше Юл кундемсе кугыжаныш университетысе экономике
факультетыште прикладной информатике отделенийште бакалавриатом
пытарен, кызыт пашам ышта да тыгодымак магистратурышто тунемеш. Пе-
лашыже, Светлана Семёновна, шкеныштын кевытыштышт тырша.

ТУНАМ «РОССИЯ» ВОЛГАЛТЫН

Колхозын историйжым шарналташ гын, ондакше, тӱшка озанлыкым чумы-
рымо жапыште, кажне ялыште посна колхоз лийын. Мутлан, Кугу Тумныму-
чашыштак кок колхоз озаланен: «Тумер нур» озанлык Кугуял ден Эшпай урем-
влакым ушен гын, кызытсе Апак урем (ондакше Кугу Тумнымучаш воктене
Апак луман ял лийын) – вес колхоз. Сар деч ончыч председателлан Семён
Иванович Таныгин шоген, вара Михаил Тихонович Созонов, Иван Фёдорович
Курочкин ондак шке ялысе, вараже Конганурысо «Путь Ленина» колхозымат
вуйлатеныт. Тумнымучаш села ик жап «Броневи́к» колхозат лийын, тудым
Никон Григорьевич Петухов вуйлатен. Сар жапыште тудын ватыже председа-

*«Тумьюмучай» ООО-н директоржо
Владимир Таныгин*

*Шурным шупшыктышо
водитель Сергей Капустин*

У шурным КЗС-ыш ястарат

*Тун бухгалтер
Светлана Зорина*

*Волькончышо-влак Виктор Волков, Алевтина
Куклина да ферме вуйлатыше Виталий Самуткин*

Шурно пасушто

тельлан шоген. Колхоз-влакым кугемдыме годым «Броневик», «Тумер нур», «Апак» да кундеммысе моло озанлык-влакым иктеш ушен, «Россия» колхозым ыштеныт. Кодшо курымын кудлымшо ийлаже мучашыште «Путь Ленина» ден «Россия» колхозымат ушенит да кугемдыме ялозанлыкклан кокымшыжын лўмжым пуэныт. Вуйлатышылан Пондашсола ял гыч чолга марийым, Василий Иванович Королёвым, ойыренит. Тудо ятыр жап колхоз председатель веле огыл, ялсовет вуйлатыше сомылымат шуктен.

– Тудын деч вара өрдыж гыч вуйлатышым кондаш тўналыч, – кундеммысе тўшка озанлык нерген каласкала Владимир Владимирович. – Ондак Виктор Спиридонович Авдеевым кондышт, почешыже Андрей Васильевич Пьянзин, Альберт Дмитриевич Ураков «Россия» колхозым вуйлатышт, вараже, демократий манмет толын лекмеке, эше ятыр председатель лийын, нунин годым эркын дене колхоз шаланен толын.

Колхоз тўзланыме жапыште Тумнымучаш, Конганур кундем гыч лучко наре ен орден денат палемдалтын. Теве, мутлан, Тумнымучаш молочно-товарный фермын дояркыже Лидия Александровна Тобекова кумшо да кокымшо степенян Паша Чап орденын кавалерже, Марий АССР Верховный Советын депутатше лийын, Пекесола гыч свинарке Елизавета Михайловна Петухова Ленин орден дене наградитлалтын, тушечак Николай Васильевич Петухов «Марий АССР-ын заслуженный трактористше» чаплўм дене палемдалтын, Трудовой Йошкар Знамя орденын кавалерже лийын, тыгаяк орденом Кугу Тумнымучаш гыч Семён Ильич Таныгин тыршен ыштыме пашаж дене сулен налын, Конганур фермын дояркыже Анна Семёновна Иванова Октябрь революций да Трудовой Йошкар Знамя орден дене наградитлалтын. Тиде спискым эше кужун шуаш лиеш. Колхозышто тыршен пашам ыштыше ятыр-ятыр ен тўрлў медаль, чапландарыше знак, чаплўм денат палемдалтыныт, пашан ветеранже улыт. Но тиде Совет жапыште лийын. Вараже... Горбачевын «перестройкыжо» демократий дене пырля толын лектыныт. Бригадный, вара еш подрядым яллаште, фермылаште шындараш пижыч, фермер озанлык-влакым изин-кугун мокташ тўналыч. Колхоз шаланен ала лўмынак кўшыч шалатеныт – тиде вес йодыш. Ончыкыжым, мутат уке, историк-влак тидымат кўлынак шымлаш тўналыт да Горбачев ден Ельцинланат чын акым пуат. Такше нунин нерген кызытат порынжак огыт ойло...

Совет жапыште «Россия» колхоз кугу, пенгыде озанлыкклан шотлалтын. Ондак тудо лучко наре ялым ушен шоген. Кажне ялыште могай-гынат вольык вўта лийын, пасум курал-ўденыт, шурным куштеныт, тўшка вольыклан кургым ямдыленыт, моло тўрлў сомылымат шуктеныт, икманах, паша чылаштланат ситен. Адакше тунам вет ялысе кажне суртышто шке вольыкымат, чывекомбымат кучаш тыршенит.

– Вара ик-кок ялже ваш ушнышт, весышт «неперспективный» манме радамыш пурышт да калык ик вере да вес вере куснен каяш тўнале. Пытартыш жаплан лу ял кодын ыле гынат, ик вуйлатыше почеш весе колхозым пўтынек шаланен шумеш шуктышт. Нимогай погынымаште канашыме деч посна, колхоз член-влак деч йоддеак, налогым тўлышаш амал дене тўшка погым ужалкалаш пижыч. 2008 ийлан чыла пытен шуо. Икмыняр вере гына ондакысе виян колхозын кермыч оралтыже шинчен кодын, тудыжат омса ден окна деч посна. Кўргыштыштат могай кўртнў падыраш лийын, чыла ирен нангаеныт, – «Россия» колхозын пытартыш жапше нерген чаманен каласкала ты озанлыкын бухгалтерийыштыже 1984 ий годсек тыршыше Светлана Александровна Зорина.

«ТУМЬЮМУЧАШЫМ» ПОЧЫН

Владимир Таныгин, Марий политехнический институтым тунем лекмеке-же, «Россия» колхозышто инженер-снабжениечлан, тун инженерлан ыштен, а вара 2000 ийыште шкевуча пашам ышташ туналын. Ондакше макаронимат ыштен ужален, чонымаш пашаштат тыршен, кредитым налын, кевытымат, пилорамымат ялыштышт почын. 2009 ийыште пүтынек шаланен пытыше ондакысе колхозын кодшо оралтылажым оксала да мландыжым кужу жаплан арендыш налын да ялозанлык пашам шуктышо «Тумьюмучаш» ООО-м почын. Технике тошто колхоз деч кодын огыл, чылажымат шке оксаже да кредит дене налеш логалын. Мо кодшо тошто оралте гыч чылажымат күлеш семын олмыкташ, реконструкцийым ышташ, кум клат ден шокшо гаражым, кум вольык вутам уэш чоначыже верештын.

Туналтыш жапыште полышкалышыжат ныл-вич ең, курал-удым мланде кугытшат 300 гектар веле лийыныт, сандене шканжат трактор, машина рулым кучаш верештын. Икмаш, тачысе «Тумьюмучаш» ООО-м Владимир Владимирович нимо уке гыч почын, калыклан паша верым ыштен. Кызыт кумло вич пашаен кажне кечын – тельмат-кенежымат – тиде ялозанлык обществыште түрлө сомылым шуктат. А шошым-шыжымже, шурным удым да поген налме жапыште, пашаен кугыт кажне ийын эше пелыже нарылан ешаралтеш.

– Тачысе кечыланак пашаен ситыдымаш шижалтеш, сандене ончыкыжым ялозанлык пашам шукташ эшеат нелырак лиеш, молан манаш гын самырык тукум ялеш огеш код. Южиктышт шочмо вереш кодыт гынат, ялозанлык пашам ышташ огыт пиж, – ончыкылык нерген тургыжланен шонкала Владимир Владимирович. – Совет жапыште йоча-влакым школыштак пашалан туныктенит. Кызыт умылаш лийдыме законом луктыныт: йоча-влаклан пашам ыштыкташ огеш лий. Икшыве-влак кызыт «ушан» улыт, паша деч шылын, телефоным, смартфоным кучен шинчит, пуйто монгылан пуымо уроком ыштат.

Тачысе кечын «Тумьюмучаш» иземдыме ответственностян обществын пүтын мланде кугытшо 2500 гектар утларакыш чумырген гын, тышеч курал-удым мланде – 1700 гектар. Тун шотышто пырчан да отызан культурым ончен куштат. Уржам, ошшыданым, шожым, викым ужалашат, кормаланат удат, пурсамат тыгак. «Тумьюмучаш» ООО-ш мийымына годым (21 сентябрьыште – авт.) шурным погымо пашам пүтынек гаяк пытареныт ыле, лачак 50–60 гектар кумдыкышто шожым поген налшаш гына кодын. Туштыжат кум комбайн вигак погымо йон дене шурным шийын. Лектыш нерген ойлаш гын, районышто ялозанлык пашам шуктышо шым ООО да ик ПК СХА (колхоз) коклаште кокимшо верыште шога. Пырчан да отызан шурно лектыш Тумьюмучаш кундемыште кокла шот дене кажне гектар гыч 26,7 центнерыш шуын. Тылеч кугурак лектышыже «Куженерский» ООО-н веле. Район мучко тений пырчан да отызан культурын лектышыже кажне гектар гыч кокла шот дене 24,3 центнерыш шуын.

– Мемнан озанлыкыште уржан лектышыже тений ударак, молан манаш гын ончыксо удым верешак кокимшо гана уденна, – каласкала Владимир Владимирович. – Ик гектарлан шотлымаште 20,5 центнер кугыт дене гына шийынна. Тыгодымак шыжым уден кодымо ошшыдан район мучкат эн кукш лектышан шурным пуэн – 41,6 центнер дене. Шыданым, чыла технологийм шуктен, кандарыме (паровой манме) мландеш уденна. Тыгай кугыт дене налме шурно лектыш вольыклан пукшашат, вес ийын удашлан аралаш пышташат,

эсогыл ужалашат лынак сита. Тений поген налме у шурно гыч шкенан кундем калыклан, кӧлан могай кӱлеш, тугай пырчым ужалена, чылан налын кертят.

Сай шурным налашлан органике да минерал уяндышымат «Тумьюмучаш» ООО-што ситышынак кучылташ тыршат.

– Кодшо ийын кажне гектарлан уяндыш 150 килограмм утла дене логалын, – мутланымашке ушна изирак ответственностян обществен тӱн бухгалтерже Светлана Александровна Зорина. – Минерал уяндышым гына тений чумыржо 260 тонным луктынна. Тылеч посна эше терысымат эре пасушкак луктын шогена.

Кажне ийын ончыкылык шошо агалан озанлык эше шыжымак ямдылалташ тӱналеш. Тидлан сай урлыкашым ситышын шапашлат, минеральный да сложный уяндышым налыт. Кодшо ийын сложный уяндышым кучылтмылан кӧра шурно лектышат палынак нӧлталтын.

– Курал-ӱдымӧ мланде кугытна тачысе кечылан ожнысо «Россия» колхоз кумдыкымак айла, – умбакыже шуя «Тумьюмучаш» ООО-н директоржо. – Пытартыш жапыште эше ондакысе Свердлов лӱмеш колхозын яра кийыше, пушенге дене кушкын шогалше икмыняр мланде кумдыкшымат ешарен курал-ӱдаш тӱналынна. Тӱн шотышто Немда энергетик Пекесола могырышто улшо мландым налынна. Тыгак Тумньо ял могырышто яра кийыше кумдыкымат айленна. Чылаже 500 гектар наре курал-ӱдымӧ мландым ешаренна.

ТӱН ПАРЫШ – ВОЛЫК ДЕЧ

Парыш нерген ойлаш гын, тудым тыште утларакше, шымле наре процентшым, шӧрым ужалыме деңгелем налыт. Шӧрым Татарстан гыч молоковоз дене толын нангаят. Кечеш вич тонн утларак ужалат, кенежым ик жап 5600 килограмм денат колтеныт. Кызыт «Тумьюмучаш» ООО-што 280 вуй ушкалым ашнат, ик ушкал деңгелем кечаш кокла лӱштыш 19 килограмм утларакыш погына.

– Волыкым, ынде кум ият лиеш, кӱтӱш огына коштыкто, вӱташте да пече кӧргыштӧ шогыктена, – рашемда Владимир Владимирович. – Ушкал-влакым искусственный осеменений йӧн дене тӱжандена. Тӱн шотышто шем-ола голштинизированный урлык ушкалым ашнена. Кӱтӱш коштыктым дене шӧр лектыш иземеш. Ушкалым моло озанлыкысе семынак кечеш кок гана лӱштена – эрдене да кастене. Озанлыкыштына тачысе кечылан кок ушкал вӱта уло, тушто куд доярке пашам ышта, нунылан канышым пуаш тыгак кок алмаштыше доярке тырша. Кажне доярке 44–46 вуй дене ушкалым онча.

Волык озанлык нерген умбакыже шуяш гын, презе вӱташте ик ен тырша, ончен куштым группашты тыгак ик ен пашам ышта, вара ик ен дене туна ден ӧрдыктараш шогалтыме волыкым ончышо улыт. Тылеч посна фермыште кок слесарь, кок тракторист, лӱштымӧ установкым чӱктышӧ-йӧртышӧ, тыгак эскерен шогышо посна оператор улыт. Пӱтынь волык озанлыкыште тыршыше ен-влакын пашаштым ферме вуйлатыше викарен шога.

– Ушкаллан идалык мучко эре силосым пукшена, кенежымже рационеш коклан ужар кургымат ешарена, – оила Владимир Таныгин. – Кызытеш куд тӱжем тонн силосым ямдылыме. Эртыше кечылаште кукуруз гыч силосым опташ тӱнална, тудын кугытшо ик тӱжем вичшӱдӧ тонныш чумыргышаш. Тылеч посна сенажымат ситышынак ямдылыме. Фуражлан кучылтшашлык пырчынат лынак уло.

Озанлыкыште тӱкан шолдыра волыкын чумыр чотшо индешшӱдӧ наре вуйыш погына. Тыште ушкал деңгелем посна презымат, тунамат, ӧрдыктараш

шогалтыме вольыкымат ашнат. Лишыл жапыште Владимир Владимирович ушкал күтүм эше витле наре вуйлан ешараш шона. Вольык вўта-влак Конганурышто улыт, моло вере уке.

– Тенийысе чылажат шергешт кайыше саманыште пашадарымат кертмына семын нўлтална. Пашам сайын ыштыше айдеме нимоланат ўпкелалт огеш керт, шонем, – пашадар кугыт нерген йодмемлан вашештыш Владимир Таныгин.

«РОССИЯ» ДЕЧ НИМОАТ ЫШ КОД

– Мый 1984 ий годсек «Россия» колхозышто бухгалтерлан, тўн бухгалтерлан пашам ыштенам, – каласкала «Тумьюмучаш» ООО-н тўн бухгалтерже Светлана Александровна Зорина. – Тунам колхозым Андрей Васильевич Пьянзин вуйлатен, озанлык ятыр могырым эре ончыл радамыште лийын. Тудым районысо ялозанлык управленийыш налычат, олмешыже «Маяк» совхозын ончычсо директоржо Альберт Дмитриевич Ураков тольо. Вара эл мучко шарлыше демократий ден рынке илыш «Россия» колхозышкат толын шуо. Икмыняр жап гыч Ураковым колхозын инженерже Аркадий Валентинович Качаев алмаштыш, почешыже колхозын тўн агрономжо Борис Анатольевич Ивановым председательлан сайлышт, умбакыже Конганур школын туныктышыжо Василий Семёнович Ершовым колхозым вуйлаташ шогалтышт. Тудын деch ончычсо председатель-влак ялозанлык пашам кузерак виктарен колтышашым кунар-гынат паленыт гын, пытартышыже нерген тидым каласаш неле. Тудо тылеч ончыч Конганур кыдалаш школышто историй предметым туныктышо семын сай специалист лийын. Молан колхозым вуйлаташ кўнен – каласен ом керт. А теве тидыжым каласынемак: 1991 ийыште «Россия» колхоз деch Конганур отделений посна ойырлыш, тушто ожнысо семын адак «Путь Ленина» колхоз лие, а Тумнымучашыште – «Луч». «Путь Ленинам» Альберт Гаврилович Медведев ик жап вуйлатыш, вара Аркадий Валентинович Качаевым тушко председательлан ўжыч, умбакыже 1993 ийыште Конганурышто «Железобетон» ЗАО-м ыштышт да вуйлатышылан Кужэnger гыч Александр Николаевич Фадеевым кондышт. Тудат Конганурым ыш волгалтаре. Тумнымучашысе «Луч» семынак «Железобетонат» тўнчыген веле тольо. 1998 ийыште район администраций, верысе калыкын вуйшиймашыж деch ярнен, кок озанлыкым адакат иктыш ушаш лие. Вара колхоз вуйлатыше-влак икте почеш весе алмашталташ тўналыч да 2007 ийыште ик вуй кодде чыла вольыкым ужален пытарышт. Ялозанлык технике денат тыгак лие. «Россия» колхоз шаланен пытышаш жапыште лўмжымат вашталтыле. 2008 ийыште колхозын балансыштыже лачак шолдыргышо, пашам ыштыдыме зерносушилке да ирен пытарыме икмыняр клат веле ылыч. Нуныштым чылт кермыч кодде шалатен пытарыме деch арален кодаш лийын, верысе предприниматель Владимир Владимирович Таныгин нале. Тыге Совет жапыште эре ончыл радамыште улшо «Россия» колхоз деch нимоат ыш код.

ТАЧЕ ЧЫЛА ЙўН УЛО

«Ончыл пашаен-влак коклаште кўм палемден кертыда?» манын йодмемлан Владимир Владимирович тыге вашештыш:

– Доярке-влакым чылаштымат палемдыде огеш лий, чот тыршен пашам ыштат, ўдырамаш-влак веле огыл, мемнан доярлан тыршыше качымарийнат уло – тиде Виктор Владимирович Волков, пеш ответственный рвезе. Алевтина

Афанасьевна Куклином палемдаш кўлеш, эре шуко шўрым лўшта. Манам вет, плока дояркыже иктат уке, тыгайжым огынат кучо. Оксана Александровна Хлыбова, Роза Геннадьевна Соколова, Надежда Николаевна Еменгулова, Алевтина Леонидовна Соколова тыршен пашам ыштат. Людмила Михайловна Иванова пашам ышташ тўналын веле гынат, моло деч вараш ынеж код, тудат чот тырша. Механизатор-влак кокла гыч поснак Сергей Анатольевич Матвеевым, Виктор Алексеевич Соколовым палемден кодыман, кид-йолышт чыла пашаланат толеш, кеч-могай технике денат ыштен кертят. Теве шукерте огыл Йошкар-Оласе аграрный колледж деч вара Николай Яндершев чулымын пашаш ушныш. Вячеслав Николаевич Липин, Юрий Алексеевич Соколов шукертсек трактористлан ыштат, техникым сайын палат. Чыланат шкенан кундемысак улыт, пашаенгым ўрдыж велне але огына кычал. Мый эн ончыч шкенан калыклан пашам пуаш, нунылан оксам тўлаш лийынак ялзанылык обществожымат почынам. Чын, кызыт озанылыкыште тыршыше-влак кокла гыч шукынжо ийгот шот дене илалшырак улыт. Тачысе калык дене эше пеш пашам ышташ лиеш. Вет ожнысек тыге: кўжым моктаптыман, кудыжлан парнямат рўзалтыман. Ончыкыжым кузе лиеш – каласаш йўсырак.

«Тумьюмучаш» иземдыме ответственностян обществе але марте нигунама парыман лийын огыл, налогом да пашадарым эре жапыштыже тўлен шога. Районысо налог инспекций ООО-м икмыняр жап пример шотеш гына шынден, ындыже шагал огыл предприятий налогом жапыштыже тўлышў радамыште. Тыште ялзанылык техникынат эре уэмденак шогат. Иземдыме ответственностян обществе директор тудым шке стратегический планжыланак шотла. Теве, мутлан, комбайнымак налаш. Шке жапыштыже ик тошто «Нива» дене гына шурным погеныт гын, кызыт кум «Полесье» да ик «Агрос» комбайнышт улыт. Умбакеже пўтынек «Агросыш» куснаш шонат. Мутат уке, иканаште тиде ок ышталт. Комбайнын акшат кажне ийын эре кушкынак шога. Тракторыштат тачысе кечылан тўрыс ситышын уло. Гусеницан трактор дене пашам огыт ыште, чыла ораван улыт.

– Гусеницан трактор дене моштен, чыла пален пашам ыштыман, кызыт тыгай мехнизаторышт, чаманаш логалеш, кодын огытыл, – палемда Владимир Владимирович. – Кугу куатан К-525, Т-150, МТЗ-1221, шукерте огыл «LOVOL» маркан ораван тракторым налынна, фронтальный погрузчикым, КСУ-1 солышо машина да молымат наледенна. Техникым эреак уэмден шогена.

«Тумьюмучаш» ООО-што, тысе кундемын яллаштыже илаш кызыт чыла йўнат уло. Асфальт корно – Пекесола марте, пуч дене толшо пўртўс газ – кажне ялыште, кевыт-влакат – кажне кугурак ялыште, кудыштыжо икте веле огыл, медпунктат, тичмаш кыдалаш школат мўндырнў огытыл, тунемше-влакым эрденат, кастенат автобус дене шупшыктат, вольыкым эмлаш ветеринар участкат уло, пашаверымат муаш лиеш. Вольыкым ашне, пакчаскам кушто – иле да иле веле, но самырык тукум ялеш огеш код. Самырык ача-ава-влакшат «Молодая семья» программе дене ипотеке почеш олаште я райрўдыштў пачерым налыт. Мо дене мланде паша нуным лўдыкта – тидым каласаш неле. Но икте раш: шке жапыштыже «Америке мемнам пукша» шонен, ялзанылыкым пытарыме огеш кўл ыле...

Екатерина
Тетерина

Нуж-коршанге шочшаш огыл

29 октябрыште М. Шкетанын тоштер-пёртышлан – 30 ий

Илыш ончыко чыма, писын вашталтеш. Теве ынде эсогыл книгагат, кевытыште налде але библиотекеш коштде, электрон йөн дене лудаш лиеш. Лудаш vele мо? Эсогыл йўкыш пыштым колышташ. Теве Интернетын иктаж браузерышкыже пурен, «Майоров-Шкетанын произведенийже-влак» возен шынде-ян, тунамак кужу списке лектын шинчеш. Але Яков Павловичынак илыш корныж нерген шуко-шуко информаций почылтеш. Эсогыл тудын лумеш чонымо тоштер-пёртын лаштыкышкыже куснаш темлат. Туштыжо тоштер-пёртын да кудывечын тўжвалже, пёртөнчылнō да сурт кўргыштō верланыше арвер-влакын фотошт верланеныт, 21 тўн ден 123 полшышо документ улмо нерген ойлалтеш, тыгак моло кўчык информацийым муаш лиеш. Но компьютер мониториш кеч-мыняр шинчам пашкартен ончо, чыла тидым кучаш але шижаш огеш лий. А шке шинча дене ончалме моткоч шуэш.

*М. Шкетанын тоштер-пёртышым суйлатыше
Маргарита Семёновна Лапина вашлияш лектеш*

Пагалыме журналист, писатель, кусарыше, мер пашаен да марий драматургийлан тўналтышым пыштыше Яков Павлович Майоровын (М. Шкетанын) тоштер-пўртышкыжō миен савырнаш шонымо кумылем ик кечын шуктышым. Тидлан амалжат лекте: 29 октябрьыште ты тоштерлан – 30 ий. Тудым писательын шочмо кечынже (тудо 1898 ий 29 октябрьыште шочын) Кумшо марий погыныш толшо уна ден делегат-шамыч дене пырля 1992 ийыште почыныт. А верланен классикнан шочмо ялыштыже – Марий Эл Республик Оршанке район Тошто Крешын ялыште.

Тоштерым вуйлатыше Маргарита Семёновна Лапина мыйым порын вашлие да шўлыкан историйым каласкалаш тўнале:

– Тиде пўртым колхоз вий дене Яков Павловичын илыме кудывечыштыже кумло ий ондак чонымо. Чылт Шкетанын илыме суртыштыжо пытартышлан йўратыме Маринаже илен, туштак илыш дене чеверласен. Яков самырыкше годым Маринам чот йўратен. А ачаже мужыранашышт пуэн огыл. Тудлан Кўрдō гыч вес ўдырым налыктен. Маринан ачаже поян лийын. Тудыжат марлан пуыктен огыл. Келшыме ўдыржō весе дене ешанын, ныл икшывым шочыктен, вара раскулачиватлен колтеныт. Марина, пўртымлекше, тошто танжын суртшым налын. Вет Яков ден ватыжын кылымекышт, сурт яра шоген...

Кузе ме палена, тўналтыште ты тоштер-пўртым Яков Павловичын тукум шольыжо Феликс Майоров вуйлатен. Тудак негызым пыштымаште шоген. Эше 1947 ийыштак Арсий Волков Шкетан нерген материалым погаш тўналын, но поген шуктен огыл. Ынде тоштерлык материал лынак. Тидлан ял калык моткоч полшен: гармоньым, ўстелым, пўкеным, пу кўмыжым, шондыкым, вургемым, моло тошто арверым тышке аралаш конден.

Теве, мутлан, суртын ик кыдежыштыже писательын ўстембалже шога. Лач тиде ўстембалнак пытартыш ийлаште произведенийже-влак возалтыныт. А самырыкше годым Яков чўчкыдынак пўртийымалне шолып лудын шинчен да возен. Вет тудо шуко лудаш йўратымыжлан кўра ешыштыже сурт сомылым ыштен моштыдымылан шотлалтын. А пўртийымалне ончыкылык писательым иктат муын кертын огыл.

Тоштер-пўртын пырдыжшым шуко тошто фото-влак сўрастарат. Нуным ончен, тошто илышышкак пуйто миен савырнет. Юмылукат изи огыл верым айла. Яков Павлович Юмылан ўшанен огыл, сандене тушто шуко-шуко шылтен оптымо книгаже-влак киеныт. Печатлыме машина, кеч шкенжын огыл гынат, тошто илышыш пўртылта.

Вес пўлемысе ик тошто шондык Яков Павловичын кид дене возымо да ынде нарынчалге-кўреналге сыным налше кагаз-влак, рукопись, дене темын. Шондыкышто тыгак ватыжын, шўжарже-влакын да моло родо-тукумжын фотошт верланеныт.

Феликс Майоровын теркупшыжат изи огыл верым налеш. Тудын нерген Маргарита Семёновна кумылын каласкала. Экскурсий толмо годым тиде упшым Феликс Васильевич конгамбаке кудалта улмаш. А икшыве-влак кычал мушашлык улыт ыле. Шляпам кычалын мумекышт веле экскурсовод семын каласкалаш тўналын.

Шкетанын тукумвож пырдыжгазетшылан посна кугу лук ойыралтын. Каласыман, тушто шукышт фото дене ончыкталтыныт, кунам шочмышт да ты тўня гыч кайымышт возалтын.

Пўрткўргым ончен, сайынрак шымлен лектын, чылажат тошто илыш гыч манап огеш лий. Теве ик ий ончыч гына газым пуртымо. Ынде пўртым ырыктыме шотышто сомыл изишлан да куштылемын. А ончыл кок окна

кокласе пырдыжыште телевизор кеча. Тудат музей пашаенын сомылжым куштылемда: түрлө видеоматериалым, слайдым ончаш сай йөн.

– Пашам ышташ толынамат, ик тетрадь лаштык ала-кушеч лектын возо. Ончем: тушто чылажат кочамын, Яков Павловичын кок пачаш изажын, Иосиф Семёнович Майоровын, ылышж нерген возымо. Тунам шоналтышым: очыни, мыланем тидым палаш кўлеш, – умбакыже мут кандыражым ронча экскурсовод.

Тыге Маргарита Семёновна писательын ылышжым vele огыл, тыгак родо-тукумжо нерген шуко шымлен да экскурсийым эртарымыж годым палымыжым каласкала. Ойлыман, тыште чўчкыдынак иктаж-мом палдарыше йўк шокта.

– Икана тул чўкталте – ёрым. «Молан-гынат лўдыкта», – шоналтышым. – А вес гана Яков Павловичын портретше волен возын. «Шыдешкенат мо?» маньым шке семынем. Вара ушышкем пелешташ кўлмө нерген пурыш. Туддеч вара южгунам пелешташат логалеш.

Умбакеже экскурсовод кочажын каласкалымыжым шарналтыш:

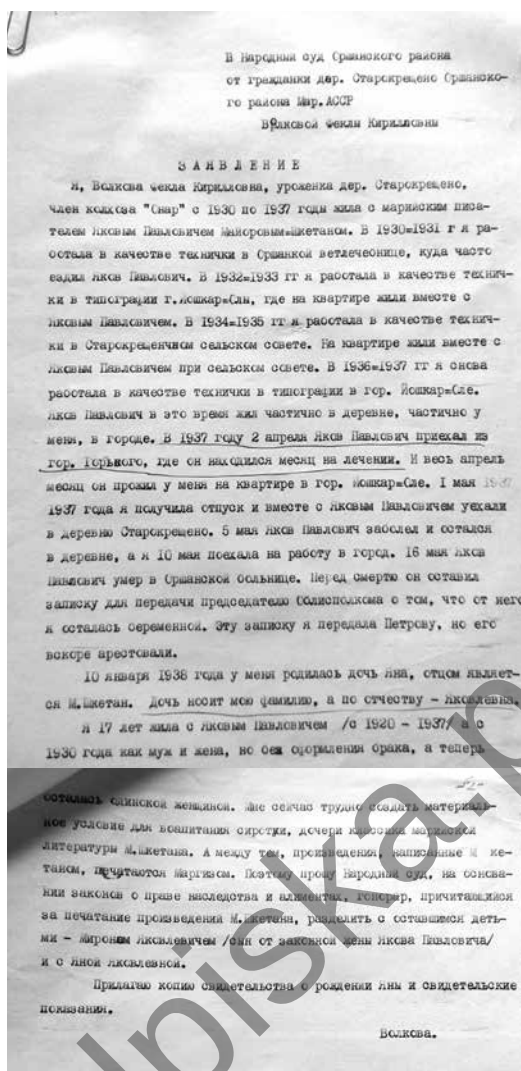
– Кочам Яковым мыскара йөре эре шылтален. Тиде кудывечыште бюстым шогалтымышт годым ойлымыжым шарнем: «Ны шудым солен, ны нурым куралын, ны йыдалым пидын моштен огыл. Лач йылмылан мастар ыле. Пуйто кугу пашам ыштен! Эше тудланак памятникым шогалтат...» Вет ожно книгаг лудмо але возымо сомыл пашалан шотлалтын огыл, – мутшым шуя Маргарита Семёновна, вара ончыкылык писательын изи годсо ылышжым каласкала. – Вич ияш Яков чуч колен огыл. Шедыра дене черланен. Мончаш пурташ каласенят. Монча деч вара эше нелырак лийын. Тыге пел шинча деч посна кодын. Армиыш кайымыж годым тидым шылтен. Ёдырамаш-шамычым моткоч чаманен: аважым, шўжарже-влакым. Ожно ёдырамашым чот кыренят. Мыйынак кочам ковамым туге кыра ыле, лўмын туврашыш сакалтыме кандырам шупшын vele кынен кертын. Южышт ватыштым менгыш кылденят да имне лупш дене лупшенят. Чыла тидым Яков ужын кушкын. Санденак шуко возымыжо ёдырамаш-шамычын орлыкан ылышышт нерген.

Экскурсоводын мутшо почеш, Яков Павлович кутыраш моткоч йөратен, но кумылжо уке годым ик шомакымат каласыктен кертын огытыл.

– Лач йылме пўсыжланак кўра кыралтын. Кеч ойлат: шурнылан верч кулак-шамыч тудым почкеныт. А тыгеже кочамын каласкалымыж почеш, еным чот мыскылен, поснак пўръян-шамычым. Нунет кўргыштышт кучен коштыныт, но икана йёным муын, йўшө-шамычет чотак кыренят. Мландыште кужун киен, колен, шоненыт. Тыге эмымверыш логалын, туштак 1937 ий 16 майыште ылыш дене чеверласен.

Ойлат, пуйто Шкетан вате улмо ўмбач весе дене илен. Документат уло. Волкова фамилиян ёдырамаш Оршанке калык судыш компенсацийым йодын йодмашым возен. Пуйто 17 ий нуно пырля иленят, а 1938 ий 10 январыште Яна лўман ёдырышт шочын. Ачалўмжат Яковлевна. Пайыш пурташ йодын. Но тиде йодмашым шотыш налын огытыл. Яков Павлович Йошкар-Олаште илен, керосиным йодын але мончаш пураш шонен, чўчкыдын ялышкыже кудалыштын. Паренгымат оптен нангаен. А пелашыже колхозышто пашам ыштен да ялыштак илен.

– Ожно вет кузе? Мыйын авам – ачамын нылымше ватыже. Чылаже ачамын 15 йочажым палем. А эше палыдымыже мыняре? Чўчкыдын мўнгө малаш толын огыл. Авамжат марлан лекмыж деч ончыч тынар ватан улмыжым пален огыл.

Маргарита Семёновна тыгак Яков Павловичын колым кучаш йöратымыш нерген ойлыш. Колым кучымо годым шонкален, вуйым пудыратылаш сай. Писатель кузе шонен, кузе ялыштыже кутыренит, кузе колын, тугай йылме денак возен. Сандене произведенийже-влак куштыл-гын лудалтыт.

Тошто Крешын ял калык тыгак Марий АССР-ын калык артисткыже Римма Русина, изак-шолякмыт Марий АССР сымыктышын сулло деятельже, писатель-драматург, актёр, журналист, прозаик, Арсий ден композитор Евгений Волковмыт, «Марий кундем» ансамблын художественный вуйлатышыже, Марий Эл Республикын калык артистше Алексей Волков, икмын-яр орденоносец да моло денат кугешна. Нунын нергенат М. Шкетанын тоштер-пöртыштыжö шуко информации аралалтеш.

Маргарита Семёновнан мутшо почеш, тачат ялыштышт шуко онай ег ила, кажныж нерген ойлымашым, повестьым, пьесым возаш лиеш. Лач Шкетан гай возышо гына уке.

Чаманен каласаш логалеш, Маргарита Семёновна паша гыч

кайынеже. Тудо ынде 64 ияш, кидше-йолжо коршта: телым лумым куаш йöсö, печымат печыман але печыктыман, кўварымат, окна янакымат тöрлаш йöным муман.

– Самырык вий кўлеш. Вет тыште чўкыдын мероприятийым эртарыман, йоча-влаклан мастер-классым пуаш материалым наледыман, экскурсий дене толшо-влакым ямдылыме национальный кочкыш дене пукшен-йўктыман. Чылажымат шке кўсен гыч лукман, а пашадар изи, – мучашлыш шонымыжым Маргарита Семёновна.

М. Шкетанын тоштер-пöртышын ўмыржö кужу лиеш мо? Тиде йодыш, очыни, мыйым веле огыл тургыжландара. Вет ты суртышто ўмыржым мучашлыше Марина Япыкын Васлий изажын ватыжын, Овдотийын, каласен кодымыжым шке шарнымаштыже возен: «Тиде сурт олмым Юмо карген, нигöн озанлык воранен шуын огыл. Тиде пöртым пуста вереш шындыме. Илен-толын, адакат нуж-коршанге кушкын шогалшаш...» Ўшаным йомдарыме огеш шу. Тек тыште илыме суртлан огыл гынат, тоштер-пöртлан вер эре лиеш.

Альбертина
Иванова

Тумо гае серыпле пұрымаш

27 октябрьыште писатель

Алексей Мурзашевич Мурзашевын шочмыжлан – 90 ий

«Суртысо книга шөрлыкын теве эше могай кӱлешлыкше улмаш!» – кидыш-тем ужарге-ал комлаштыкан вичкыж книга пӱрдыктылын, кумылын шонал-тышым. Шӱрлыкыштӱ жапын-жапын шот пыта: кӱлмӱ годым содор налын шогалтымылан кӱра книга-влак пӱлемдыме верышт гыч кораныт (вара кычал кий нуным!), пуракат шкаланже эре верым муэш, сандене, кунамже жап пеш чӱдӱ гынат, шымлен-ончал лекде от чыте. Тунам, книга-влакым корандылме годым, то ик, то вес шукертсек кидыш налдыме савыктыш шинчалан перна. Теве кызытат але ялт ула койшо книга ужын шуктышым – «Кӱгӱрчен». Алексей Мурзашев. Комлаштык вес велне пӱлеклыме шомакым алал кумылын сералтыме, датым ончыктымо – 24.04.89. Тунам ме Марий книга савыктышыште пашам ыштенна, мый тӱн редактор лийынам, Алексей Мурзашевич сылнымут пӱлкаште старший редакторлан ыштен. Тышечынак вара тудо сулен налме канышыш лекте. Ты верышке пашаен кӱлеш лиймеке, мый шке тудым ӱжын конденам. Паленам: ӱшанле редактор, шотан айдеме, адакшым «Ончыко» журналыште пырля тыршыме жапыште икте-весына деке кумылан шуктенна, йолташыш огыл гын, лишыл егышкыже савырненна.

«Ончыко» журнал редакцийыш пашаш толмо деч ончыч тудо Нефтекамск олесе «Красное знамя» газет редакцийыште ыштен. Лӱмлӱ поэт, журналын тӱн редакторжо Семен Васильевич Николаев уста автор-влакым эре эскерен шоген, кунамже ончыкырак шӱкал лукташ тыршен. Тыге ятыр серызе палыме, лӱман авторыш савырнен. Алексей Мурзашевичат – марий писатель-влак радамысе 43 эрвел серызе кокла гыч ик эн уста автор. 1974 ийыште «Мланде пуш» лӱман икымше ойлымаш книгаже савыкталтын. Ты книга серызе танже-влак порын вашлийыныт да умбакыжат сылнымут пашажым эскерен шогеныт. Чаманен каласыде ом керт: ӱрдыж кундемысе писатель-влак дене тачысе кылна лушкыдеммыла чучеш, ала нуно шкештат ынде чоныштышт «Марий Мекка» шижмашым йомдараш тӱналыныт. А тунам Йошкар-Олам

эрвелмарий-влак моткоч йӱратеныт, марла газет ден журналым лудын шо-
геныт. Икмыняр жап гыч Алексей Мурзашев Нефтекамскысе чапле пачержым,
саскан сад-пакчажым коден, Йошкар-Олаш ила кусна. Тидын нерген писатель
теве кузе шарналта: «...1975 ийыште Нефтекамск олесе «Красное знамя»
газетыште промышленный пӱлкам вуйлатем ыле. Трук ик кечын паша
телефоном йынгыртыш, да телеграфисткын йӱкшӧ шоктыш: «Тендам
Йошкар-Ола йодеш. Колыштса». «Йошкар-Ола» мутшак шӱмем куандарен
вургыжтарыш. «Ончыко» журналын тӱн редакторжо Николаев Семен
Васильевич кутыра. Тудо мыйым шкеж деке пашашке ўжеш. Тыгай нерген
йӱршынат шонен омыл. «Алексей, тиде мыйын гына шонымем огыл. Писа-
тель ушемем вуйлатыше-влак денат кутыренна», – мутшым шуен тӱн
редактор. Нефтекамскысе марий йолташем-влак дене мутланышым, нуно
чыланат мыйым каяш кумыландаш пижыч. «Эн тӱнжӧ – шканет кушкаш
йӱн почылтеш», – маным.

Тыге 1975 ий 15 сентябрь гыч «Ончыко» журналын пашаенже лийым.
Сылнымутан савыктышна мыйын ылышыштем пеш кузу верым налын:
редакцийыште индеш ий наре пашам ыштымемым эн пиалан жаплан
шотлем». (Ончыко. 2005. № 3).

Эше 1962 ийыштак «Ачаж ден эргыже» лӱман икымше ойлымашыжым
«Ончыко» журналеш савыктыше 25 ияш самырык ет тыгай пиалан пӱрымаш
савыртыш нерген шоналташат тоштын огыл, очыни. Кок ий гыч Алексей
Мурзашевым тӱн редакторын алмаштышыжлан шогалтеныт, ты верыште
шым ий тыршен. «Шканет кушкаш йӱн лектеш» манын кумыландыше йолта-
шыже-влакат йонылыш лийын огытыл, сылнымут подышто «шолын» илыме
серызым у деч у произведенийым возаш таратен. Тыге «Кугезе сугынь» (1978),
«Пӱтыр вене» (1984), «Кӱгӱрчен» (1989), «Чистые руки» (1992) книга-влак ош
тӱням ужыч, посна ойлымаш-влак тӱрлӧ сборникыште марлат, рушлат савык-
талтыныт. Нунын кокла гыч «Яндар кид» ойлымашым ойырен палемдынем.

Тудо жапыште серызе-влак проза жанрым вияндыме шотышто азапла-
неныт. Кажне гаяк тӱшка погынымаште тидын нерген чон йӱлен ойленыт,
канашеныт, мом-гынат темленыт. Ял шумлык сылнымут произведений-влак
лийыныт гын, пашазе классын ылышыжым ончыктышо книга уке гаяк манын
тургыжланеныт. Пашазе калыкын ылышыжым шымлаш, тудын проблемыжым
пален налаш сылнымут командировко нергенат мутым луктыныт. Но чыла
тиде шомакыштак веде кодын. Моланже раш: тыге туран пӱрымашым вашта-
таш кӧ тоштеш, вет тиде ик арнялан ала-куш миен толмо гай огыл, заводуш
пашаш пурет, специальностьым налат, икманаш, чынжымак пашаче ешыш
ушнет, ялтак у ылышым тӱналат. Жап тыгай шыныкынь* пайдажым варажым
ончыктен: Мария Илибаева чонымо пашашке ушнымыж дене тынар онгай,
чынле произведенийым возыш! А тунам пашазе прозын помыжыкшым
«куштылгырак йолан» самырык прозаик-влак деч вученыт, но нунат путырак
тура ылыш тошкалтыш деч ӧрмалгеныт. Лачак тыгай пагытыште Алексей
Мурзашевич журнал редакцийым кода да «Новатор» заводуш пашаш пура.
Вучыдымынжак огыл – тиде ошкылжым тунамсе Писатель ушемем вуйла-
тышыже Миклай Рыбаков дене канашен, тудыжынат, витне, сай пашаенгым
йомдарымыже шуын огыл, торешланаш тӧчен, но икмыняр жап гыч серызын
серыпле шомакшым шотыш налын, у пашалан сугыньлен. Ойлат, Алексей
Мурзашевичын тиде ошкыллан вес амалат лийын. Но мый ойлымымак vele

* Шынык – опыт.

Марий книга савыктышын тўнг редакторжо Альбертина Петровна Иванова, редактор Михаил Григорьевич Байков, старший редактор Алексей Мурзашевич Мурзашев, Марий книга савыктышын директоржо Александр Николаевич Иванов, старший редактор Вера Леонидовна Милорадова

палем, сандене тидын нерген шомакым ынем тарвате. Лачак «сылнымут командировкыштыжо» Алексей Мурзашев чоткыдо кумылан, шкаланже ўшаныше, шонымым шуктен моштышо айдеме семын почылтеш. Серышаш шомак вундыжо икмыняр повестьлан ситыше погына, но ала-могай амаллан кōра «Яндар кид» ойлымаш веле савыкталтеш. Мый гын тыге шонем: шочмо элжым, шочмо-кушмо мландыжым йōратыше серызе пўтынъ вий-куатшым, усталыкшым ты могырыш савыра – йōратыме эрвел ялжым, тудын калыкшым марий пудшо деке лишемдаш кумыланеш. Вет илыш ийготым вачўмбака опта, айдеме вашталтеш гын, серызат тудын дене пырля шонгемеш, паша кумылат кырча-марчаште шулен кертеш, а каласен кодымо моткоч шуэш, моткоч шуэш каласен шуктымо.

Ты пагытыште Алексей Мурзашев «Серка» повесть-влак книгаг (2005), «Тōлдō» романым (2007), «Шочмо Тōлдō ялем» очерк-шарнымашым (2007) возен, савыктен луктеш. Мо дене шерге улыт нине книга-влак? Тушто чылажат чын, чон вошт лукмо, геройын койышыжым шке илыш дене танлыме, историйым да тачысе кечым келгын ужын, шымлен моштымо. Книгаг лудмо годым кеч-кунамат авторым шкенжым шижат, колат, пуйто тудын дене мутланет. Ōрашыжат нимолан: Алексей Мурзашевын илыш корныжо, пўрымашыже моткоч онай. Мутат уке, тыгай поянлык книгагашкыже пурыде кодын огыл. Писательын шкеж нерген каласкалымыж годым ик гана огыл ойленам: «*Чыла тидын нерген романым возеда гын, лудшым куандареда ыле!*» «*Возем тебе, пенсийыш каем гын, яра жапем утларак лиеш*», – шыргыжалын вашеш Алексей Мурзашевич. Но могай писатель илыш дене чеверласымыж годым ыштышаш сомыл чондайжым яра кода? Возен пытарыдыме книга кажне

серызын ўстел яшлыкыштыже тулыканын кия... Лишылже-влакын луктын кудалтымешкышт. Но Алексей Мурзашевичын ўдыр-эргыже ачаштын серызе сомылжым аклен кушкыныт. Кушкын шогалыныт мотор сынан, ушан-шотан икшыве-влак. Молан манаш гын писатель шке ешыжым нигунамат кокымшо верышке шынден огыл. Шоптыр гае шем шинчан йытыра пелашыжын кумылжым ужын моштен, икшыве-влаклан йол ўмбаке шогалаш ача семын мо кертмыжым чыла ыштен. Шарнем, Аркадий эргыжын физике-математике шанче кандидат лўмым налмекейже, ача шке куанен кугешнымыжым шылташат ыш тўчў. Тунамак Нефтекамскысе 4-ше номеран школышто туныктышо Анатолий Павлович Хохряковым шарналтыш – икшывын ончыкылык илыш корныжым тудо эн ончык шижын моштен, уста тунемшым, урок деч вара посна кодын, йўратыме предметым келгынрак шымлаш таратен.

«Куан ден азап кидпўа коштыт», манеш калык. Алексей Мурзашевичын «Малиновка» кундемшыте сад-пакчаже лийын, уло ешыже дене тушто кенез пагытым канен, сомылен эртареныт. Пакча кумдык изи улмылан кўра Алексей, йолташыже-влакым шыргыжалаш таратен, нунын манмыла, «понгыла койшо» пўртым чонен – ўлыл пачаш изирак, а кокымшо пачаш кумдан ден ыштыме лийын, тушто еш илен, канен. Ўлыл пачашыште мончам келыштареныт. Икана, Алексей Мурзашевичын укеж годым, ўдыр-веныже мончаш олтеныт. Эскерен шуктыдымылан кўра тул пижын. Тыге шке кид дене йўратен чонымо пўрт ломыжыш савырнен. Алексей Мурзашевич моткоч ты пўртшым чаманен – мыняр вийым тудлан пуымо, мыняр весела пагыт тушто кодын! Но тидын нерген ойлымыж годым ўдыржым титаклыме огыл, пыдал веле нал: *«Самырык лўдын, ўрткен тудо. Тыгай годым кугыенат ушым йомдара»*. Тыгеже Алексей Мурзашевич койышыж дене тура йылман ыле, шоя шенгелне нигунамат шылын шинчен огыл, мо шонымыжым вигак луктын пыштен. Тидлан кўра южо тосшат тупшо дене савырнен. Но пагалымаш эрелан кодын, молан манаш гын тудо шкежат весым пагален, весылан полшен илен тунемын. Кушечын тыгай койыш лектеш? Мутат уке, еш гыч. *«Ачай ден авамын коло куд икшыве-влак улмашын. Авам велым латкумшо йоча лийынам, ачам велым – латикымше. Коло куд йоча гыч кызытлан шкетын гына илем. Молышт чылан вес тўняшке каеныт, – шарналтен писатель. – Авам ныл марийлан марлан лектын. Икимше марийже, Вадамша изамын ачаже, 1921 ийыште тиф чер дене колен. Кокымшо марийже ег вольыкым шолышт шўшкыл кочкаш тунемын улмаш. Авам тыгай вор дене илаш тореш лийын да ойырлен. Кумшо марийжын аваже пеш торжа улмаш, шке эргыж ден авамлан ласкан илаш эрыкым пуэн огыл. Ег кид йымалне илаш кўныдымў авам тудын денат ойырлен...»*. Теве кушечын улмаш Алексей Мурзашевичын койыш-шоктыш туралыкше да яндарлыкше!

Сакиян аваже кандаш икшыван, коло ийлан шкеж деч шонгырак ватыголышо Мурзаш дене ушнен. Ончыкылык писатель ты ешыште шочын. Шуко икшыве гыч шкетше ош тўняште илаш кодын. *«Мемнам йўраташыже йўратеныт, тазалыкнам аралыме шотышто шинчымашышт йўршынак лийын огыл чай»*, – молан тыге лиймым писатель умылтарах тўчен. Да адакат аважын ойлымыжым шарналтен: *«Икана Пешпукен базар гыч (тушко кинде укеште аваже, шийдарманжым ужален, ложашым налаш коштын) толын гына пурышым да вигак шепка деке ошкыл мийышым. Ончем: шўргет иземын, шинча йымалнет шемын коеш. Чонемлан йўсын чучын колтыш, тиньым кидышкем нальым – лу ден коваштет гына кодын, пеш чот явыгенат»*.

Умшашкет чыземым тушкем, тинь тудым отат нал. Чызым кочметым монденат чай... Чыземым темдыштам, шөремым лукташ тыршем, умшашкет чүчыкташ төчем. «Мо тиде эргым лийын? Мо лийын? Мо, кола мо вара? Ой, ынже коло ыле... – чытен кертде шорташ тўналым. Ешым пукшем манын, ложашым кычал коштмем дене шке эргымым ом йомдаре гын, йөра ыле. – Уке! Ынде нигушкат ом кае! Нигушкат!» – шортмем йөре кычкырем...»

Саде кечынак мўндыр корно гыч толшылан мончаш олтенит. Авам мыйымат тушко нангаен. Мушкынат, выньык денат кырен. Варажым ночно да шокшо могыран азам шовычеш вўдылын да мөнгеш нумал конден, шепкашке пыштен. «Мо тиде могыржо шеме. Тынарак чот черле улеш мо? Ала эр марте кола? Ой-ой», – авам мыйым рўпшаш тўналын. Йўдым ик гана веле огыл шепка деке миен, шўлымем колыштын – мый маленам. Эр велеш пич мален колтышо авам помыжалтын да шепка велышке ончалын – а мый кок йолемымат кўшкө нөлталынам да чумедылынам. Содор төрштен кынелын да азам кидышкыже йывыртен налын. Тидын годым веле шем чия дене чиялтыме ялукеш мыйым вўдылмыжым умылен да куанен воштыл колтен...» – шарналтен А. Мурзашев.

Тиддеч варат изи Ислибайлан (писательын пöрык лўмжө тыгай лийын) шуко чыташ пернен. Кум ий наре вакшышыште гына шинчен, лочо лийын. Вара педучилищыште тунеммыж годым, ужармуж дене черланен. Ты ганат аваже тудым утарен. «Мөнгө пöртыльымат, авамлан каласкалышым. Ты-леч вара авам мыйым эрдене кынелта да кок стакан водар пундаш шöрым йўкта, варажым кок муным кўчымынек йўаш шўда ыле. Мый чыла тидым ыштем да малаш возам. Лу-латик шагатыште кынеламат, адак кўчымө муным, шöрым йўам. Кечын лу-латкок муным, кертмем семын шöрым йўам. Училищышкем тунемаш кайымым годым кок ведра муным кушко ломыжеш йöрен нангайышым...» (Ончыко. 2004. № 10).

Николо-Березовкышто верланыше Марий педучилище Алексей Мурзашевлан мондалтдыме илыш памаш гай лийын. 2010 ий 17 августышто Нефтекамскысе «Красное знамя» газетыште лекше шарнымашыштыже (тудым Федор Бреднев рушла савыкташ ямдылен) писатель шке йоча пагытшым шуко шомак деч посна туге сўретла – могай кумыл поянлык негызеш марий писатель шочын, вигак умылет. Кажне йолташыже, туныктышыжо нерген серызе моткочак пагален, йöратен каласкала. Тыгай ыле Алексей Мурзашевич илышыштыже: келшенат моштен, йöратенат моштен. Айста пöртылына тиде шарнымашышке.

«Ме, шочмо ялыштына шымияш школым тунем пытарыше рвезе-влак, педучилищыш тунемаш пураш шонен, ош окнасерган мотор пöрт деке толын шогална. Мутат уке, мемнам вашлияш иктат куржын ыш лек. Кудывечыш пурymeке, вашеш толшо ик рвезе деч йодна: «Кушко йўдлан верланаш лиеш?» «Теве туш кайыза, кокымшо пачашыште мален лектыда», – манын, рвезе кок пачашан пу пöрт велыш кидшым лупшале. Тыгак ыштышна. Пеле пычкемыш пöлемыште киндым, муным пурлалын, пелен кондымо шöрнам подылын, малаш верланышна: йымакына ыштыр ден пинчакнам шаралтышна, мындер* олмеш йыдалнам пыштышна.

* Мындер – кўпчык (диал.).

Эрлашыжым эр-эрдене энгер деке куржын колтышна, Чолман нерген ача-мын ойлымыж гычак шукертсек палем, сандене моткоч ужмо шуын. Пиалешна энгер дене барже ийын каен. Кумда да келге энгерым шер теммеш ончымеке, тудын вўдшым тамлен налмеке, педучилищыш пўртылынна».

Экзаменым сайын кученыт. Рвезе-влак, тунемаш пурен кертмыштым пален налмеке, тиде кастанак, кече шинчын гынат, мўнган мўнгышкышт тарваненыт – кочмо йўрварышт пытен улмаш. Пелйўд марте йолын ошкылыныт, йолташашт Гриша Сайфутдиновын ялышкыже толын шумеке, тудын деке пурен, пўртўнчылныжў мален лектыныт. *«Эрдене мемнам помыжалтышт да ўстелтўрыш ўжыч, – шарналта умбакыже Алексей. – Мален кийыме пагытыштына йолташна, кынелын, паренгым кўнчен луктын да шолтенат шуктен. Мый кызытат тидым тауштым кумылын шарнем. Киндышт мемнан семынак нунынат лийын огыл, паренгым кочкын темын, шўран чайым подылын, шке ялышкына корным шуйышна...»*

...Ик жап гыч кок рвезе ял воктеч шуйнышо курыкын эн кўкшў верышкыже кўзен шуо. Тышеч пеш торашке коеш, пошкудо колхозын мландыжат шикшын-кандын конча. А ял копа пундаште улмыла чучеш. Кўшыч ончымо годым тудо кум тормакан шаньыкым ушештара: шаньык вургыла койшо урем, менге утла шуйнымеке, ялым пўчкын эртыше энгер деч вара кенета кумыте шелалтеш.

Тиде кўкшака гыч Паймеров шочмо ялжым шуко гана ончен шоген... Кажне ганат тудын чонжо умылаш лийдымын вургыжаш тўналеш. Тошто годсо жап нерген кугыен-влакын каласкалымыштым ушыж дене шереш, ончыкылык нерген шонкала. Лийже ыле теве тиде кўкшакан, тораштырак шогышо шкет тумын йылмышт – тунам нуно тўтан семын эртыше Пугачев сарымат, йошкарге ден ошын илаш-колаш кредалмыштымат радамлен-радамлен каласкален пуат ыле. Эше шуко-шуко палыдымым, курымла дене эртыше жап шенгелан кодшо онгайым пален налаш лиеш ыле тунам».

Алексей Мурзашевын книгажым петырымем деч ончыч шинчалан перныше нине шомак-влак кўгўрчен семын чонышкем чонгештен пурышт. Тиде вет книга герой огыл шке ялжым тыге йўратен, кугешнен эскера, тиде Алексей Мурзашев, Тўлдў ялын эргыже, шкенжым тыге тўнялан палдара. Тудлан кўра кўкшакажат, серызын усталыкышкыже савырнен, йылман лийын, шкет тумыжат куатле вожым шарен, укш лышташыж дене тўня дене, илыш дене Алексей Мурзашевын ойжо дене ойласа. Тумо гае пенгыде, серыпле лийын уста серызын пўрымашыже.

Галина
Ласточкина

Талешкым шарна калыкна

*Марий калыкын талешкыже, Совет Ушем Герой
Сергей Романович Суворовын шочмыжлан – 100 ий*

ИКЫМШЕ МАРИЙ СОВЕТ УШЕМ ГЕРОЙ

1943 ий 31 мартыште СССР Верховный Совет Президиумын пунчалже почеш кок марий ен – Сергей Суворов (олыкмари) да Тимирай Кубаев (эрвелмари) – Совет Ушем Герой лұмым налыныт. Көжө икымше?

Айста «Марийская биографическая энциклопедия» книга ончалына.

Суворов Сергей Романович 1922 ий 7 октябрыште кызытсе Марий Турек районыш пурышо Кугу Вочарма ялыште шочын. 1941 ийыште Совет Армиыш нангаят, но черланымыжлан көра мөнгыжө колтат. Армиыш уэш 1942 ийыште логалеш. 1942 ий 13 июлышто Калуга областысе Агафьино ял воктене неле кредалмаште копышо политрукын сомылжым шке ўмбагыже налеш. Сергей фашист-влакын контратакышт годым йолташыже-влаклан чакнаш кўштен, шкеже тушман дене илаш-колаш кредалын. Кок атакым чытен лектын, автомат дене 22 тушманым пуштын, шым гана сусырген. Санитар-влак тудым сўй пасу гыч луктыныт, но нылымше кечын госпитальыште шўмжө кырым чарнен.

Кубаев Тимирай Кубаевич 1919 ий 1 июлышто Пошкырт кундемысе кызыт Калтаса районыш пурышо Киебак ялыште шочын. Тулык икшыве, 7 классым тунем пытарымек, тракторист лиеш. Совет Армиыш 1942 ийыште логалеш. 1943 ий 15 январьыште 13 совет салтак дене пырля офицер Донской посёлкышто* кўлешан заданийым шуктымышт годым авырымашке логалыт. Тушман кид гыч утлаш манын, чыланат колаш шонен пыштат. Икымше тўшка илышынек йўла, а весыже, тушто Тимирай Кубаев лийын, «йўлышө факел» семын боеприпас деч посна пўрт гыч лектеш, штык дене кучедалмаште кола.

Тугеже Сергей Суворовын подвигше ондакрак лийын. Ёрман огыл, кызытсе пагытыштат кагаз эркын коштеш. Лач кагазым вучен шуктыде, талешкына-влак вуйыштым пыштат.

* Кызыт Ростов область Тарасовский район Красновка хутор.

ШАРНЫМАШ ЧОНЫМ ЫРЫКТА

Жап писын эрта. Сергей Романович Суворовын шочмыжлан – 100 ий. «Кө ынде тудым шарна, кө ужын?» йодышемлан философий науко доктор, профессор Виктор Степанович Соловьёв тыге вашештыш:

– Изи лийынам, но Сергейым ужынам. Мыйын ачам Вочарма ялыште шочын, садлан ятыр пагытым мый кочаммытын ялыштышт эртаренам. Авам ден ачам туныктышо лийыныт. Авам Сергейым Вочарма школышто изи класслаште туныктен. Тудын шарнымашыж почеш, Сергей моло йоча гаяк тунемын, пүсө уш-акыл дене ойыртемалтын. Сайын сүретлен, садлан тудым школ деч вара түрлө пырдыжгазетым сораастараш кодат улмаш.

Сергей Марий Пыламарий педучилищыште тунемын. Но тудым тунем пытарен огыл, пашаш шогалын. Тунам туныктышо-влакым мобилизоватлаш тўналыныт, садлан пөрѐен туныктышо ситен огыл.

Сергей Суворовым армийыш нангайымышт годым мый шым ияш улам ыле. Ёярня пайремлан кочам деке Вочарма ялыш унала миенам. Тудо армийыш кок гана каен. Ик гана мийымеке черланен, да Сергейым мөнгыжө колтеныт. Тудо кугу шинель дене ялыш пörтылын, колхоз пашаш коштын. Кокымшо гана армийыш ужаташ Вочарма ял калык эрдене погынен. Толшо-влак кажныже гай салтаклан ший оксам пöлеклен, вараже тудым Сергей изи йоча-влаклан пуэден коден. Тыге мыланемат ўмыр мучко шарнаш окса логалын. Тудым мый, кеч шужышо ий лийын гынат, араленам.

Сергейын келшыме ўдыржө, мыйын ачамын шўжарже, Катюш ака, ыле. Сергей ятыр письмам тудлан сар гычат возен. Жап эртымеке, Катюш ака Марий Турек район Марий Китне ялышке марлан каен, туныктышылан ыштен, кок икшывыже шочын.

Сергей Романович Суворовлан Совет Союз Герой лўмым пуымо нерген адак Вочарма ялыште улмем годым пален налынам. Тунам ме, йоча-влак, йытыным кўраш пасуш коштынна. Газетеш кугу статья лекте, тудын дене палдараш Марий Турек гыч толыныт ыле, пасушто улшо-влаклан тиде статьям йўкын лудыныт.

ПЎРТЎСАТ ШОРТЕШ

Шыже пагыт машинам Марий Турек корно дене нангая. Рульышто – Сергей Суворовын тукым шўжарже, Светлана Николаевна Конышева да воктеныже – геройнан тукым шольыжо Михаил Павлович Суворов. Корнына Савак кундемыш викарталте. 7 октябрьыште Сергей Романович Суворовын шочмо кундемыштыже 100 ияш шочмо кечыжлан пöлеклалтше ятыр мероприятий эртаралтын.

Уремыште чылт чараш лийдымын йўр йўрö. Калык тыгай годым «Пуйто кава шўтлен» манеш. Варажым Светлана Николаевна каласа: «Игече мемнан дене пырля шортеш. Кузе уке гын, тебе таче Сергей Романовичым шарныме кече. Тынар жап эртымеке, ме шольö, эргына-влакым сарыш ужатена манын шоненна мо?!»

Мый шып шинчем. А йўр утыр талышна да талышна...

Кугу Вочарма ял Сысоево рўдö илем деч кок менге тораште верланен. «Ожно ялжат кугу лийын» манын верысе калык ойла. 1905 ийыште 42 сурт, 246 ен илен, кызыт 30 утла пöрт койлалта.

2015 ийыште Сергей Суворов лўмеш шарнымаш парк-комплексым почмо.

С. Суворовын бюстшо воктеке пеледышым пыштымаш

Р. В. Смоленцев

Сысоево школышто

С. Н. Конышева

Н. И. Богданов

Ю. А. Зайцев

Марий Турек кыдалаш школына кадет-классиеш

Шарныктыш онга воктеке С. Суворовын шўжарже
Н. С. Акпатырева да Т. А. Жулина

Т. А. Жулинан
радынаже

С. Романова

Пайрем годым

Т. А. Жулина

– Светлана Николаевна, колынам, тиде тендан шонымашда лийын?

– 2015 ийыште Кугу Отечественный сар пытымылан 70 ияш лүмгечым эртарышна. Тунам вуйышкем шонымаш пуреш: а молан мемнан дене, Кугу Вочармаште, икымше марий Совет Ушем Геройлан комплексым ышташ огыл?! Тыге Марий Тўрекыште илыше земляк-влакым погышым, иктаж 30 наре улына ыле. Чыланат шонымашем дене келшышт, Савак кундем ял калык дене вашлиймашым эртараш кутырен келшышна. Верысе калыкат рўж мемнан ойланна йўклыш. Тыге паша тўнале.

– Мыняр ий чонымашда?

– Пел ийыште ыштен шуктышна. Шийвундым ола да ял калык, верысе амалкалче пуэныт. Тўрлў благотворительный концертым, вашлиймашым эртаренна. Погымо окса чонымо материалым налаш каен, пашазе-влаклан ик кумырымат тўлен огынал, яра ыштеныт. Мыланем Ида Крылова лўмеш премийым пуэныт ыле, тудымат мер пашаш колтышым, кажне шумат-рушарнян тыште шогылтынна. Кугу эрыктымаш паша лийын: икымше ийын 300 утла вондерым шынденна, нунын кокла гыч кок каштаным, лу туйым, шукияш пеледыш-влакым веранденна, ятыр роза чоннам куандара. Икманаж, кажне ийын комплексым мо дене гынат уэмденак шогена. Йоча площадкым ыштышна, тудлан Кугыжаныш Думын депутатше Светлана Солнцева полшыш, саварым профнастил дене печаш верысе «Акпарс» колхозна кидым шуялтыш. Кугурак леведышан сценым ыштышна.

Шарныктыш онашке Пумарий, Акпатыр, Малинкино, Кугу да Изи Коршун, Кугу Вочарма ялла гыч сарыш кайыше 240 енын лўмжў пурен. Онам ямдылыме годым Совет Ушем Герой Сергей Романович Суворовын лўмжым веле верандыме ыле, но икмыняр пагыт гыч тудым уэмдышна: мемнан Савак кундемын Совет Ушемын вес Геройжў Алексей Фёдорович Гвоздевым пуртышна. Шарнымаш кечыш тудын удыржў Таисия Алексеевна Жулина ден пелашыже Самара ола гыч толыныт. Айда палымым ыштем.

Шижам, йўр нўрта гынат, чонемлан тынар шокшо лийын кайыш, пуйто чевер кече шинчажым мылам пўял колтыш. Палыме лийман, шоналтышым.

– Таисия Алексеевна, палдарыза шкендан нерген.

– Мый шкеже Самара олаште илем. Марий Элыш южгунамже идалыклан кум ганат толын каем. Мый тыште вийым налам. Мылам тынар сай, ойленат ом мошто. Тысе калык дене палыме лиймек, усталык корныш шогалынам. Почеламутым возаш тўналынам, радына-влакым сўретлем. Тыге лиеш манын шоненат омыл. Шукерте огыл Самара олаште мыйын выставкем эртыш. Тачат төве Сергей Суворовлан пўлеклалтше ик пашам тышке конденам.

– А тендан ачада шочмо кундемышкыже толеден коштын мо?

– Светлана Николаевна Конышеван пелашыже, Юрий Александрович, тыге шарна: «1962 ийыште йоча-влак футбол дене модыныт. Кенета «Волга» машина толын шогале. Тушеч костюман ен лектын да воктекна лишемын. Оныштыжў шўдыр йолген. «Те кў улыда, кушеч толында?», – манын йодынна. «Мый Ижевск ола гыч толынам», – вашештен. Тунам тудо тушко командировкыш миен улмаш. Варажым шке шочмо кундемжым ончен коштын, южшым шўлалтен да, уэш машинаш шинчын, Самара олашке кудалын. Вес ийын 18 августышто ачамын шочмыжлан 100 ий темеш. Тиде верыште землякем-влак дене пырля палемдаш шонем.

Мутланаме жапыштак Сергей Романович Суворов лүмеш шарнымаш комплексыште Российын гимнже дене митинг тўнале. Сценыште ойлышо-влак, а тиде Марий Турек муниципал районым вуйлатыше, районысо депутат-влак погынымашын председательже Л. А. Яндыбаева, районысо ветеран ушем вуйлатыше И. П. Савельев, Сысоево кыдалаш школ директор Ю. А. Зайцев, Кугу Отечественный сарым кызытсе пагытысе Украин сар пуламыр дене танаастарышт.

Погынышо-влак коклаште Косолоп школын юнармеецше, Марий Турек школ гыч кадет класс, тыгак Сысоево школын тунемшыже-влак улыт. Нунат лўмлō землякланна вуйым саваш толыныт. Коклаштына Украин сар пуламыр гыч пōртылшō-влакат койылалтат. Нунын дене вашлиймаш Сысоево школышто вараже эрта. Жап йодмо почеш пеш кўлешан вашлиймаш.

Кугу Вочарма ял гыч корно мемнам Сысоево школыш нангайыш.

ТЎЖЕМ МЕНГЕ КОКЛАШТЕ

Сысоево кыдалаш школ 1967 ийыште чоналтын, ятыр ий Сергей Романович Суворовын лўмжым нумалеш.

А тўжем менге коклаште, Калуга областысе Износки ялыште, вес кыдалаш школ уло. Тусо тунемше-влак, мемнан землякнан подвигше нерген шарнен, 100 ияш шочмо кечыж вашеш Сысоево школыш электрон почто дене серышым колтеныт. Шке серышыштышт нуно палдарат: 7 октябрыште тыгаяк мероприятий-влак нунын школыштат эрташ тўналыт. «Ме пагалена тендан землякдам. Тудын подвигешыже шкенан тунемшына-влакым шуаре-на», – серыш мучашлалтеш.

«Тендан изадам тўжем менге коклаште шарнаш тўналыт манын шоненда мо?», – йодышемем Сергей Суворовын эн изи шўжарже Нина Семёновна Акпатыревалан пуышым.

– Шонен омыл. Армийыш кайымыж годым мый вич ияш vele лийынам. Мемнан авана икте, ачанаже тўрлō. Сергейын ачаже колымеке, авана эше ик гана марлан лектын.

Педучилищыште тунеммыж годым Сергей чўккыдын мōнгына толеш ыле. Мый толмыжым ужам да ваштарешыже куржам. Тудо мыйым кидыш куча да кўшкō нōлталеш, эре кампеткым конден. Сар гыч похоронко толмымат шарнем. Ме авам дене мōнгō пōртылына ыле, кудывечыште калык погынен. «Мо тугай, мо лийын?» – авам йодын. «Сергей колен», – манын ала-кō каласен. Авам вигак камвозын, мўгырен шорташ тўналын. Мый воктенже пōрдалам...

ЎШАН ИЛА ГЫН ЧОНЫШТО

XX курымын шучко сарже эртыкыште кодын? Тугеже гын молан ме, шинчавўдым шылтыде, уэш салтакыш але сарыш ужатыме йўлам кычалына? Марий кумалтышыш миен толын, тыныслыкым йодына, кумалтыш мутым пеленна аралтыш семын кучена?

Патырлык орден дене палемдалтше Савак кундемын эргыже Руслан Валентинович Смоленцев ятыр ий контракт дене Россий армийыште служитла. Шукерте огыл гына Украиныш миен коштын, икмыняр гана эмганен, кызыт канышыш толын. Тудо палемдыш: «Ме каже кечын бойыш лекме годым кум гана кумалтыш мутым лудына, кō Юмылан ўшанен огыл гын, ўшанаш тўналын».

Лариса Алексеевна Яндыбаева залыште шинчыше тунемше-влаклан палемдыш: «Кызыт тугай жап толын шуын. Чыланат, изиже-кугуже, сарыште улшо-влаклан полшышаш улына. Ме, кугуракше-влак, гуманитар полишым

я оксам погена. А те, тунемше-влак, – сайын тунемме дене, сай поро тыланымашан серыш дене.

Русланынат оныштыжо кум серыш коштеш, тудым йоча-влак возен колтенит. «Неле лийме годым, каныме годым мый нуным эре лудам. Чонемлан сай лиеш, пуйто шке шольым-шўжарем-влак возеныт», – мане тудо.

САЛТАКЫШ УЖАТЫМАШ

Статьям ямдылыме годым кабинетыш Марий Турекын вес палыме енге, краевед, икмыняр книган авторжо Вера Александровна Сорокина тольо. Пеленже «Святая, как хлеб, деревенька Тошкем» книга конден. «Теве ончал, книгаштем салтакыш ужатыме нерген возенам. Кучылт», – мане. Тау, Вера Александровна, тачак пайдаланем.

Палемдыман, Вера Сорокина кум книгаж дене тенийысе «Идалыкын книгаже» республикысе конкурсын участникше. Сенгымашым тыланем.

«Армийыш ужатымаш – ожнысо йўла. Салтакыш кайыше ен мўнгыжў родо-тукымжым, пошкудыжым, йолташыжым пайрем ўстелтўрыш ўжеш. Нуно тудлан поро тыланымашым, шкем кучымо нерген кўштымашым ойлат, шарнымашан пўлекым кучыктат. А йўратыме ўдыржў, «вучен шуктем» маншыла, тўрлыман солыкым пўлекла.

Чеверын, куэрем, чеверын, ломберем,
Чеверын, йўратыме садерем.
Чеверын, ачим, чеверын, авием,
Чеверын, йўратыме йолташем.

Вўдшў йога, серже кодеш
Ужар шудылан ужаргаш.
Меже каена, теже кодыда
Мемнам вучен илалаш.

Изи нўргў йоча Борис армийыш кайышылан коважын ший оксам пуымыжым ужын. «Микай бовой, мый кушкын шуам, армийыш каем, тый мыланем тыгак пуэт?» йодын. «Обязательно пуэм», – манын коваже. Жап эртен, Борисын коваже шонгемын, 10 ияшыж годым толын да ший оксам, Ленин кочан сўретаным, пуэн. «Уныкам, армийыш кайыметым ужын шуктышашем уке чай. Теве тылат сўрымў ший оксам пуэм. Армийыште коштмо корнетат, ўмыр илыш корнетат ший окса гай волгалтышт», – каласен. Тыге кова шкенжын сўрымў мутшым шуктен.

Борис армийыш кайыме кечын коважым шарналтен, ший оксажым луктын, икмыняр пагыт кидыштыже кучен да юмылукуш пыштен. Кызыт Борис военный, но коважын пуымо ший оксаже тачат аралтыш семын чонжым ырыкта.

ВОЗАШ ЛИЕШ ШУКО

«Ончыко» журналлан шочмо кундемышкем миен толаш амалым пуымыжлан таум каласем. Шочмо вер мыланна эре вийым пуа, чоным ырыкта.

Савак кундемын семжым колын, шинчавўд йўре эртаралтше вашлиймаш-влак деч вара корныштына чевер кече ончале. Шинчам йымыктарен, модын-воштыл. Мый тудым вученам. Молан? Палем, каже неле-йўсў пагыт деч вара сай илыш толеш. Шыже йўр деч вара кава кечыйолын шокшыж дене яндареште. Тугеже гын чыла сай лиеш.

СОВЕТ СОЮЗ ГЕРОЙ СУВОРОВ НЕРГЕН МУРО

Рвезе-шамыч, чумыргалза,
Айста чот муралтена,
Ик ең гае йўкым налза,
Шергылт кайыже мурына!
«Патыр-патыр» маныда гын,
Онар патыр – Сергейна;
Герой лўмым Сергей налын,
Марий эрге – шўм танна.

Ой, молан гын чодыранаже
Кожганалын шўлалта?
Ала тиде мур семнаже
Тыйым келгын шонькта?
Ала муро ден нерет?
Мом тыге тый кутырет?

Чодыра вует, кожганалын,
Кайык-влакым тарвата.
Вуймо вўдет, йолт йогалын,
Кияк шудым тарвата.
Чодыра мардеж тарваналын,
Молан огеш толаше?
Изи шўшпык, куаналын,
Молан огеш сайраше?

Толын ойго уверже,
Кўлан нелыжым конден?
Кугу Вочарма ялже

Молан тыге ойганен?
Ава эргым чамана,
Танжым ўдыр ушана*.

Ит ойгане, ит ойгане,
Патыр, сылне Марий Эл,
Вуй нўлталын, онар гане,
Ончык, мўндыркў ончал!
Опкыным да тудын торым
Шем шўгарышке урен,
Тыш толеш Сергей Суворов, –
Онар ялыш онар ең.

Мўндыр вер гыч, эрге-шамыч,
Колыда мо мурынам?
Сылне муро-влак кокла гыч
Йынғысалеш музыкна.
Эрге, ўдыр-шамычна,
Колыда мо мурынам?

Рвезе-шамыч, чумыргалза,
Айста чот муралтена!
Ик ең гае йўкым налза,
Шергылт кайыже мурына
Опкыным да тудын торым
Шем шўгарышке урен,
Тыш толеш Сергей Суворов, –
Онар ялыш онар ең.

* У ш а н а ш – ойгырен шарнаш.

ЭЛЫМ АРАЛЫШЕ-ВЛАК

*Кугу Отечественный сарыште лийше
Алексей Александрович Романов кочамын
йоча годсо йолташыже,
марий-влак кокла дыч икымше Совет Ушем
Герой Сергей Романович Суворовлан*

Ий-влак радамым лаштыклалын,
Поснак сар жапыш тукнена.
Пӧртылдымашыш кайыше-влакым –
Геройна-влакым – шарнена.

Иленятат моткоч шагал,
Пеш самырык мемнам коденят.
Эн лишыл-влакышт, погынал,
Пытартыш корныш ужатенят.

Йомдарымаш нулта шӱм-чоным,
Российна сенгыш кеч адак...
Тек шочмо эл дек калык шоныш,
Йӧратымаш кушкеш садак.

Шарнаш ме курым-курымеш
Тӱнгалына нуным чылаштым,
Вет подвигышт со волгалтеш
Ялт чолга шӱдыр гай каваште.

Шукталтын огыл кумыл нунын:
Илаш кужун да куанен...
Кугу тӱтан шукертак ӱштын,
Ну мом ыштет: тыге пӱрен.

Ий-влакым лаштыклыме годым –
Чот йӧсӧ, лӱдыкшӧ ийлам –
Раш палена: шарнашлан кодын
Кышашт мемнан сай илышлан.

И. Попов марлан ден

Андрей
Николаев

«Ит өр, кунам лупсан эрдене Мардеж йүкем ден пелешта...»

САЛАМ

Салам, танем, салам, пеледыш!
Ом керт чонем лыпландарен...
Коштам алак мый вер гыч верыш –
Мотор түсет шүмеш шынен...

Шыма түрветын ныжыл йүкшө
Солна – ыраш сита ик мут!

Ты сылне йүк, умат гыч лекше,
Лиеш шүмемлан чын вашмут!

Мотор сынан шинчаончалтыш
Эн тутло мүй гай авалтен...
Да шинчавұдын ик чўчалтыш
Йокрок чонемым ылыжтен...

ЎШАН ИЛА...

Молан, каласе, сур кава коклаш
Тўня деч шылын шокшо кечыйол?
У корным шымлыде, вик ошкылаш
Пўрен гын, алмашта лач йолым йол.

Шояклыде кертат мо каласен:
Кава пуа мо сулыкым тўрлаш?
Пуэнна, шоныде чеверласен,
Мемнан кўварлан улынек йўлаш.

Жаплан кӱлеш шинчатым петыраш:
Вет модыш ты тӱня – керт умылен!
Шонет, палет, сита виет сенаш,
Кеч молын кидышт ӱлыкӧ волен.

Сар деч посна тӱнялан ӱшанен,
Чыла пуэн, мӱнгеш нимат от йод.
Вуча кеч ончылнет эн шучко плен,
Ӱшан ила – ик йодышат ок код.

Тыгай ты ак, тичмаш, чыла тӱлет,
Йомдарымашым кодо шенгелан.
Улат сонарзе – тидын ден шӱлет,
Кеч «тарзе» манын лӱмдылыт чылан...

Лӱдде, тура ончал тушман шинчаш –
Тый шке акетым умылет тунам.
Ит вашке ончылнышт сукен шинчаш,
Чаманымашым ит йод нигунам!

* * *

Ом акле мый вес ең пашам –
Кодем тӱняште шке кышам:
Кодем, тунамак вик ӱштам,
Огеш кӱл мутым ойлыштам...

Ондаленам – шке мут кучаш?
Кучалтынам? Чыла? Мучаш?

Ласкан да порын кутырен,
Умшам ода керт петырен!

Солна йӱк угыч пылышлан:
Ом полшо йӱршын йолташлан...
Могай саман – тыгай йолташ!
Огеш кӱл кумылым волташ...

ЭЛ ӰЖЕШ

Жап шуын. Эл мемнам ӱжеш.
Ишалтын шӱм ондалме онгыштет.
Чурий ошемын... Чон коржеш...
Шем киндым пӱтырал пыштет...

Илаш да пӱртылаш йодат...
Шке шыргыжам – шӱмем шортеш...
Ош шовычым рӱзен кодат
Шкет тулык кодшо шып пӱртех.

Мый ошкылам, эртем тораш –
Тушманым эл гыч чактарем!
Тунемын шӱм тул деч ыраш –
Тушманын нӱшмым пытарем!

Шып лийме годым тул воктен –
Пу комыляште киш шула:
Шинчатым угыч шарналтем –
Чурий гыч шинчавӱд вола.

Гармонь окопышто шортеш,
Шке кочо семжым йыр шара.
Орудий йӱк трук шергылтеш –
Эл верчын! Ончыко! Ура!!!

Мемнам пасу лач ойыра:
Пасу тыгае ошо-ошо...
Шӱмем тылат гына кыра –
Колтем саламым, шокшым-шокшым!

МЫЙ КАЕМ

Мый каем лупсан эрдене,
Трук толеш гын тиде жап...
Күш күзем ош кече дене –
Ок лий, чын, кугу азап.

Тыныс жап сар ден вашталтын:
Авырен гын йыр тушман –
Тудын чонжо кұрышталтын!
Лучо шыргыжам шыман.

Нигунам ода шалате –
Күртнѳ вартышан ора!

Сусыр пале сұретлалте
Коваштеш... Но шұм кыра!

Пъртылам шып шочмо суртыш:
Эртыш ең орланымаш.
Лачак пий опталтыш, пуртыш:
Пий шинчаште – вожылмаш.

Шинчавұд кошка. Пич йұдым
Омо дене урмыжат –
Кеч тамлаш памаш гыч вұдым
Ситыш урзо улыжат...

* * *

Мый ош тўняш шкет толынам.
Саман тўням трук авалтен –
Ола йўлен... Чын. Колынам.
Йолташ ты тулым былыжтен.

Шоя сұретлан ўшанен,
Шогалын кажнылан тореш –
Ваш-ваш осалым вел шонен,
Тул дене эртыш ваштареш.

Шижде, шем ойгым лишемден,
Шупшаш пикш вўчым* кид вашка:
Йолташ ваш улмынам монден.
Трук кид пикш вўчѳ гыч лужка...

Аралыш... Тау юзылан!
Лыплане, умыло, йолташ –
Лач мыйын пўсѳ кўзылан
Пұралтын оныш керылташ...

САР ГЫЧ СЕРЫШ

Толам, йолташ, пърткайык семын!
Толам мый, вучо, шұм пелаш!
Луктам тылат эн сылне семым...
Тўнале угыч йўр велаш...

Колтем уверым мардеж дене,
Я лыве дене чонешта...
Ит ѳр, кунам лупсан эрдене
Мардеж йўкем ден пелешта.

* Пикш вўчѳ – тетива

Шарнет, күзен эрдене кече –
 Ыйрваш каваште ал деч ал...
 Илем тўняште тыйын верчын –
 Чевер шўргет колтем шупшал.

* * *

Ўстембал. Ўян паренге,
 Шинчалан ужар кияр...
 Йол воктен шога пу тенгыл.
 Вуйым анырта аяр...

Кильке кол, шем кинде шултыш –
 Пўртыш лекте тамле пуш...
 Ик чаркам нўлталын колтыш –
 Ох, ласка! Аяргыш уш...

* * *

Эрден тарваныш мўкшотар:
 Йўдвошт мален вет омыл таче...
 Улам пашаште мый мастар –
 Тыглай айдеме – поро каче...

Оза тугак чонем туржеш –
 Вуйгонтыра ужашлан шелын!

Йыр пўрдыт ен-влак, туманлат,
 Вара озалан вуйым шийыт,
 Оптат, шотлат, пўтыркалат –
 Корка ден мыйын вўрым йўйт.

Кас шуын. Мўнгў ошкылам.
 Йолгорным вел онча шинчамже –
 Лач эрык южлан воштылам!
 Омсам почам – авалтыш тамже...

Мый сыренам, вуем коржеш –
 А кечыжат эрта вет нелын.

Сурт сомылым чыла тўрлен,
 Йочан сўретшым шып ончале.
 Мелнам кўэштын ямдылен
 Да мыйым шыргыжал ондале...

«ЛАДА»?

Шуын жап, векат,
 мый тидлан ўшаненам –
 Лекте йон налашлан
 чапле машинам.
 Ырым аныклен,
 шужен мый коштынам.
 Рожын гын йолаш,
 вигак тумыштенам...

Машина-влак маркым
 пеш ўчашена:
 Миллион тенгелан –
 Лада машина!
 Миллион тенгелан?
 Вигак йомо мут.
 Угычын солна
 пылышлан вашмут...

Чумыр пашадар –
 ик миллион тенге!
 Шуктенам поген,
 ох, чолгыжеш шўргем...
 Писе иномаркым,
 очыни, налам.
 Вучо, интернетым
 почын ончалам...

Трук тенгежак огыл,
 а «ужар» лышташ?
 Ур каваште? Мўй?
 Я кумылым шукташ?
 Миллион тенгелан «Лада»?
 Воштылам!
 Лучо шоколадым
 тагемлан налам...

* * *

Шөртнө шыже йўла да шула...
Кож укшла гыч йога шинчавўд...
Чуриет шўмыштемже ила,
Пөлекла шўлышетым пич йўд.

У мардеж ден йўкетым колам,
Шинчашкет ончалашлан вашкем...
Шыргызметлан мый шке воштылам...
Ончык корным тылат верч тошкем!

* * *

Иеш чылт йўксө ваштареш –
Кеч ик татлан тамлаш ўмам...
«Таган» йымак пурем – йомам:
Ом лек тушечын ўмыреш...

Пытарышым мөнган пашам:
Эн чынле пий! Шинчаш онча –
Шып ончыкшо волен шинчам
Да йол гыч кемжым кудашам...

Паша гыч нойышо толам.
Йолташ ўжеш йўаш сырам:
Ок лий каяш – пелаш сыра!
Ужгам мый телылан налам...

Вес таным йөршын ом кычал:
Ок лий пелашым пырт кемлаш –
Ок пу аваже трук шылаш,
Да онбын мөнгыштө – пычал...

Пелашын мутшым колыштам –
Чыла шуктем мый, мом кўшта:
Кўварым вынык ден ўштам.
Мелнам эн тамлым кўэштам...

Кө шкенжым тыште трук пален,
Ит ойгыро... Кугу салам!
Лач игылт пыртак воштылам –
Пөрьен «таган» дечын колен...

* * *

Тўтан тарваныш, кынелеш:
Кў пөртым мланде ден төрла –
У чоным улынек налеш...
Йўкет мардеж ден йыр шарла...

Шўмемым луктын пөлеклем –
Лиеш тек курымаш йозак.

Вўд толкын дене мый варнем:
А шонымаш шула, пундаш...
Шке кодшо илышем шарнем –
Пўралтын, очыни, мондаш...

Ўнар кугу, сенаш ок лий,
Ок лий чараш ший шынчыр ден...
Сенаш полша лач юзо вий –
Волгалтше ўжара эрден!

Да кодо чоным, сөрвалем,
Лият тый ўмыреш оза...

Шып кумылет ден йўд шўла...
Омем ден тыйым вел ўжам...
Эше йоратымаш ила –
Шўмемын почылтмым шижам...

* * *

Палет, умбалне, пыл коклаште,
Ош кече шўдырым вуча,
Пел тўнямбаллан иканаште
Шинчаончалтышым куча.

Эр йўд гыч кас пычкемыш марте
Эрта, ок му адак нигөм.
Монден ок керт ик сылне татым –
Кечалтын шўмышкө көгөн.

Шога ик ўдыр корнывалне,
Кавашке тўткын пеш онча:
Ал шўдыр кавадўр кыдалне
Ош кечым шыматаш вуча.

Варажым изи шўдыр йомо,
Ош кече шуйдара пашам.
Мый помыжалтым – лийын омо:
Шижмаш садак кода кышам.

* * *

Тора райрўдō дене огыл,
Мый калык дене кугешнем.
Ты шўлыш чот витен, эсогыл
Шке рвезе чоныштем ашнем.

А Морко ўдыр кушкын сае:
Чатка капкылже, ладыра,
Могай шыма, мотор тыгае –
Чонемым йоршын савыра...

Лач Морко рвезе кушкын тале:
Улеш вет тудо чылт ОНАР!
Шке поро кумыл ден ончале –
Тура, чын шомакшат яндар.

Трук Морко сем солна умбалне –
Ўжеш вет тудо тавалташ...
Шижам кидетым вачўмбалне –
Арале шўлышым, йолташ!

ТУНЫКТА ИЛАШ...

Тўшка гыч ойырен налам –
Мотор тўсаным кычалам:
Кыдалжым ўштō авалтен,
Шке чонжым кўргышкō шылтен.

Шўм йўкшым йоршын вашталта
Да шўргым тул ден когарта.

Уш дене ты тўням коден,
Шижмашым четлыкыш шынден,
Кудашым эркын – чон мурал!
А шўмжō уш каен кыра...

Адак шўм йораташ вашка,
А кўргō чон шижде лушка:
Каваш тыгодым чонешташ
Да шкемым весым верешташ...

Шып кажне корныжым шымлем,
Мўян мут вийжым вик тамлем:

Шукта уэш, ом керт чарнен:
Кочкаш ом кай, шўргат ярнен...
Умбалне мо вуча – палаш!
Эх, туныкта книга илаш.

* * *

Тек тымык йўд ик татыште эрта.
Палет, вет йоршын толын огыл омо...
Ал ўжара кавашке эгерта.
Ош тўтыра эр лупсыш шулен йомо...

Эх, йоратен шындаш, шижде, тыге –
Идалык мучко чоныштем тек шошо...
Пиал турням копа ден кучыде,
Кавашке чонешташ пелганде-ошыш...

Кеч ик гана туге чот аныргаш –
Йоратымаш деч, арака деч огыл...
Парням, шижде, авалтыш ший шергаш –
Кепшалтше имне семын ынде шого...

Антонида
Щербакова

«Вүчка чашкерым кайыкын мурсемже, Воктен памашын вүдшө шийлана...»

ТОЛЫМ ЯЛЫШ, ОШ ЛОМБЫМ ШАРНЕН

Толым ялыш адак унала,
Ошкылдем урем ден ожсыла,
Шарнымаш шўм-чонем авалта,
Шинчавўд шижде шўргым нўрта.

Ончылдем пўртўсем йўратен,
Чоныштем – шочмо ялын мурсем.
Эртылдем эртен кодшым шерлен,
Шарныш ломбым ўндалын вўчком.

Ошын койын тачат пеледеш,
Тамле пуш ял ўмбалне иеш.
Шўшпыкшат ожсо семын мура,
Лышташат муро сем ден лўнга.

...Пеш шукертак шынден аваем
Сурт воктен ты моторым эрден.
Шоналтен: кушкылдат икшывем,
Тамлат кичкым, аваштым шарнен.

Кажне шошым вўчкен шўм-чонем,
Ош ломбем чўчкыш ош шовыр ден.
Кенеж жапын шкеж дек ўжылден,
Лўза кичкым теммешкак пукшен.

Кушкынна ломбо дене пырля
Иза-шольо, ака-шўжарна.
Модынна юарлен эр-касат,
Пайленна куан ден ойгымат.

Авайна лач ыш уж кушмынам,
Ош-мотор шовыран ломбынам,
Ыш кол шўшпыкын мурыжымат,
Ыш вашлий кенез лай-эрымат.

Кайыш тудо ош ломбым коден
Пургыж телым ик йўштö эрден.
Кодыш суртым, йочам кудалтен,
Йомо кўшнö йўд шўдыр пелен.

Йомо ломбым пеледшым ужде,
Лöза кичкым пырля тамлыде,
Йомын тудо илен шуктыде,
Илыш корныш йочажым лукде.

...Вашкем шошым адак ялышкем.
Колам – шўшпык мокта ош ломбем.
Чучеш: пуйто авам, еш суксем,
Толын тышке ош ломбым шарнен...

ШУЭШ ГЫН ЖАП

Палат чылан – айдеме курым кўчык:
Шочаш пўрен гын, каяшат перна.
Ме толына тўняшке кайык семын,
Жапна шуэш – умбак чонештена.

Жапна куржеш шагатла толдымашын,
Мардежла писын шенгечна поктен.
Тенгече веле ыле латкандаше,
Ўпнашке таче покшым возылден.

Жаплан гына эр ўжарам вашлийын,
Лач ик жаплан шаршудым тошкена.
Мурен-чўчкен эртарена пайремым,
Пўралтышланна вуйым савена.

Ярнен, ноен, поген йол вий-ўнарым,
Чылан шке семын кўшкö нушкына,
Чон сусыр ден кокланже индыралтын,
Шке чын лўмнам тўняш кодынена.

Вўчка чашкерым кайыкын мурсемже,
Воктен памашын вўдшө шийлана,
Лўнга пеледыш, мардеж вий ден темше... –
Кузе чыла ме тидым кодена?

Жаплаш кўлеш воктенысе ең-влакым,
Ужаш йолташын волгыдо шинчам.
Монден йөршешлан йонгылыш шомакым,
Шижаш пырляште шокшо шўлышнам.

Шинчаш ончен, шўлаш ик шўлыш дене,
Шыман ондалын, помышеш пызнаш,
Йоратымашын волгыдо тул дене,
Мут деч посна ик жаплан ойыраш.

КОРЖЕШ ШЎМ-ЧОНЕТ ГЫН

Коржеш шўм-чонет гын,	Коклан авалта гын
Шижтаре, ит шылте –	Чонет кочо-шўлык,
Лиям кеч тораште,	Ончал картычкемым,
Мием чонештен.	Тўслай сын-тўсем.
Ит ойгыро шкетын,	Ужат гын шинчаште
Шоналте, шарналте:	Чон порылык тулым,
Кеч йўд, керек кече –	Шарналте эрталшынам
Омсашкет пурем.	Поро мут ден.

Уна семын огыл,	Эскере кавашке
Толам лишыл енла,	Мотор кенеж кечын –
Кодам пеленет	Лыжга леве йўр ден
Ўжара волгалтмеш.	Төрзат мушкылдем.
Эрдене лупс дене	Кужу теле йўдым
Лектам тора корныш,	Ош лум дене пёрдын,
Йомам тўтыраште	Лумўдырла койын
Уэш вашлиймеш.	Йўд омыш кончем.

ИЗИ ЯЛЕМЛАН

Ужарге-лай мотор кожла воктене
Волгалт шинчет, изи гына ялем.
Кенеж я теле – тўс-сынёт пеш сылне,
Чўчкен йўлет изи чонем вўчкен.

Ўжеш эр-кас тошкем шентел йолгорно
Ялем воктел Ноля вўд серышкем.
Кеч шыже жап, керек кенеж – сип-шокшо,
Юарлыш тыште гўж йоча жапем.

Мотор ялем – латныл суртан садвече,
Кумда тўнян ик эн сёрал лукем,
Жаплен-аклен, тошкем йолгорным тышке,
Йўдат-кечат шўм пеленем ашнем!

Анатолий
Подольский

На берегах Юга и Шарженьги

Деревня Подольская Никольского района Вологодской области, откуда я родом, известна трудолюбивыми, гостеприимными, дружными жителями и имеет богатую историю. Предки наши поселились на этом красивом месте в конце XVI века. Писец Никита Вышеславцев, который проводил по указу Московского царя Михаила Романова в 1623–1626 годах перепись в Устюжском уезде, сделал следующую запись: «Деревня Подольская на речке на Шарженьге, а в ней крестьян: Харитонко Петров да Тимошка Дорофеев. Земли паханые... Сена на речке на Шарженьге двадцать копен. Лесу пашенного четыре десятины, а непашенного восемь десятин».

Сейчас с уверенностью можно сказать, что жители деревни, которые впоследствии имели фамилию Подольские, являются потомками Тимофея Дорофеева. Фамилии в наших краях появились позднее, а триста с лишним лет назад к имени сына просто добавляли имя отца: у Дорофея сын Тимофей, у Тимофея Дорофеева сын Фалалей, у Фалалея Тимофеева сыновья Авдей, Дмитрий и Фил, которым была уже присвоена фамилия Подольские.

Название деревни произошло от слова «подол», что значит низкое место у реки, а фамилию Подольские уже переписчики дали при переписи от названия деревни. Легенда о том, что фамилия Подольские в данном случае была занесена в наши места поляками в 1612–1614 годах во времена Польского похода на Русь, не выдерживает никакой критики. Дело в том, что деревня Подольская как поселение существует как минимум с конца XVI века.

Задумав составить генеалогическое древо своего рода, я обратился к известному краеведу, бывшему моему учителю истории и директору

В родном деревенском доме

Калининской школы Алексею Александровичу Павлову и бывшему директору Нигинской средней школы Дмитрию Дмитриевичу Баданину. Они имели опыт работы со старославянскими текстами, и часть архивных материалов я получил через них уже в переводе на обычный русский язык.

Надо отметить, что древо охватывает 15 поколений, учитывая моих внуков. Прадед мой Александр Павлович Подольский (1867–1940) при царском режиме был одним из самых богатых и уважаемых людей в округе. От своего отца Павла Ивановича он унаследовал пятистенный дом, хлева со скотиной и земельные угодья. В семье Павла Ивановича Александр Павлович был младшим из трёх сыновей.

Старший сын Дмитрий Павлович, человек образованный, жил в Санкт-Петербурге, владел книжной лавкой, но из-за романтической истории с замужней дворянкой вынужден был вернуться из столицы в деревню и занимался школьными ремесленными мастерскими.

Средний сын Иван Павлович сначала жил в доме отца и был настоящим помощником во всех делах в большом хозяйстве. Но когда пришла пора Ивану жениться, он не согласился свататься ни к одной из предложенных родителями невест из зажиточных семей всей округи. Ему давно очень нравилась Мария, милая и аккуратная девушка на выданье, но из небогатой семьи.

Павел Иванович, раздосадованный поступком старшего сына Дмитрия, который, вернувшись не солоно хлебавши из Санкт-Петербурга, женился на девушке без приданого, не соглашался на брак среднего сына с такой же бесприданницей. Глава семейства договорился со священником Старогеоргиевской церкви, чтобы тот не венчал его сына с Марией, если те придут без родительского благословения. Одиннадцать раз Иван и Мария приходили в церковь, преодолевая пешком почти 10 км в одну сторону, надеясь, что священник обвенчает их. Но священнослужитель, не желая терять благосклонность богатого прихожанина Павла Ивановича, который регулярно жертвовал церкви немалые деньги, отказывал в венчании. А жить вместе супружеской жизнью без родительского согласия и венчания в то время считалось прелюбодеянием и грехом. Но когда Иван и Мария в непогоду (в хорошие дни, как правило, было всегда много работы) в двенадцатый раз пришли в церковь и молча остановились перед священником, произошло то, ради чего юноша и девушка перенесли брань родителей, угрозы о лишении наследства, насмешки односельчан и многократные хождения под дождём и снегом в церковь.

То ли дрогнуло сердце у батюшки от такой преданности и настойчивости, то ли жена его, своенравная попадья, пристыдила служителя бога за неслыханное самоуправство, но только обвенчал священник молодых в этот раз. Жили они дружно, в своём доме, и когда родилась у них в 1905 году дочка Дуня, Павел Иванович смиростивился, простил упрямого сына и выделил молодой семье часть имущества и скота из своего подворья.

Спустя годы, Дуня вышла замуж за Матвея Евлазьевича Бороздина из Наговицино, жила вместе с мужем в деревне Подольская и было у них пятеро детей: Александр, Анна, Николай, Илья, Пелагея. И сейчас, приезжая в родные места, среди односельчан я встречаю потомков Ивана и Марии, которые через 3 поколения приходятся мне родственниками. А рассказ о необычном венчании Ивана и Марии до сих пор можно услышать от земляков.

Справедливости ради надо отметить, что потомков Дмитрия и его жены Марины тоже можно увидеть на своей родине, а некоторые из них живут в Санкт-Петербурге, чему бы, наверное, очень обрадовался сам Дмитрий

Павлович, путешественник и романтик, любивший тогдашнюю российскую столицу и всколыхнувший её захватывающими слухами о любовной истории.

Одним словом, после неоднозначных историй со старшими сыновьями вся надежда патриархального и уважаемого главы семейства Павла Ивановича Подольского была возложена на младшего сына Александра Павловича. И, надо сказать, Александр не подвёл отца в его надеждах. Правда, он женился тоже по любви, но на девушке из хорошей, по мнению отца, семьи, из деревни Оксилово, и звали избранницу Евдокия. Александр Павлович, как и его старшие братья, был очень хорош лицом и выделялся статной фигурой. А Евдокия и вовсе была красавица, к которой засылали сватов из разных деревень, далёких и близких, но она отдала предпочтение своему суженому, за которого и мечтала выйти замуж. Сватовство состоялось по всем правилам устоев тех времён, которые непременно должны соблюдаться, иначе семейная жизнь может не сложиться. Зимой на двух розвальнях и на лучших лошадях поехали сваты к дому родителей Евдокии. Процедура проходила неторопливо, степенно, что подчёркивало важность момента. Особой интриги не было, так как интерес жениха и невесты друг к другу не был тайной, но сторона невесты не сразу дала согласие, ссылаясь на молодость девушки, на её якобы отсутствие в доме и прочие нарочитые известные хитрости, которые применялись лишь для пущей важности.

Но дело, как и ожидалось, сложилось, и, на радость молодых, был назначен день свадьбы. Свадьба тоже проходила традиционно, сначала в доме невесты, потом у жениха. Правда, были и особенности. Отвергнутые женихи и их друзья, как бы согласно обычаям, несколько раз останавливали свадебный поезд из многочисленных упряжек, требуя угощения пивом. Сторона жениха поначалу, подчиняясь традициям, останавливала лошадей и давала угощение, но когда, уже в доме жениха, пришлые, сторонние парни, незванные на свадьбу, попытались как бы в шутку похитить и спрятать невесту, родня жениха не стерпела, и началась драка. Драка была настоящая, бывшие непризнанные ухажёры невесты дрались до последнего, несмотря на то что численное преимущество было на стороне жениха. Мутузили незваных гостей здорово, им пришлось уносить ноги. Некоторых избили так сильно, что их вели в сани под руки, но увечий тогда не допускалось. Родственники и гости заботливо осмотрели, не оставили ли в спешке своих лошадей незванные гости (такое тоже бывало, и тогда наутро ребяташки доставляли подводы хозяевам), и продолжали отмечать радостное событие. Свадебные гуляния продолжались четыре дня. Павел Иванович на радостях, во хмелю, громко заявил, что прощает все долги ему своих земляков. Это была такая купеческая замашка, хотя до звания купца отец жениха не дотягивал, тем не менее «слово не воробей», и его пришлось сдержать.

Восемь детей родилось в счастливом браке Александра Павловича и Евдокии: Феодосий, Андрей, Александр (мой дед), Ираида, Пелагея, Анастасия, Илья, Екатерина. Все дети позаимствовали от родителей красоту и статность, юноши имели хорошую осанку и широкие брови (генетическая наследственность рода, сохранившаяся до наших дней), а девушки – выразительные глаза и длинные красивые волосы. Семья жила в доме Павла Ивановича, чему он был очень рад. Все члены семьи, взрослые и дети, почитали и слушались Павла Ивановича не только согласно патриархальным неписаным законам того времени, но и по велению сердца.

Александр Павлович владел сапожной мастерской по пошиву и ремонту кожаной обуви, сам был хорошим мастером, поэтому в округе его называли на хохляцкий (украинский) манер – чёботарем, а детей и внуков – чёботарятами. Семья жила в пятистенном доме, когда семейство не на шутку увеличилось, был срублен ещё один большой дом – шестистенный. Имелись собственные земельные наделы, десять коров, несколько лошадей, около трёх десятков овец, а также поросята, куры и другая деревенская живность.

Старшие сыновья Феодосий и Андрей, очень видные парни, преподавали в Калининской школе и обучали детей сапожному мастерству. Все другие дети занимались работой по хозяйству наравне со взрослыми.

Александр Павлович и Евдокия жили дружно, в постоянных заботах, труде, а также в радости и любви. Семья занималась не только делами сапожной мастерской, но и расширяла земельные угодья. Пахотных земель в то время не хватало, а они были необходимы, так как поголовье скота в распоряжении семьи увеличивалось. Расширить земельные угодья для использования можно было лишь одним способом: сначала на выбранном и согласованном с деревенской общиной участке леса (других просто не было) вырубали молодняк и вековые деревья, обрубали сучья, на лошадях вывозили хлысты, собирали и сжигали сучья и корни. Затем предстояла самая трудная работа – корчевание пней. Это делалось вручную. Из инструментов – топоры, лопаты, лом и лаги.

О трудностях такой работы свидетельствуют рассказы земляков, передававшиеся из поколения в поколение. Например, известен такой случай: два брата Кондрашонковы, из нашей деревни, целый день корчевали пни на участке, который должен впоследствии стать новой пашней, то есть новыми сотками пахотной земли. Мужики так умаялись на работе, что, умывшись на реке, они сразу пошли в избу – обоим очень хотелось есть.

С собой в лес они брали только хлеб, несколько варёных картошин и луковицу. Так было часто, когда работали без жён или сестёр. Вот если с мужчинами на работу в лес шли женщины, тогда и сало брали с собой, и варёные яйца и даже творог с молоком, не говоря уже о зелёном луке, квасе и огурцах. Одним словом, в этот раз «Кондрашата» проголодались больше, чем обычно. Дома никого не было. Старший брат привычно вынул ухватом из печи вместительный «чугун» (большой чугунок), деревянной половёшкой положил в большое глиняное блюдо «шти» (суп из овсяной крупы с мясом, который для готовности ставится на несколько часов в русскую печь в чугушке) и поставил его на широкий крепкий стол. Нарезал хлеб, положил рядом деревянные ложки, и они с братом за милую душу стали уплетать похлёбку. Когда плошка была ополовинена, младший брат заметил:

– А что матка мясо-то не положила?

На это старшой ему ответил:

– Давай доедим блюдец, а мясо на добавку из чугунка достану.

Но когда они уже почти опорожнили всю миску, то только сейчас заметили, что это не «шти» вовсе, а щёлок, который хозяйки в те времена варили из обычной золы и воды в больших чугунах в печи. Щёлок использовался для стирки белья (этакий предок нынешних стиральных порошков). Старший брат перепутал чугуны и вместо «штей» достал из печки щёлок...

Каждое утро за завтраком хозяин дома «давал наряды» всем членам семьи, то есть и старшие, и младшие получали задания на целый день и шли работать на конюшню, овин, в лес, поле и т. д. Несколько раз в году, в

торговые дни, обычно в праздники, Александр Павлович со старшими сыновьями возил сапоги на продажу. В такие дни около церкви устраивались своеобразные однодневные ярмарки, куда привозили свои изделия местные умельцы: кузнецы, портные, сапожники, гармонщики и другие. Крестьяне несли лён, масло, яйца и прочее. Молодые парни устраивали состязания на лошадях. Лошадей заранее подготавливали: тренировали, выгуливали, давали специальный рацион, чистили.

Раз в год глава семейства обязан был приходить в церковь на исповедь. Кроме того, в церкви хранились соответствующие записи, куда вносились сведения о каждой семье и об изменениях в них: кто умер, кто родился, кто и куда уехал и т. д. Эти церковные записи сохранились в архивах Великого Устюга и были мною использованы при изучении истории нашего рода и составлении генеалогического древа. Также сохранились и списки, по которым в ещё более ранние времена направлялись на службу рекруты. Рекрут направлялся один от нескольких дворов (иногда разных деревень). О семье рекрута заботились всем миром, и она в материальном смысле часто даже выглядела более предпочтительно.

Дом, из которого парня забирали в солдаты, был сразу замечен тем, что на его фасаде у самой крыши устанавливался небольшой венок из хвойных веток, украшенных многочисленными разноцветными лентами таким образом, что снаружи веток вообще не видно. Такой красивый своеобразный букет изготавливали и украшали своими лентами местные девушки, как дань уважения солдату, дескать, не гулять тебе долго с красавицами, не водить с ними кадрили, не плясать под гармошку и не петь залихватских частушек.

В церковь шли не только в праздничные дни, на исповедь или крещение младенцев, сюда приходили люди со всей округи, чтобы в родительские дни помянуть усопших и схороненных по христианскому обычаю на погосте. Старогеоргиевская церковь, расположенная на берегу реки Юг, рядом с деревней Ковригино, имела, да и сейчас имеет для нашего края масштабное значение, в том числе историческое. В период заселения необъятных просторов Севера русскими людьми – выходцами из Великого Новгорода – по течению реки Юг новгородцами было построено четыре городка-крепости: Орловец, Осиновец, Кичменский Городок и Халезец, самый верхний по Югу опорный пункт, который был основан в XV веке. Племена, которые ещё до прихода новгородцев жили в наших местах, назывались «чудь», и они не всегда были рады приходу новгородцев, которые несли в край новую веру и новую цивилизацию – православную.

Если до прихода русских поселенцев местное население жило за счёт рыболовства, охоты и собирательства, то новгородцы принесли в наш край топоры, ножи, крючки рыболовные. С их приходом начали развиваться земледелие и кузнечное дело. Местному населению приходилось платить дань новгородцам.

Однажды, объединившись, племена чудь окружили Халезец с целью взять его штурмом. Легенда возникновения церкви гласит, что после многодневной осады православные новгородцы – защитники крепости – обратились с молитвой к своим святым с просьбой о помощи. На молитвы откликнулся святой Георгий Победоносец, явившись под стены Халезца на белом коне и с копьём. Чудь в страхе разбежалась и больше не мыслила воевать с русскими. Благодарные халезцы срубили деревянную церковь в честь Георгия Победоносца.

Начался процесс заселения, а не завоевания края, и после смешения пришедшей Руси с чудью возник единый народ с единой православной верой. Все последующие века на этом месте была церковь, о чём говорят письменные источники. Писец Никита Вышеславцев, который по приказу царя Михаила Романова проводил в 1623–1626 годах перепись в Устюжском уезде, писал в «Писцовых книгах»: «Волость Шарженга, и Халезец, и Березовец. В той волости погост в осыпи, где был городок Халезец, а на погосте церковь Стратотерпца Христова Георгия. А в церкви образы и книги, и свечи, и ризы, и сосуды церковные, и колокола, и всякое церковное строение мирских людей...»

Следующая перепись была проведена в 1678–1685 годах Алексеем Ладыженским, который записал: «Волость Халезская, а в ней погост на реке на Югу. На погосте церковь Стратотерпца Георгия. Тёплая. Деревянная. А в церкви царские двери. Столбы и стены писаны на красках. На престоле книга Евангелие печатная...» Далее идёт перечисление церковной утвари и информация о семьях церковнослужителей.

Со временем деревянная церковь обветшала. В 80-е годы XIX века в основном на деньги прихожан была построена кирпичная церковь Старо-Егорьевского прихода в её нынешнем облике. Вокруг церкви была поставлена искусно выкованная железная ограда, которая радовала глаз.

К сожалению, в 30-е годы прошлого века церковь была закрыта, церковнослужители репрессированы. Затем разрушена ограда, а помещение церкви вплоть до 1980-х годов было использовано как склад для минеральных удобрений. Но даже с ликвидацией прихода в родительские дни и в церковные праздники сюда всегда приходили практически все жители местных деревень: помолиться и поклониться праху предков.

Сейчас церковь восстанавливается на средства жителей окружающих деревень. Уже отремонтирована крыша, поставлены новые окна и есть надежда, что она будет сохранена для потомков. Придут другие времена, и, может быть, церковь, построенная в честь Георгия Победоносца основателями нашего края, когда-то снова примет прихожан.

О служителях церкви сохранились и забавные истории, одну из которых считаю возможным изложить так, как я её услышал.

В конце XIX века заканчивалось строительство кирпичного здания Старогеоргиевской церкви. Уже были установлены кресты, оставалось установить большой колокол на готовую колокольню. Тогда башенных кранов и в помине не было, подобное оборудование на большую высоту поднималось по системе канатов. На канатах, переброшенных через специальные гнёзда в колокольне, колокол поднимался усилиями нескольких десятков местных мужиков. В один из погожих дней и началась эта ответственная работа. Колокол на высоту поначалу поднимался легко, священник только покрикивал на мужиков, давая команды: «Разом, пошёл... Не дёргать! Тянем, тянем. Не торопись! Держать, пошёл, пошёл...» Где-то на середине пути, когда колокол уже висел на уровне крыши церкви, и оставалось поднять его на высоту колокольни, дело застопорилось. Колокол, как заговоренный, остановился и, несмотря на окрики попа и нешуточные потуги мужиков, тянувших изо всей силы канаты, выше подниматься не хотел. Служитель церкви, ругаясь про себя, обежал вокруг мужиков, а потом отошёл от них на несколько метров ближе к церкви и крикнул:

– Богохульники, нехристи! Кто прелюбодействует со своими снохами – отойдите, не мешайте богоугодному делу.

Моя мама Подольская (Павлова в девичестве) Мария во втором ряду справа

Мужчины из нашего рода в XIX веке

Как ни странно, но трое или четверо мужчин оставили верёвки и отошли в сторону, как бы признавая свои грехи. И чудо! Колокол сдвинулся и, не спеша, под умелые действия сельчан и одобрительные команды священника благополучно был поднят до колокольни и там установлен. Когда раздались первые пробные удары в новоустановленный колокол, и долгожданные звуки, которые ни с чем не перепутаешь, накрыли притихшую округу, все присутствующие опустили на колени, и только священник, потный от переживаний, быстро проходя мимо тех грешных бедолаг, тихо сказал:

– Вот я вас! Ироды! На исповедь ко мне придёте. А если узнаю, что ещё балуете, отлучу... Смотрите мне.

На том дело и кончилось.

Ездил семья Александра Павловича торговать и на Ильинскую ярмарку в город Никольск. Народ умел не только работать и торговать, но и с удовольствием устраивал себе праздники.

В каждой деревне был определён день, когда раз в году одновременно все жители варили пиво (ничего общего с повсеместно принятым современным понятием пива оно не имеет) и звали в гости родных и знакомых из других деревень. Этот день так и назывался – Праздник.

В Калинино Праздник проходил в Заговинье (день начала сенокоса), в Челпаново – в Николин день (19 июня), в Наговицино – в середине сенокоса, в Подольской – в Вознесенье.

Процесс изготовления деревенского вологодского пива достаточно сложен и непременно требует практических навыков. Даже зная рецепт приготовления, неподготовленный человек не сможет сварить этот неповторимый напиток. После того, как была намечена дата варки пива, сначала вымачивали в реке мешки с рожью, затем рожь просушивали и везли на мельницу. Там приготавливали солод, это основной компонент. Для варки

пива необходимо заблаговременно взять у односельчан или у жителей соседних деревень, которые недавно варили пиво, так называемый «мел» – это неупотребляемый осадок от основного продукта. В те годы пиво варили часто, и с «мелом» проблем не было. В наши дни иногда приходится ехать за «мелом» довольно далеко, а прежде чем ехать, надо узнать, где недавно варили пиво. Без этого ингредиента и начинать бесполезно, но потом его научились заменять дрожжами. Кроме того, обязательно нужен хмель, который раньше выращивался в каждом подворье, а в наши дни это тоже редкость. Когда всё было подготовлено, на улице разжигали большой костер, поленья дров для которого складывались особым способом, так, чтобы внутри костра можно было положить большое количество речных камней. Камни нагревались докрасна и тогда их, на вилах, несколько человек носили от костра к пивовару, который принимал раскаленные камни в деревянный ковш с длинной ручкой и опускал в большой деревянный чан (бочка диаметром полтора метра и больше). В чане заранее готовили специальный раствор из солода, который приготавливался из проросшей ржи или ячменя. В центре бочки находился высокий деревянный штырь, который закрывал соответствующее отверстие в днище бочки. Мастер – пивовар, опуская в раствор горячие камни, доводил его до кипения (даже зимой, в сильные морозы). Самое главное в процессе – удержать кипящий раствор в чане. Если переборщить с количеством камней, то от высокой температуры раствор «поплывет» и буквально вывалится из чана белой пеной, как каша, оставленная на огне забывчивой хозяйкой. Мастер сам определял время готовности продукта. Из снопов делался специальный фильтр в виде крестовины, он надевался сверху на штырь и опускался на дно чана. Затем, когда содержимое чана остывало, пивовар укладывал поперек бочки деревянное весло, которым он, как правило, размешивал раствор и осторожно с помощью ножа, для которого весло становилось опорой, начинал приподнимать штырь из чана. Это самый ответственный момент. Если все сделано правильно, то из под чана в специальное деревянное корыто (сам чан устанавливался на два толстых бревна, которые лежали на земле, а между ними ставили корыто) тонкой струйкой начинала течь прозрачная, с багровым оттенком жидкость, которая называлась сусло. Если же сусло грязного цвета, с различными примесями или же оно не текло вовсе, то вся работа насмарку, исправить ее невозможно. В таких случаях обычно говорили: «Сварил кисель».

При подобном конфузе всё содержимое из чана вскармливали скоту, а горе-мастера уже не считали пивоваром. Но это бывало крайне редко. Прежде чем самостоятельно варить пиво мужчины приобретали навыки от отцов, родственников, соседей и т. д.

Далее пивовар с помощью ножа регулировал струю сусла, затем устанавливал нож в соответствующее стационарное положение для равномерной струи. Женщины маленькими деревянными ковшками вычерпывали из корыта сусло и заполняли им котел, куда добавлялся хмель, и этот состав кипятили (котел подвешивался, а под ним разводили костер). Полученный продукт «складывали» (помещали) в лагуны (небольшие деревянные бочки с маленьким отверстием в верхнем днище, которое закрывалось деревянной пробкой) и добавляли туда «приголовок» (мел). В этих лагунах сусло окончательно приобретало свойство пива. Лагуны с пивом опускались в погреб, где оно могло храниться 3–5 дней. Такое пиво может иметь достаточно высокое количество градусов: 10–12.

В праздник в каждом доме гостей угощали пивом и разными закусками. На столах стояло варёное, жареное, сушёное мясо, солёные грибы, картошка и капуста в различных вариациях, пироги, которые хозяйка обязательно пекла сама, мочёная брусника, рыба, холодец и разные другие блюда. Гости тоже не приходили с пустыми руками. Женщины несли с собой большие корзины с пирогами, испечёнными по этому поводу из белой муки, а также конфеты, печенье и другие сладости. За столом непроизвольно проходил своеобразный конкурс среди хозяек – у каждой пироги имели свою неповторимую особенность, и каждая по очереди угощала ими хозяйку и гостей с неременной подачей белушки пива. Мужчины-гармонисты брали с собой на праздник гармошку.

Одевались по такому случаю в лучшие наряды. Для женщин это были, как правило, нарядные «тройки», то есть сарафан, кофта и фартук, отороченные цветными лентами. На голове обязательно должен быть платок или полushалок. На ногах в большинстве своём были лапти, но в такие дни можно было увидеть женщин и девушек в сапожках, а мужчин и парней в сапогах. Молодые девушки, которым родители строго наказывали беречь дорогие сапожки, обычно шли на праздник в другую деревню в лаптях, а сапожки несли в узелке. Не доходя до деревни, где предстояло гулянье, они надевали сапожки, а лапти прятали в стогу сена или в кустах. После праздника, возвращаясь домой, они снова надевали лапти, а сапожки несли в руках. Эта традиция сохранялась до 40-х годов XX столетия.

Мама рассказывала, как однажды в предвоенные годы она вместе со своей подружкой Манькой Ираидкиной пошла на Праздник в Оксилово. Они, как обычно, переобулись у деревни, а лапти спрятали в стогу соломы. На празднике они гуляли со знакомыми парнями, которые явно проявляли к ним интерес. Вместе они плясали, водили хороводы, а когда девушкам пришла пора возвращаться домой, ребята napросились провожать их. Девушкам парни тоже нравились, да и знакомы они были давно, поэтому поначалу очень были рады, что их провожают. Проходя мимо стога, подружки переглянулись, но при парнях признаваться, что они пришли в лаптях, конечно, не захотели. От Оксилова до Подольской километров шесть. Так и шли они вчетвером, разбившись парами, до самой деревни. На опушке у деревни девушки попрощались с провожатыми и пожелали им счастливого пути. Когда парни скрылись, подружки несколько минут беспрерывно хохотали, а потом отправились обратно до Оксилова за лаптями. Две Мани дружили с этими ребятами до самой войны. Парней призвали на фронт во время Великой Отечественной войны, и оба не вернулись.

На празднике всюду звучали мелодии гармони и тальянки. Девушки, молодые женщины вставляли в ряд человек по 6–8, брали друг друга под руки, с боку крайним пристраивался гармонист, и такими шеренгами, одна за другой, с песнями и частушками, шли вдоль центральной деревенской улицы. Затем на площади водили хороводы, плясали и непременно снова пели частушки про милёночков, дролей, зазноб и ягодиночек. Здесь парни плясали с девушками, общались с ними и высматривали себе будущих жён. Праздники носили подчёркнуто светский характер. При строгом патриархальном укладе жизни девушкам не позволялось в обычные дни гулять с парнями, тем более из других деревень. Парень мог открыто приходить к девушке на свидание только когда она была уже за него сосватана. Видимо, поэтому, чтобы в

деревнях были определённые дни, когда девушки и парни могли запросто общаться, наши предки и придумали в давние времена такие праздники. Да и вполне взрослым людям хотелось отдохнуть от повседневных дел.

Более 20 лет душа в душу прожили вместе Александр Павлович и Евдокия, и ничто не предвещало беды, но в 1910 году Евдокия тяжело заболела. Она уже знала, что близок её смертный час, и дала напутствие мужу и детям. Поскольку семья большая, отцу будет трудно, а потому в доме со временем должна появиться другая хозяйка – новая жена Александра Павловича, детей просила принять это как должное и слушаться её. Евдокия благословила по очереди всех своих детей, с тем и отошла. Старшему из сыновей тогда было 22 года, а самой младшей дочери всего 5 лет.

Но Александр Павлович не привёл в дом чужую для детей женщину. Сначала потому, что очень любил свою покойную жену и даже не думал жениться второй раз, а потом дети выросли, и уже управляться с хозяйством стало легче. А если семья не успевала с сенокосом, строительством нового дома или другими работами, нанимали работников, постоянных и временных. Одним словом, овдовев, Александр Павлович 30 лет один растил и воспитывал детей и внуков. Старшие сыновья, Феодосий и Андрей, занимались преподавательской деятельностью в Калининской школе. К большому сожалению всех жителей местных деревень, умерли они очень молодыми в возрасте 28 лет от неизвестной болезни в 1916 году. Гранитный памятник в их честь и ныне стоит на Старогорьевском кладбище, на могильной площадке нашего рода, около церкви, и на нём ещё можно разобрать некоторые слова и даты. В том же году умер Павел Иванович на 84-ом году жизни. Вскоре скончалась Настя, ей едва исполнилось 16 лет.

Основной наследник и продолжатель рода по генеалогическому древу Александр Александрович Подольский (мой дед) проявил незаурядные способности как в крестьянской жизни, так и в овладении сапожного мастерства. Со всей округи и из далёких деревень ехали к нему местные жители и приезжие люди заказывать пошив кожаной обуви.

Александр Александрович взял в жёны Аксицию Ивановну из Наговицино. Она была из бедной семьи, но отец Александр Павлович не препятствовал браку, так как и сам он, и его братья Дмитрий и Иван женились по любви и этим заложили семейную традицию (кстати, это не мешало Александру Павловичу дочерей своих выдавать замуж, не спрашивая их согласия).

Бабушка моя, Аксиция Ивановна, рассказывала, что когда она была маленькой, а семья была большой и многодетной, то в зимнее время в просторной избе на пол устилалась солома, а маленькие дети бегали между овечек, которых приносили в дом, чтобы они не замёрзли в хлеву в сильные морозы. А по весне, когда становилось тепло, все женщины и девочки семьи устраивали генеральную уборку: вычищали следы пребывания домашних животных в доме, но всё равно устойчивый тяжёлый запах оставался до самых летних дней.

Ещё одна особенность, сохранявшаяся с древних времён: несмотря на то что с конца XVII века жителям нашего края переписчиками были даны фамилии, в обращении к имени сына или дочери добавлялось имя отца или матери. Так всех детей Александра Александровича называли Олексины (Олекся – Александр), Толя Олексин, Вася Олексин и т. д. Это имело нема-

ловажный смысл, так как, например, в нашей деревне большинство жителей имели фамилию Подольский (Подольская), но для удобства всегда говорили Шурка Яшин (по отцу), Коля Ираидкин (по матери) или к имени добавляли прозвище – Вася Матаня, Петька Оглобля, Миша Белый...

В начале первой мировой войны Александра Александровича взяли на фронт. Его жена в это время была в положении с первым ребёнком, который родился в ноябре 1914 года, и назвали его Анатолием. Александр Александрович вернулся домой только в 1918 году. Во время боёв и химических атак немцев он попал в плен и несколько лет жил в Германии, работая у одного из немецких фермеров. Как он вспоминал, работы у фермера было много, но кормили и одевали его хорошо. Даже письма домой в деревню писал. Сейчас трудно сказать, но вполне возможно, что его пристрастие к постоянному порядку в доме и делах было позаимствовано от немецкого фермера.

Александр Александрович с женой и двумя детьми. 50-е годы прошлого века

Старшая дочь Александра Павловича, сестра Александра Александровича Ираида, вышла замуж в деревню Вшивец и жила там со своей новой семьёй. Ещё один сын, Илья, служил в Красной Армии, затем работал учителем Ентальской школы Кич-Городецкого района и директором школы в городе Тихвене. Он пропал без вести на фронте в годы Великой Отечественной войны.

Судьбы сестёр Пелагеи и Екатерины сложились по-разному, но шли параллельно с многочисленными неожиданными поворотами. Пелагея, повзрослев, слыла очень завидной невестой: дорогие наряды, включая городские платья и пальто, богатое приданое, приготовленное и сложенное в специальном сундуке, целая очередь ухажёров, готовых в любое время взять на себя статус жениха Пелагеи. Но Поля не спешила выбирать, ей жилось в родном доме очень комфортно, и она отказывала всем претендентам её руки. Шли годы, и Александр Павлович, наконец, сказал свое веское слово:

– Скоро приедет свататься Степан Камкин с Пятакова Починка – дашь согласие. И так в девках засиделась.

Не помогли ни слёзы, ни уговоры. Отец был непреклонен. Жених Степан был из зажиточной семьи и сам считался трудолюбивым удачным мужиком, у которого в руках всё спорилось. Одним словом, «деловой» того времени. Венчаться со Степаном Пелагею повезли в церковь, где венчались её отец, дядьки да и вся родня.

На свадьбе Пелагея сидела отрешённой и грустной. По обычаю, подружкам невесты было положено немного плакать и причитать, Поля плакала вместе с подругами, но если те делали это понарошку, то невеста обливалась слезами по-настоящему. Она жалела и грустила о своём несбывшемся счастье

в лице скромного парня из соседней деревни, который опоздал сделать ей предложение. Когда Полю, как жену Степана, привезли к нему в дом в Пятаков Починок, она совсем отчаялась и заперлась на несколько дней на мезонине (на втором этаже пятистенного дома). Сначала еду ей туда приносила сердобольная мать Степана, затем Поля сама стала спускаться на обед, но ночевала наверху, не допуская к себе мужа. И только спустя четыре дня, после увещаний хозяйки дома, матери Степана, которая рассказала Поле о своей судьбе, как её выдавали замуж за незнакомого, чужого парня, но он оказался хорошим человеком, и они прожили много лет обычной деревенской и даже зажиточной семьёй, Пелагея спустилась в спальню для молодых. Впоследствии у Степана и Поли родилось трое детей: Анна, Александр, Александра.

Сестра Поли, Катя, тоже вскоре вышла замуж. Дело было так: Илья, служивший в то время в Красной Армии, прислал в конце 20-х годов прошлого века письмо домой, где предупреждал родных, что вскоре грянут тяжёлые для крепких крестьян времена и советовал распродать большую часть скота, а мужчинам – уехать в город. Александр Павлович бранился по этому поводу: «Вишь, что пишет, нерабочая кость. Скот продать. А как жить?»

Тем не менее, в семье было решено выдать Катю замуж и отделить с частью имущества. Один из работников, работавший несколько лет в семье у Александра Павловича, Фёдор Васильевич Кокшаров из Наговицино, зарекомендовал себя очень дельным работником. Он закупал у крестьян от имени хозяина шкуры, отвозил их в Никольск или ещё дальше на выделку, а обратно вёз кожу, из которой в сапожной мастерской шили обувь. Конечно, Фёдор обрадовался, когда ему дали понять, что Катю за него выдадут замуж. У Екатерины уже был жених, но её убедили, что в интересах сохранения семейного дела надо выходить за Фёдора. Катя не стала перечить «тятеньке», хотя и переживала сильно. Так уж сложилось в семье Подольских: мужчины добились права жениться по своему выбору, но девушкам таких привилегий дано не было. Да и сами главы семейств с возрастом становились жёстче и патриархальнее в этом отношении. Никто бы Катю и слушать не стал. Она была девочкой умной, закончила 4 класса, читала на старославянском языке церковные книги, писала письма от односельчан родственникам на «чужую сторону».

Едва успели отделить Катю (новая семья стала жить в Наговицино), началось в нашем крае, как и по всей стране, явление чудовищное силой своей несправедливости и жестокости под названием «раскулачивание».

Первым из братьев и сестёр удар приняла семья Александра Александровича и Аксины Ивановны. К тому времени у них было восемь детей (девятый – сын Алексей родился в 1939 году, через 10 лет после начала коллективизации). Старшему сыну в семье Анатолию (моему отцу) было тогда 15 лет. В тот день он косил сено на Круглой (название пожни), когда к нему прибежали соседские девушки и, запыхавшись, рассказали, что приехали чужие люди и сейчас будут разбирать дома и забирать скот. Анатолий прибежал домой. Уполномоченный из сельсовета в это время давал указания: кому какой дом разбирать. Привлечённые к такой неблагодарной работе мужики из Калинино были уже готовы приступить, и тут на взвоз (настил из брёвен, по которому на лошадях доставляли сено на второй этаж хлева) вбежал с топором в руках Анатолий и громко сказал:

– Мужики, всех не успею, но кто первый полезет, тому руки отрублю.

Мужики нерешительно потоптались, а затем, не обращая внимания на окрики уполномоченного, сели в телеги и уехали.

На другой день к усадьбе приехали милиционеры, и уже под их присмотр нанятые мужики начали разбирать дома в хозяйстве. Состарившийся Александр Павлович лежал на печи даже тогда, когда разбирали потолок в горнице, и только горько повторял:

– Не ладно делаете, мужики. Бог накажет.

Два больших дома (пятистенный и шестистенный) разобрали и увезли. Один дом оставили, так как семья была многодетная, и местные власти не решились ребятишек мал мала меньше оставить на улице.

Всех коров, которых забрали у семьи, угнали за реку в Калинино, поместили в стареньком сарае. Вечером коровы, привыкшие в это время быть в своём хлеву, разломали сарайчик и пришли к своей деревне, но она была за рекой. Коровы стояли на берегу и долго мычали, призывая хозяек впустить их в свой хлев и подоить. На другом берегу стояли и плакали женщины от жалости, горя и беспомощности. Вскоре коров обратно угнали в Калинино, а оттуда увезли в Никольск.

Сам хозяин семейства Александр Александрович, подвергшийся раскулачиванию, и его сын Анатолий скрылись в этот же день, их предупредили, иначе их ожидал арест и суд. Рано утром ни свет ни заря отец и сын отправились пешком в Шарью. За спиной Анатолия висела огромная котомка, которая была нагружена хлебом, сменной одеждой и обувью. Отец в своих рассказах вспоминал, что когда он шёл, котомка из-за своих размеров касалась даже его ног, из-за чего идти было очень неудобно и тяжело.

Сначала Анатолий жил и работал в Мантурово, а затем переехал в Мурманск. Его отец, Александр Александрович, тоже одно время жил в Костромской области, изредка тайно посещая семью. Он вернулся домой в 1933 году, когда кампания по раскулачиванию закончилась, вступил в колхоз и жил до самой старости в родной деревне.

У его детей судьба сложилась по-разному: старший Анатолий тоже иногда тайно посещал деревню, а однажды сделал это открыто. В Мантурово у него имелись работа и жильё, но не было паспорта. Однажды он попросил у начальства справку с места работы для получения дубликата свидетельства о рождении, которое он якобы потерял. Начальник, ничего не подозревая, написал справку, что Подольский А. А. работает там-то и направляется по месту рождения для получения свидетельства о рождении. Бумага была заверена печатью и вручена Анатолию. Когда молодой человек рассматривал готовую справку, то заметил, что после слов «для получения свидетельства о рождении» осталось свободное место, и он такими же чернилами дописал «и паспорта».

В Никольске сдал справку и фотографии в паспортный стол местного отделения милиции и через несколько дней пришёл получать в назначенное время готовые документы. Сотрудник, занимавшийся выдачей паспортов, уже был готов выдать желанный документ, оставалось только расписаться в получении, как вдруг в кабинет зашёл начальник милиции:

– Так! И что это? Подольскому паспорт?! Да его арестовать надо. Это беглый сын кулака.

Паспорт не выдали, но и арестовывать не стали. К тому времени вакханалия с кулачеством уже закончилась, в стране начиналась масштабная индустриализация. Паспорт Анатолий вскоре получил в Мантурово и мог спокойно и легально приезжать домой. Но этому предшествовали несколько лет скитаний, и за эти годы у Анатолия было немало романтических историй. Вот одна из них.

Во время своих тайных посещений родной деревни (тайных только для властей, все односельчане были в курсе) Анатолий, тогда ещё совсем молодой человек, завёл роман с девушкой-землячкой со странным именем Паранька. Но свидания их были крайне редки, да и Анатолий не думал ещё обзаводиться семьёй. Однажды зимой он отпросился на работе на несколько дней, чтобы навестить родных в деревне. В леспромхозе, где он работал на заготовке леса и числился хорошим работником, ему дали лошадь, и он на санях поехал домой. С ним напросилась ехать молодая женщина из нашей деревни – Опрошка, жена Сергея Подольского, расстрелянного большевиками как организатора молебен и откровенно ругавшего при его аресте советскую власть, как власть бесовскую. Опрошка во время раскулачивания и ареста мужа убежала и спряталась, а впоследствии уехала в Мантурово. Но у неё в деревне был дом, оставленный властями при экспроприации для прислуги, работавшей в доме Опрошки, и она время от времени тоже скрытно приезжала в деревню. Когда до Подольской оставалось совсем ничего, спутница, сидевшая на санях сзади, вдруг сказала Анатолию, который возжами управлял лошадью:

– Толя, а ты знаешь, сегодня твоя Паранька замуж выходит? Свадьба у неё в деревне.

– А что ты раньше-то не сказала?!

– Боялась, что ты расстроишься и не поедешь домой, а мне очень надо. Давно не была.

Когда Анатолий вошёл в родной дом, его мать Акулина Ивановна (её все называли «маменька») собиралась на свадьбу. Она рассказала сыну, что Параньку сосватали и выдают сегодня замуж. Анатолий дал маменьке 50 рублей, немалые по тем временам деньги, на которые если не корову, то телёнка точно можно было купить, и попросил передать деньги с поздравлениями его возлюбленной, которая выходила замуж за другого.

Маменька всё сделала, как велел её сын. Когда невеста взяла деньги, то сразу поняла, от кого такой подарок. Только и промолвила:

– Толя приехал?

Потом она долго плакала, её никак не могли успокоить. На другой день невеста с женихом уехали жить в Челпаново, но всего через несколько дней они развелись, и Паранька вернулась в родительский дом. Затем она уехала в Мурманск, вернувшись через несколько лет, вышла замуж в деревню Вшивец. По рассказам моей матери, интерес Параньки к нашему отцу не пропадал ещё долгие годы. Даже когда отец после Великой Отечественной войны в декабре 1945 года вернулся в деревню храбрым военным моряком, бывшая подружка старалась напомнить ему его прошлые похождения и всячески пыталась обратить на себя внимание.

Кровавый топор раскулачивания непосредственно коснулся и семьи Пелагеи и Степана, которые жили в Пятаковом Починке. К тому времени у них уже было трое маленьких детей. Но здесь и в помине не было какого-либо снисхождения. Степана сразу арестовали, а Полю с детьми выставили на улицу. Дом разобрали и увезли. Бравый Степан, который всегда отличался храбростью и крутым нравом, не захотел дожидаться несправедливого суда и последующей высылки и, проявив завидную, свойственную ему прыткость, в тот же день сбежал от конвоиров, раскидав их, как мешки с картошкой. Милиционеры долго его искали, но найти не смогли, а местные жители не выдали «нехристям» своего земляка.

Тогда многие из крепких крестьян жили как бы на нелегальном положении, скрываясь от местных властей, однако работали на предприятиях в Шарье, Никольске, Мантурово, Великом Устюге, и даже навещали свои семьи. Спустя несколько недель Степан устроился на работу в одну из артелей, там вскоре и погиб от несчастного случая на производстве.

В это время, характерное своей несправедливостью и жестокостью, в местных лесах иногда находили укрытие жителей окрестных деревень, вынужденных скрываться от властей. Один из таких крестьян, небритый и обросший «как чёрт», а ещё и голодный, встретил Феклушу, которая пришла в лес за ягодами. Феклуша жила в нашей деревне, была одинока, нелюдима. Она часто ходила в лес не только за ягодами и грибами, но собирала там различные травы и корни. Своей скотины не держала, зимой за дровами ходила в лес с большими санками, хотя все остальные жители ездили на лошадях. Когда из чащи вылезло человекоподобное обросшее существо и направилось к ней, Феклуша рванула от него что было сил, куда глаза глядят. Страх гнал её через лес, болото, а потом и через поле. Но «чёрт» не отставал. Это один из раскулаченных крестьян бежал за ней, надеясь догнать и объяснить, чтобы Фекла сказала его родне, куда принести еду. Кричать он не стал, так как тоже боялся, что могут услышать те, от кого он скрывался. Так и бежали они несколько километров. Обессиленная женщина уже добежала до плетня, там за «огородом», чуть ниже, начинались первые избы, но сил перелезть через забор у неё уже не было. Фекла упала на землю и, думая, что сейчас «нечистый» её будет убивать, встала на колени и начала молиться. Мужик, тяжело дыша, кое-как выговорил:

– Фекла, ты чего? Не узнала поди? Это я... – И мужик назвал своё имя.

Фекла пришла в себя, поняла, кто за ней бежал, отряхнула фартук и с криком «Да ты меня до смерти напугал, я сейчас тебя!» схватила кол от огорода и побежала за «чёртом». Но теперь они бежали недолго, через несколько метров Фекла бросила кол, и незадачливый беглец объяснил ей, что ему нужно...

Но вернёмся к нашим родственникам. Поля с детьми после раскулачивания жила у Кати с Фёдором, семья которых переехала из Наговицина в Никольск. Фёдор имел четыре класса образования, по тем временам считался довольно образованным человеком и, когда в Никольске открылся сушильный завод, его назначили директором нового предприятия и выделили для проживания с семьёй дом рядом с заводом. Катя к мужу переехала не сразу. Долгое время жила одна с ребёнком в Наговицино, но затем ей в Никольске нашлась работа, и семья воссоединилась. Едва Катя переехала в Никольск, пришлось приютить у себя сестру Полю с двумя детьми (старшую дочь Поли Анну отправили в Ленинград к дяде Илье).

Постепенно всё улеглось. Поля устроилась работать санитаркой в больнице. В отличие от своей сестры Кати она не имела образования, но у неё были «золотые» руки, потому как она могла сшить любое платье. Вечерами после работы, когда сестра занималась домашними делами, а дети играли во дворе или доме, Пелагея сидела за швейной машинкой и выполняла очередной заказ городских модниц или просто знакомых (о её мастерстве вскоре узнали очень многие). Заказчицы не всегда рассчитывались деньгами. Из-за их нехватки несли масло, яйца, белую муку, которая считалась дефицитом, или кусок материи. Через несколько лет Фёдора назначили председателем объединения артелей, куда входило несколько предприятий: сапожная мастерская, хлебо-

завод и другие. К тому времени в их семье было двое детей: Василий (1929 года рождения) и Александра (1933 года рождения), ещё трое детей умерли при эпидемии менингита. В 1939 году началась финская кампания, Фёдор был призван в армию, участвовал в боевых действиях на фронте и получил контузию. После госпиталя он вернулся с фронта, работал в райпотребсоюзе и был народным заседателем в суде. В 1940 году родилась младшая дочь Фаина. В Великой Отечественной войне Фёдор из-за контузии не участвовал, работал на ответственных должностях. После войны на него начались гонения, стал негоден начальству, припомнили ему и родство с кулаками.

Друг его, с которым вместе воевали на финской войне, прислал письмо из Донбасса: «Приезжай. Заработки здесь хорошие». В 1948 году, несмотря на возражения жены, Фёдор уехал в Донбасс на заработки. Работал в шахте, заработки и в самом деле были неплохие, и за неполный год он накопил немалую сумму, сам жил скромно, снимал маленькую комнату, все заработанные деньги берёг для семьи. Перед самым Новым годом он получил на шахте окончательный расчёт и хотел после Нового года выехать в Никольск. Но 2 января 1949 года его ограбили и убили прямо в комнате, которую он снимал. Преступники, заметая следы, уже мёртвого Фёдора повесили. Следствие так ничего и не дало.

Сёстры Поля и Катя долгое время так и жили вместе со своими детьми. Поля переехала от Кати только тогда, когда её младшая дочь Александра вышла замуж за Николая Зубова, они построили дом в Никольске, и Поля стала жить вместе с дочкой и зятем.

В послевоенные годы стало традицией на семейные праздники всем родственникам собираться в Подольской, в доме Александра Александровича и Аксины Ивановны. У них было девять детей: Анатолий (1914–2000), Нина (1919–2016), Феодосий (1921–1943), Александра (1922–2004), Андрей (1924–1978), Василий (1927–1996), Валентина (1929–1998), Александр (1931–1960), Алексей (1939–2008).

Я хорошо помню, как в 60-е – начале 70-х годов в доме моего дедушки Александра Александровича собирались все родственники с жёнами, мужьями, детьми. Александр Александрович был худощавый, крепкого телосложения, суровый на вид мужчина. Его слушались дети, даже будучи совсем взрослыми. Аксиныя Ивановна с возрастом стала полной женщиной и занималась только домашними делами. Даже после раскулачивания семья никогда не бедствовала. В доме деда у первого в деревне появились патефон, радиоприёмник с огромными батареями, велосипед, выписывались газеты и журналы. В комнатах всегда было чисто прибрано, на окнах висели тюль и шторы, на столах лежали скатерти, в большой вазе стояли цветы, а в стеклянных с узорами конфетницах всегда были конфеты и сушки, привезённые из города. Дети и внуки Александра Александровича первыми из всей округи получили среднее и высшее образование.

С домом деда связаны и некоторые загадочные факты. Когда мне было лет десять, бабушка подарила мне несколько больших монет (от времени они были зеленоватыми) и пару десятков крупных ассигнаций XIX века, причём их номинальная стоимость 25 рублей и 100 рублей для своего времени была очень значительной. Крестьяне во второй половине XIX века такими деньгами владели крайне редко, что означало только одно: деньги где-то были припрятаны, да так и остались невостребованы хозяином. (Впоследствии я

передал их коллекционеру-нумизмату.) Сама бабушка после смерти мужа, в начале 70-х годов, «нашла» в огороде небольшой клад, уже настоящий, а может, просто знала, где он был закопан. Там были золотые и серебряные монеты, которые она подарила младшему сыну Алексею. Он в то время проживал в Москве.

Старшему сыну Анатолию (моему отцу) в детстве досталось сполна, так как ему приходилось с ранних лет работать по хозяйству и нянчить младших братьев и сестёр. После Мантурово он жил в Мурманске, ходил в море на рыболовных судах, а во время Великой Отечественной войны сопровождал на кораблях охранения в качестве рулевого американские и английские суда, которые шли в порты Мурманска и Архангельска. Немецкие самолёты старались не допускать, чтобы нужные для фронта грузы дошли до места назначения, и ожесточённо бомбили суда союзников и наши корабли сопровождения, а подводные лодки противника незаметно подбирались и пытались торпедами подбить суда и корабли. Три раза Анатолий оказывался в ледяной воде Баренцева моря, когда их корабль был подбит, и звучала команда «Всем за борт!», но каждый раз он успевал доплыть до наших, оставшихся на плаву, кораблей и ухватиться за брошенный с палубы канат. В холодных водах северного моря погибли тысячи советских, американских и английских моряков. Отец рассказывал, что это были почти все молодые ребята.

Когда корабли находились в Мурманском порту, наши военные моряки иногда общались с американскими и английскими моряками и даже обменивались подарками. Среди наших офицеров и матросов ценились фонарики и зажигалки от союзников, а те в свою очередь с удовольствием принимали наши прочные перчатки из натуральной кожи. Любое общение с иностранцами было запрещено после Победы, но тогда уже все наши моряки ждали, когда их демобилизуют и им представится возможность побывать в родном доме. Анатолия очень уважали братья и сёстры, все родственники и знакомые за рассудительность и доброжелательность. Он умел поддержать разговор, выслушать собеседника и сам был интересным рассказчиком. Отец иногда рассказывал мне о своей жизни, а потом и мама со мной, уже взрослым человеком, делилась своими воспоминаниями. Так, например, она рассказала, когда в декабре 1945 года Анатолий вернулся с фронта, демобилизовавшись из Северного флота, его родители по традиции уже выбрали ему невесту и очень хотели, чтобы он её взял в жёны. Девушка жила в Кузнецове и, по слухам, была хороша собой. Отец, не решаясь расстраивать родителей категорическим прямым отказом, ему уже тогда нравилась наша мама – Мария (Маня Воробьенкова, как называли её в деревне), решил воспользоваться хитростью. Анатолий сказал родителям:

– Прежде чем свататься, дайте возможность посмотреть на девушку.

К нему навязывались в провозачные многие родственники, но он сказал:

– Негоже моряку толпой ездить. Сам всё сделаю. – Запряг лошадь и поехал в Кузнецово, где жила претендентка. Он доехал до Теребаева, остановился у знакомых, пил чай и рассказывал о войне, городской жизни и о своих планах. Так, погостив часа два, довольный и сытый, он поехал обратно, даже не завернув в Кузнецово. Приехав домой, распряг лошадь, зашёл в дом и сказал родителям: – Метель там. Всё вокруг замело, дороги на Кузнецово нет. Как ни бился, проехать не смог. Не судьба, видно, а против судьбы – что против ветра...

На том тему и закрыли.

Когда было решено брать в жёны Маню, свататься вызвались многие представители многочисленной семьи жениха. Мама была предупреждена, но когда ей сказали, что к их дому идёт целая толпа родни Анатолия, она от неожиданности и не зная, как принимать многочисленных сватов, закрыла двери на засов изнутри и залезла на печь. Но её младшая сестра Нила, которая очень хотела посмотреть на настоящую свадьбу (во время войны свадеб было мало и проходили очень скромно), втихаря открыла засов и впустила гостей. Мама ещё больше смутилась, когда в дом вошли не только знакомые, но и представительные мужчины из Никольска, как например, Фёдор, который шутками-прибаутками и деликатной речью городского человека убедил её слезть с печи и пообщаться со сватами. Жена Фёдора Катя, в свою очередь приготовившая для Анатолия другую избранницу, свою знакомую из Никольска, неожиданно сказала:

– Ну, уговаривать-то не будем. Ты, Маня, не малина, не обсыпешься.

Но мои будущие родители уже сделали свой выбор, решив соединить свои судьбы. В доме Александра Александровича было наварено много пива по этому поводу... Так создалась новая семья в роду Подольских.

Вскоре молодые построили свой дом, но жить было трудно. Неурожайные послевоенные годы принесли немало горя. Люди в округе просто умирали от голода. Мама рассказывала, что семьи участников войны получали продовольственный паёк, и пусть не сытно, но прожить можно было. Сложнее всего было людям пожилым и старым, так как пенсии в те годы никто не получал, работать в колхозе они уже не могли, а дети их зачастую жили на чужой стороне. Появились нищие и попрошайки. Даже из соседних деревень приходили старички с одной просьбой: «Покорми, Маня, ради бога». Мама подавала, но, как она говорила, всех накормить было невозможно и безрасчётной добротой можно было обречь свою семью на голод.

В трудные 50–60-е годы в колхозах начислялась не зарплата в рублях, а «трудодни», и на них колхозникам выдавалось зерно, мука, сено, солома и даже маленькие поросята. Денег давали совсем немного, по итогам работы колхоза за год. Итоги зависели от выполнения плана, а план доводили «сверху», не спрашивая мнения колхоза. Наш отец умел класть печи и печки, был хорошим плотником, и это помогало ему зарабатывать на стороне хоть какие-то деньги. Но работы частного характера можно было выполнять лишь в нерабочие дни или вечерами. За невыход на работу с колхозника спрашивали строго.

Отец был очень начитанным человеком и мог разговаривать с любым образованным горожанином, руководителем, учителем на равных. Одна из его любимых тем в беседах со мной – как люди будут жить в будущем. Этот вопрос он мне задавал и спустя много лет, когда я начал заниматься литературной деятельностью. Меня, например, в период реабилитации репрессированных (конец 90-х годов) интересовало, как он сам, его отец и дед, так сильно пострадавшие во время коллективизации, приняли Советскую власть. Анатолий Александрович ответил, что дед его, Александр Павлович, не верил, что безбожная власть надолго, а отец Александр Александрович никаких высказываний против новой власти не говорил. Что касается лично его, то отец честно признавался, что в коммунизм никогда не верил и программ КПСС считал обычной пропагандисткой бумагой. Но быстрые повороты в истории страны в 90-е годы тоже не одобрял и считал, что они проводятся не в интересах народа. К религии относился скептически, объясняя это тем,

что со времён фараонов в этой сфере «люди много лишнего напридумывали». За его рассудительность, компромиссный характер и умение работать односельчане выбрали его бригадиром в колхозе.

Нина, сестра Анатолия, худощавая женщина, вышла замуж в деревню Челпаново за Павлова Петра Петровича и родила шестерых детей. Она прожила долгую жизнь и умерла в 2016 году, когда ей было уже почти 98 лет.

Феодосий погиб на фронте во время Великой Отечественной войны. Александра вышла замуж в деревню Наговицино за Тельминова Михаила Михайловича (Мишу Болотова). Тётя Саня, громкоголосая, всегда нарядно одетая, чаще других бывала у нас в гостях. Своих детей у неё не было, и она позаимствовала у своей сестры Валентины одну из младших дочерей – Сашу.

Александр уехал в Мурманск, там жил и работал. На сохранившихся фотографиях он – парень-красавец. В 1960 году на глазах наших родственников (тогда в Мурманск уезжали очень многие) его сбила машина на городской улице, даже до больницы не успели довезти. Мой отец ездил к нему на похороны. Это было последнее посещение отцом любимого города.

Андрей, получивший неплохое образование, работал бухгалтером в деревне Кожаево и жил там же с женой Валентиной, интеллигентной учительницей иностранных языков. У них родилось двое детей.

Василий, его называли последний чёботарь (так на украинский манер называли в наших деревнях мастеров по пошиву и ремонту обуви), был известен в округе и как умелый мастер плотницкого дела. Несмотря на неустроенность в личной жизни и многочисленные браки, сумел воспитать троих детей.

Валентина вместе с мужем Камкиным Василием Васильевичем жила в Пятакове Починке и родила семерых детей. Их дочка Саша на время была передана тётё Сане. Этот случай стоит того, чтобы о нём рассказать подробнее. Дело было в конце 1960-х годов. Сёстры Александра и Валентина договорились, что одного ребёнка из семи временно передадут из семьи Камкиных бездетной паре Александре и Михаилу. Когда тётя Саня и дядя Михаил приехали в Пятаков Починок за обещанным ребёнком, Валентина сказала:

– Выбирайте. Все тут.

Старшие дети невозмутимо молчали, они понимали, что без их согласия никто их не заберёт, а младшие в испуге разбежались и спрятались: кто в поле за скирдой, кто в сарае. Лишь маленькая Саша растерянно стояла на полу и не понимала, почему её братья и сёстры убегают от нарядной тётё и доброго дяди. Её и увезли на воспитание. Так и прожила она несколько лет у тётё Сани в Наговицино, приезжая к братьям и сёстрам во время школьных каникул.

У меня есть и личные воспоминания о забавном случае, связанном с тётёй Валей. Дело было зимой, когда родня в очередной раз собралась у бабушки с бабушкой. Мне было лет пять, не больше. Тётя Валя сидела около печки-голландки с недавно родившимся ребёнком на руках, закутанным в многочисленные пелёнки и одеяла. Я стоял рядом, и мне очень хотелось посмотреть на маленького человечка. И я попросил тётю Валю:

– Покажи хоть ребёнка-то.

Тётя Валя осторожно стала раскутывать одеяла, платки и пелёнки. Их было так много, что мне стало даже неудобно, ведь это я заставил тётю их так долго разворачивать, и, наконец, решил пошутить, сказав такую фразу: «Не ребёнок, а одни тряпицы». Хохот потряс всё помещение, смеялись все: бабушка, бабушка, все тётё и дяди, и что особенно меня задело: смеялись

Большой семьей в деревне

вместе с ними и мои родители. Уж они-то знали меня и должны были понять шутку. Нет, все подумали, что серьезный мальчик Толя сделал такой оригинальный вывод, глядя на манипуляции тети Вали со свёртком.

Алексей, самый младший из детей Александра Александровича и Аксины Ивановны, первым из нашей деревни закончил Аргуновскую среднюю школу, затем служил в армии, учился в Архангельском пединституте, работал в министерстве обороны, позднее – в Институте стали и сплавов на кафедре физвоспитания. Жил в Москве. Жена Людмила Сергеевна родила ему двух дочерей.

Я намеренно не описываю жизнь и события, связанные с тремя последними поколениями нашего рода, это дело будущего времени и, быть может, даже другого автора. Отмечу только, что в детстве я особенно дружил с тремя своими двоюродными братьями: Валеркой из Кожаево, Колей из нашей деревни и Васей из Пятакова Починка. Конечно, двоюродных братьев и сестёр у каждого из нас наберётся не один десяток, но мы, четверо, были примерно одного возраста, и часто во время школьных каникул проводили время вместе. Мы с Колей жили рядом, и поскольку наши отцы были родными братьями, общались почти ежедневно, а Валерка и Вася приезжали к деду и бабушке на каникулы, жили у них неделями, поэтому летние и зимние дни мы проводили вместе на речке Шарженьга, в солнечные дни – купаясь часами в прозрачной чистой воде, тогда полной рыбы и раков, а в морозы катались на санках и лыжах с её крутых берегов.

Как всегда, не обходилось без забавных случаев. Дед наш, Александр Александрович, любил пить чай из самовара, и воду для этих целей старались брать проточную, хрустальную из реки. Хотя колодцев в деревне было немало, очень часто на реку за водой ходили и взрослые, и дети. Однажды, когда мы зимним вечером сидели у бабушки, он сказал, чтобы мы принесли ведро воды из речки для самовара. Пошли втроём: Вася, Коля и я. Была метель, спуск к реке замело, но я осторожно начал спускаться.

– Ты куда? – услышал я голос братьев. – Не надо туда переться. Видишь, дорога обледенела. С ведром не поднимемся.

– Так ведь дедушка велел воду с реки принести.

– Принесём, из колодца. Какая разница?! Да не трусь ты, мы не впервой.

С этими словами Вася и Коля живо начали опускать деревянную бадью на железной цепи колодца Санка Приемка, стоящего рядом, на берегу реки. Вода была доставлена, самовар вскоре вскипел, и дедушка, сидя за столом, неспеша попивая чай из чашки с блюдцем, витиевато разрисованных, говорил:

– Совсем другое дело, когда вода речная. Её ведь сразу распознать можно.

Я сидел на лавке ни жив ни мёртв. Это был первый для меня урок по неизбежному в жизни лукавству. И хотя этот детский обман был без всяких последствий, я помню его.

В те времена субординация в семье деда соблюдалась беспрекословно. Например, у меня до сих пор перед глазами такая картина из детства: после работы в лесу мы возвращаемся домой. Впереди идёт дедушка, за его спиной за ремень заткнут топор; он идёт не торопясь, но его никто из нас не обгоняет.

В нескольких метрах сзади от дедушки идут мой отец и дядя Вася (отец Коли), о чём-то разговаривая. И, наконец, за ними, тоже на расстоянии нескольких метров, идём мы с Колей. В руках у нас небольшие, в отличие от взрослых, топоры. И хотя дедушка был от нас на приличном расстоянии, он заметил, что мы с Колей время от времени срубаем ветки с деревьев или просто помашем топориком. Тогда он остановился (остановились и отцы наши), сделал нам внушение, и все продолжили движение в таком же порядке, только мы, мальчишки, уже притихшие, шли, лишь переглядываясь между собой.

Летом 1964 года, когда мы с Колей закончили четвёртый класс и в один из летних дней я на лошади, запряжённой в коробок (небольшая телега на двух колёсах) возил силос для складирования, мне сообщили, что умирает дедушка. Придя в дом деда, я увидел, что все наши родственники уже сидят на стульях и лавках в большой комнате. Дедушка лежал на кровати. Сыновья, дочери, зятья, невестки по очереди подходили к кровати, опускались на колени перед дедом со словами: «Благослови, тятенька». Дедушка уже совсем слабой рукой делал движения, чтобы перекрестить голову преклонённого, затем прощающийся родственник целовал деду руку и освобождал место для следующего. Через несколько часов дедушка умер в окружении своих детей и внуков.

Уместно отметить, что все четверо внуков, о которых я упомянул, успешно получили среднее, затем высшее образование и нашли своё место в жизни: Валерий Андреевич посвятил свою жизнь газовой отрасли, Василий Васильевич после окончания военного училища дослужился до подполковника, Николай Васильевич стал руководителем крупной строительной фирмы, автор очерка занимается литературной и финансово-экономической деятельностью.

Всего у Александра Александровича и Аксины Ивановны 24 внука и внучки. Мы живём в разных городах и регионах, но свято чтим корни и ветви нашего рода, помним о своей малой родине, стремимся туда и встречаемся там. Нам есть что рассказать уже своим внукам о наших дедах и прадедах, и мы гордимся, что являемся маленькой частью нашей великой страны – России.

Эрик
Петров

«Шанавыл» пелен гармоньчат эн тале*

Арсений Арсеньевич Яйцов

Йошкар-Олаш толмыж годым «Ончыко» журнал редакцийышкына тиде чулым марий кажне ганат пурен лекташ огеш мондо. Адакше, манмыла, яра киде огеш пуро, могай-гынат йокмам да эше шуко-шуко уверым конда. Теве кодшо ганат мардежла толын лекте, кевытысе кок кленча пурам котомкаж гыч луктын шындыш да, эре гаяк вашкен кутыраш тыршен, кушто коштымжо, могай мероприятийлаште лиймыже, концертым ончыктымжо, могай чапкагаз дене палемдалтымже нерген писын-писын каласкалалаш пиже. «Кö тудо?»

манын йодманат огыл, шукынжо, мутат уке, палышда. Конешне, тиде – Курыкмари кундемын шочшыжо, Россий да Марий Эл культурын заслуженный пашаенже Арсений Арсеньевич Яйцов.

– Кодшо гана мый Моско областьысе Истра олаште лийынам, – адакат ала-кушко пеш вашкышыла ойла Арсений Арсеньевич. – Тушто «Палестина глазами российских и зарубежных художников» выставкым почмаште сүретче-влаклан изирак концертым пуэнам. Ты выставкыш Россий да йотэлла гыч лүмлö, кумдан палыме ятыр художник шке пашаштым конденыт ыле. Адакше ончаш толшо калыкшат моткоч шукын лийыныт. Мый нунылан Российын гимнжым, курыкмари да марий сем-влакым шоктенам, сылне Марий Эл Республикнан у вуйлатышыже Юрий Викторович Зайцев нерген каласкаленам. Ончаш толшо калыклан, йотэлла гыч толшо уна-влаклан марий сем моткоч келшен,

* «Сымыктыш – калыкын чурийже» проект.

икмыняржым уэшат шоктен ончыкташ йодыныт. Мероприятийым сѳрастараш полшымеман мыймат художник-влак дене пырля Истра олан мэржын Таумутшо дене палемденит.

Тылеч ончычшо Арсений Яйцов кушто гына концерт дене лийын огыл!

Порылыкым ончыктышо концерт дене йочасад гыч тўнгалын республикнан рўдолаштыже верланыше кугу завод-влак йотке шуын. Эсогыл тебе август мучаште республикысе УФСИН системыш пурышо чыла колонийыште порылык концертым ончыктен.

Тебе кок тылзе ончыч гына, август кыдалне, Сочи олаште «Играй, гармонь любимая!» передачым войзымашке миен коштын. Тудын пеш чаплын, моло деч поснак ойыртемын гармоньым шоктымышым октябрь тўналтыште телевиденийын икымше каналыштыже ончыктенит. Ынде мынярымше гана ты передачиш тудым Анастасия ден Захар Заволокинмыт ўжит!

– Тыгай ўжмашым мый эре куанен вашлиям, – уло кумылын чонжым почеш тале гармоньчо. – Августысо сѳёмкыш пел Россий гыч фольклор коллектив, артист, тале гармоньчо-влак чумыргеныт ыле. Чылаже ты гана 51 регион гыч толыныт манын ойлышт. Тушто мый Индийыште шындыме «Танцор диско» фильм гыч семым да шочмо курыкмари калыкемын чўчкен-лонын куштымо семжым шоктенам.

Окса чўдылыкнан кўра Арсений Арсеньевич Сочиште кужу жапак лийын кертын огыл. Йодмыж почеш тудым икымше кечынак войзеныт да эрлашыжым мўнгеш тарванен веле. Но Сочиш миен толмыжо, Шем теңызыште йўштыл лекмыже тудлан кугу куаным конден да ятыр жаплан ушешыже шындаларт кодын. Адакше поезд дене кайыме-толмо годымат пассажир-влакым гармонь семже дене куандарен, тылеч посна кажне станцийыште поездын шогалмыж годым уремыш лектын, тўрлў семым йонгалтарен, калыкын кумылжым нўлтен.

– «Шанавїл» калык фольклор ансамбль дене концертмейстер семын коштам гынат, тўвыра пўртын штатыштыже ом шого, пашадарымат налмашем уке, – каласкала Арсений Яйцов. – Шийвундо лектышыже лачак пенсий деч гына, адакше тудыжат пеш томам. Кодшо ўмырем тошто пўртешемак эртараш логалеш ала-мо? Марий Эл Республикын кажне вуйлатышыже дене – В. М. Зотин гыч тўнгалын А. А. Ефстифеев марте – вашлийынам, тошто пўртем нергенат каласкаленам. Чыланат полшаш сўренит, но иктыжат полыш кидым шуялтен шуктен огыл. Ынде тебе Республикнан у вуйлатышыже Юрий Викторович Зайцев дене вашлияш шонем, ала лач тудо пачерым налаш полша...

Эре весела койыш-шоктышан, калыклан порым гына ышташ тыршыше, пеш моторын тўрлў-тўрлў сем дене куандарыше артист, Россий культурын заслуженный пашаенже неле условийыште улеш, чот тоштемше пўртыштў шкет илен толаша манын, мый гын йўршешат пален омыл. Адакше тудын эреак шыргыжал мутланымыжым ужын, тыгай нерген шоналташ иктынат ушешыже огеш воч. Шкеже тудо эре порылык концертым ончыктен коштеш гынат, полышыжо шканжат чотак кўлеш улмаш...

– Арсений Арсеньевич, «Шанавыл» фольклор ансамбль нерген мутым лукна гын, ала тудын дене мемнам утларак палдарет ыле? – тоштын-тоштдеак шوماкем вес могырыш савыральым.

– «Шанавыл» калык фольклор ансамбль дене тений шошым Татарстаныште, Чуваш Республикыште концерт дене коштынна, Цивильскыште, Козьмодемьянскыште лийынна, эсогыл Казань олесе тўвыра институтыштат да эше ятыр моло вереат концертым ончыктенна, – ойла Арсений Арсеньевич. – Ондакше ала-куштат лийме, чылажым ынде шарнен шукташат огеш лий. Ёмаште теве Крым Республикысе Судак олаште эртаралтше «Свадебный хоровод–2021» Россий кўкшытан фестивальыште тошто годсо курыкмарий сўаным, тошто марла куш-тымашым ончыктымо дене лауреат лўмым сенен налме.

Чынак, «Шанавыл» калык фольклор ансамблын могай гына чаплўмжў уке! Эн ончычак 1984 ийыште республик кўкшытан «Бабушкин сундук» конкурсышто лауреат лўмым сенен налын. Тидын дене шулдыранын, вес ийынак СССР кўкшытан художественный самодеятельность смотрышто адакат лауреат лўмым сулен. 1987 ийыште Россий кўкшытан любительский киностудий фестивальыште дипломант лийын. Калык ончылно ятыр концертым ончыктымужым, республикысе веле огыл, тыгак Россий да СССР кумдыкышто чапланы-мыжым шотыш налын, 1990 ийыште «Шанавыл» фольклор ансамбллан «калык ансамбль» почётан лўмым пуат. 1991 ийыште калык фольклор ансамбль икымше гана Свердловский область, Коми ден Мордва АССР-ла мучко гастроль дене коштын савырна. Тудо ийынак ансамбль икымше гана финн-угор калык-влакын тўнямбал фестивальыштышт вийжым терга. Вараже шуко гана да шуко вере тыгай фестивальыште лиеда, а гастрольжо дене ятыр область ден республикыш, эсогыл йот-элышкат миен коштыт. 2006 ийыште республик кўкшытыштў фольклор да фольклор-этнографий ансамбль-влак коклаште эртаралтше «Еш пиал» смотр-конкурсышто «Шанавыл» калык фольклор ансамбль гран-прим сенен налеш. Тачысе кече йотке ты ансамбль эше ятыр гана лауреат лўм денат, гран-при денат палемдалтеш. Такше ынде ты коллективын ийготшат изижак огыл, кум тылзе гыч «Шанавыллан» 40 ий темеш.

– 1983 ий 26 январыште «Шанавыл» фольклор ансамблым Курыкмарий район Сарапай ялысе клуб пелен ты кундемысак 21 ияш качымарий Станислав Лукиянов чумырен, – каласкала тиде коллективыште тудо ийынак аккомпаниаторлан да концертмейстерлан ышташ тўналше Арсений Яйцов. – Тунам мый пошкудо Пўртныр селасе школышто музык предметым туныктенам да клубышто музыкантлан пашам ыштенам, санденак мыйым Станислав тале гармоньчо семын паленат, ик эн ончыч ансамбльыш ўжын. Мутат уке, ансамбльыште тыршымылан ик ырымат тўлен огытыл, оксалан верч огыл вет тунам художественный самодеятельность ышталтын. Тачысе кечылан тиде калык фольклор коллективыште Сарапай да пошкудо Эмән, Пальтикәнәнгыр, Шыргыйял да эше икмыняр ялысе ятыр ен шке вийжым, моштымашыжым терген ончен. Нылле ий наре жапыште фольклор коллективыш чумыржо

кокшүдө утла ен коштын. Тидлан көра түрлө марий вургем коллекций ятыр чумырген да таче йоткеат нуно концертлаште, фольклор сценкылаште, калык пайрем ден марий йўлам модын ончыктымаште кумдан кучылталтыт. Ансамблын репертуарыштыже шүдө утла тошто марий муро ден моткоч шуко да түрлө-түрлө куштымаш, койдарымаш, модын ончыктымаш улыт. Тидыже чынжымак курыкмарий, чыла марий калыкын аклен мошташ лийдыме тўвыра поянлыкше огыл мо вара?

Ты поянлыкым нуно шылтен огыт кийыкте, шке велныштат, республикысе моло районлаштат, Йошкар-Олаштат, өрдыж кундемлаштат чўчкыдын ончыкташак тыршат. Теве тений Козьмодемьянск олаште эртаралтше «Ўярня Ёдёр–2022» творческий конкурсышто шке вийышытым тергеныт да сеныше радамыш лектыныт. Вараже апрелыште Казань олаште «Этномириада» калык художественный творчестве да традиционный культур тўнямбал конкурс-фестивальыште адак эн уста коллектив семын палемдалтыныт. 2022 ийым Россия Президент Владимир Путинын Указше почеш «Калык сымыктыш да материальный огыл тўвыра поянлык идалык» манын увертарыме. Тидын дене кылдалтын, фольклор коллектив ятыр мероприятийлаште шке вийжым терген, тўвыра куатшым, моштымашыжым калыклан ончыктен. Теве, мутлан, Марий талешке кече вашеш «Марий сўан йўла» этнографий материал-влак сборникын презентацийже лийын, тушто «Шанавыл» калык фольклор ансамбль курыкмарий сўан фрагментым пеш чеслын ончыктен да Марий шанче институтын чапкагазше дене палемдалтын. Тыгакак «Сўан толеш, сўан толеш» творческий мастерскойын презентацийыштыже шке вийжым терген.

Кенежым эше «Шанавыл» калык фольклор ансамбль Козьмодемьянск олан вўд капкашкыже – пристаныш – турист-влакым вашлияш коштын да нуным мастарлыкше дене өрыктарен-куандарен веле огыл, районысо этнографий тоштерын театрализованный программыжымат сōрастарен кумдандаш пеш кугун полшен. Ансамблын репертуарже тачысе кечылан моткоч поян, тудын программыштыже муро ден куштымаш деч посна калык йўла, мыскара, койдарчык, калык усталык поэзий, шкешотан калык творчестве лынак улыт. Тидлан көрак фольклор ансамбль негызеш курыкмарий калыкын этнографийже дене икмыняр научно-практический конференцийымат эртареныт. «Калык ансамбль» лўмын нумалше коллектив тачысе кечылан түрлө республик, регион кокласе да тўнямбал кўкшытан фестиваль ден моло тўвыра акциялаште участвоватлымыж дене шке кўкшө лўмжым тўрысnek сулен.

Руслан БУШКОВ,
историй науко кандидат

Чумбылатын илыше йылмыже*

1919 ийыште палыме Моско писатель Николай Дмитриевич Телешов рӯдолаште самырык-влаклан лекше ик газетеш «Илыше кў» легендым савыктен. Тудо але гына шокаш тўналше совет йоча литературышто шке суапле вержым налын. Чырык курым эртымеке, легенде авторын ойырен лукмо произведений-влак книгашкыже, школ хрестоматийлаш пурен, тыге кумда элын чыла лукыштыжат тўрлõ ийготан лудшо-влак легендыште мурымо марий патыр Чумбылат нерген пален налыныт. А Марий кундемысе Шернур вел йоча-влаклан тиде персонаж книга гоч vele огыл палыме: нуно йочашт годсекак коча-коваштын каласкалыме калык преданийым колыныт.

Руш писательын возымо марий легенде мо нерген улмаш?

«Телым ош луман чара пасушто, а кенежым ужарген пеледалтше олыкышто, тымыкын йогышо изи энер сер ўмбалне Илыше Кў нолталалт шога.

Но тудын йыр эртакак тыгай тымык да чара вер лийын огыл.

Ала-кунам пеш шукерте ожно тыште черемис калыкын чумырген верланыме кугу илемышт лийын, да нунын коклаште пеш тале патыр ен – Чумбылат – илен. Тудо тыглай, пашам йоратыше айдеме лийын, тыныс пагытыште ўнышõ улмаш, но шочмо мландышкыже тушман керылтме годым патыр ен тудым аралаш кыненын. Йошкар тўсан, нугыдо оржан имньыжым кушкыжын, саркуралым кидышке кучен, Чумбылат шке калыкше ончылно лийын, тудым тушман-влак нигунамат сенен кертын огытыл, а кажне гана Чумбылат шкеже нуным кырен шалатен, кодшышт шенгек ончалде шылын утлаш тõченыт.

Патыр ен тўняште кужун илен, шке шочмо мландыжым да калыкшым арален; но теве тудланат колаш жап толын шуын. Йырже черемис-влак погынен шинчыныт, шортыныт, ош тўня гыч каяш жапше шумылан ойгыреныт, а патыр ен нуным лыпландарен:

– Ида лўд. Колымекемат, мый тендам пыдал налаш тўналам. Тылан-да йõсõ лийме годым, тушманым сенаш вийда коддымо годым мыйын шўгарвакем толза да чот гына кычкыралза: «Кынен, Чумбылат! Мемнам тушман иша!». Мый тунамак кынемам да тендам арален налам.

Тиде мут дене Чумбылат колен колта.

* «Сымыктыш – калыкын чурийже» проект.

Черемис-влак шке патырыштым кў сер ўмбалан пеш чот пагален тоеныт, сыйыш коштмо саркуралже-влакымат пеленже пыштеныт, пеленже пыштеныт тыгак тул тўсан, нугыдо оржан имныжымат. Тудым рўж шарналтен уштеныт, кочо шинчавўдым йоктареныт: вет Чумбылатын колымыжо дене нуно пеш кугу нелылыкыш логалыныт:

– Пеленна ынде кўдыратле Чумбылатна уке! Тале патырна мемнан воктен тетла уке!

Жап эртен. Илыш икшырымын каен, Чумбылат нергенат эркын-эркын мондаш тўналыныт. Очыни, тудым йөршешат мондат ыле, но кенета адак шучко тушман толын лектын, черемис-влакым йыр велым ишаш тўналын. Нунышт тунам шке патырышт нерген шарналтеныт, кў сер деке, шўгарвакше куржын миеныт да уло йўкын полшаш кычкыраш тўналыныт:

– Кынел, Чумбылат! Кынел, патырна, тушман капка ончыкына толын!

Кў сер тунамак чытырналт колта, кокыте шелеш, да рўмбалге шелше гыч, имныжым кушкыжын, Чумбылат лектеш; капышкыже кўртньытувырым* чиен, вуйыштыжо – өшлөк**, ик кидыштыже авыртыш, весыштыже – керде, өртньөр воктенже кўртньытоя*** кеча. Тудо тушман ўмбақ кержалтеш, руа, кыра, тошка, тушман-влак лўдымшт дене ушым йомдарыме гай лийыт да мөнгеш савырнен шикшалтыт. Лўдыкшө эртымеке, Чумбылат, нигөмат ончалде, йўкым лүкде шке кў сер воктекше пörтылеш да рўмбалге шелше көргыш пура, почешыже чыла уэш тўчылт шинчеш.

Ятыр жап эрта. Калыкшылан орлык толмо годым Чумбылат эртақ тудым утарен налын, сандене черемис-влаклан нимогай тушманат шучко лийын огыл.

Кугыен-влакын Чумбылатым кычкырен ўжмыштым йоча-влак ужыныт. Нуно икана сарла модаш тўналыныт, кў сер деке куржын толыныт да патырым ўжын кычкыраш пижыныт:

– Кынел, Чумбылат! Тушман капка ончыкына толын!

Кў сер чытырналт каен да почылтын. Адакат патыр Чумбылат тале имныж дене, саркуралже дене лектын шогалын. А тушман нигуштат уке. Пурлашкыла ончалеш, шолашкыла – тымык. Патыр ен тунам мөнгеш савырна да, ик йўкымат лүкде, мөнгеш кў сер көргыш пурен йомеш.

Йоча-влаклан тиде келшен веле. Чумбылатын кў сер көргө гыч лекмыж годым лўдын колтеныт гын, патырын мөнгеш йоммекше воштыл юарлаш веле тўналыныт.

Вескана адакат сарла модаш тарваненыт, адакат Чумбылатым ондален ўжыныт.

Ўжмыштлан патыр уэш лектын. Тушманым ужын огылат, сангажым куптыртен да имныжым мөнгеш савырен.

Йоча-влаклан тиде шагалла чучын. Нуно кумшо гана Чумбылатым ўжын кычкыреныт:

– Кынел, Чумбылат! Тушман капка воктеkyна толын!

Мланде чытырналт колтен. Кў сер шучко йўкын мўгыралтен, тушеч, вуй ўмбалныже кердым рўзен, имныж дене Чумбылат сырен лектын шогалын. Имнын умшаж гыч шон шыжа – тудо тушман ўмбақ чымыкташ ямде. А тушман нигуштат ок кой. Воктенырак илыше черемис-влак веле, лўдын-өрткен, тышке куржын толыныт.

* Кўртньытувыр – кольчуга.

** Ўшлөк – шлем.

*** Кўртньытоя – копё.

Чумбылат нуным ужынат, кычкыралын:

– Черемис-влак, те мыйын тыршымемым огыда акле. Мый тендам тушман деч эртак арален шогенам, а те мыйым воштылаш веле тўналын улыда, нимо укланак ўжын кычкыреда! Шарнен шогыза: мый ынде тендан деч курым-курумешлан каем!

Чумбылат пўсө кердыжым волта, имньыжым савыра да кў сер көргыш йомеш.

Тылеч вара калыкын аралышыже кодын огыл. Уэш тушман толын лектын, сар тул ылыжын, но черемис-влакым утарышыже гына лийын огыл...

Энер воктенысе сур тўсан кў курыкат шыпланен; тушко регенче ден шудо кушкын темын, лонгаштышт южгунам шыншале-влак выж-выж нушкыт, а курык сангашке коклан ярныше корак каналташ шинчеш.

Но черемис-влакын ўшанышт йомын огыл. Кў курык шке көргыштыжө илыше вийым арала. Жап шуэшат, Чумбылат шке өпкежым монда, шочмо калыкшым арален налаш адакат лектеш.

Санденак тиде кў Илыше Кў маналтеш – вет тудын көргыштыжө пеш тале вий ила, а калыкыште пиалан илышлан ўшан тыгак нигунам ок коло».

Н. Д. Телешов тиде легендым эн ондак этнограф С. К. Кузнецов деч колын. Тудо Москошто Телешовын арня еда чумырымо «вўргече»-погынымашке коштеден, ты погынымаш XX курым тўналтыште литературно-художественный интеллигенций коклаште чапланен улмаш. Кузнецов тудо жапыште Москосо археологий институтышто лектор лийын, исторический географий дене лекцийым лудын. Тудо Телешовлан ты легендым Вятский губернийыште Вўрзым уездысе Шернур волостышто илыше черемис-влак деч возен налмыжым каласен. 1905 ийыште Кузнецов легендым «Этнографическое обозрение» журналыште савыктен.

«Кодшо кенежым мый моло вере лийме дене пырля олыкмарий-влакын пеш чот акрет годсо шнуй верыштышт – керемет Чумбылатын илемыштыже лийым, тудым икымше гана 1881 ийыште ужинам ыле, – возен шанчыен тиде журналеш савыкталтше «Черемис-влакын Олеарий жап гычак палыме акрет шнуй верышкышт миен коштмаш» очеркыштыже. – Черемис-влак каласкалат: ала-кунам ожно нунын пеш патыр, данле егышт – Чумбылат – лийын. Тушман керылтме годым тудо черемис-влак коклаш имньым кушкыжын, саркурал дене толын лектын. Сурт кокласе тыглай илышыште тудо тыматле, ең шинчалан койдымо лийын гын, тушман-влаклан тудо пеш тале виян улмаш, кажне гана нуным кырен шалатен. Черемис-влакым арален, тудо ош тўняште кужун илен, но теве колаш жапше шуын. Черемис-влак шортын-шортын йырже чумыргеныт.

«Ида шорт, – манын нунылан Чумбылат. – Мый колымекемат тыланда тушманым кыраш полшаш тўналам. Тыланда йөсө лийме годым шўгарвакем толза да тале йўкын каласыза: «Чумбылат, кынел, мемнан ўмбака тушман керылтын!». Мый тунам тендам аралаш кынелам.

Чумбылат колен... [Варажым Телешовын текстше гаяк, но умбакыже Кузнецовын текстше ойыртемалтеш].

«...Тушеч шыдешкыше Чумбылат имньыж дене кудал лектын, онча: а тушман нигуштат уке, йўк-йўанлан лишыл верла гыч черемис-влак веле куржын толыныт. Ужын нуным Чумбылат да кычкыралын: «Ода акле те мыйын пашамым, черемис-влак! Мый тендам тушманда-влак деч эртак арален шогенам, а те мыйым воштылаш гына тўналында, арамланак кычкыреда!

Тылец вара мый тендан аралышыда огыл, а осал тушманда лиям: тендам тушман кашак деч аралаш ом пиж, а мый шке тыланда кеч-могай жапыште, кеч-могай пашаштыда зияным кондаш тўналам. Кеч-могай кумалтыш шомакдат, пуымо кеч-могай надырдат тендам мыйын шыдем деч ик гана веле утара! Те мыйым шарнаш тўналыда!»

Йӱсӱ толын черемис-влак дек, Чумбылат нунылан эртак осалым колтедылаш тўналын: я кинде ок шоч, тыге ен-влак тўшкан-тўшкан колат, я вольык черланен пыта. Я татар, я вотяк, я руш-влак дене сар ылыжеш. Черемис-влакым иктат пыдал налше уке. Черемис-влак Чумбылатлан Юмылан кумалме семынак кумалаш тўналыт, надырым пуат, но шыдешкыше Чумбылат черемис-влаклан ынде пеш чока надырлан верч гына полша, шўкшўэтым огешат ончал: тудлан тале талгыдым пу! Черемис-влак кызыт пеш ӱкынат: Чумбылатын нунын аралышышт гыч пеш чот осал тушманышкышт савырымаште шкеак титакан улыт: йоча-влакым шалашке колтымо ок кўл ыле».

Этнограф С. К. Кузнецовын возен налме да писатель Н. Д. Телешовын уэш каласкалыме акрет марий легендым лудшо ен йодын кертын: а Чумбылатын кутырымо, шке калыкше ончылан чонжым почмо йылме могай улмаш? Степан Кирович Кузнецов марийын ылышыжым шымлымлан ик ийым веле огыл пуэн, тудо раш вашештен сенен: легендым олык черемис йылме дене возымо, эшеже черемис йылмын курык да эрвел наречийже уло, пырляже чыланат финн-угор йылме-влакын Юл кундем тўшкашкыже пурат.

Тиде легендым С. К. Кузнецовлан марла гыч рушлаш кусараш кӱ полшымым кызыт ынде рашемдаш ок лий. Кузнецов шкеже Чумбылатын кутырымо йылме деке Озан Императорский университетыште тунеммыж годым мелын лийын.

«1879 ий гыч мый черемис йылмым тўрлӱ могырымат тунемаш тўналым, тидлан практикант семын шке декем Ильминскийын инородческий семинарийыштыже тунемше Тимофей Семёновым налынам», – шарналтен варарак Степан Кирович.

Тимофей Семёнов шочынжо Вўрзым уезд Шернур волостыысо Нурбель ял гыч лийын, тыште олыкмарий-влак иленит. Кузнецов шукрыак марийын кутырымо лачак тиде йылмым тунемаш лийын. Шке шонымыж почеш, тидыже тудлан финн-угор вершӱр лўм-влакым умылтараш полшен сенга.

Тимофей Семёнов семинарийым 1884 ийыште тунем пытарен, тудым тыштак черемис тўналтыш школышто туныктышылан коденит. Школыш Озан, Вятка да Упӱ губернийла гыч йоча-влакым налыныт, нунылан занятийым тудо шочмо йылмышт дене эртарен. 1885 ий гыч тудым Озанысе губернский земский ۇдырамаш школыш марий йылмым туныкташ ўжаш тўналыныт. Туныктымо паша дене пырля Т. Семёнов семинарийысе черке пелен якынын пашажым шуктен, южо службыжым марий йоча-влаклан марла эртарен. 1892 ийыште тудым Святитель Гурий братствын кусарыше комиссийышкыже пуртенит. Комиссий верысе калык-влакын алфавитыштым ыштыме, нине йылме-влакым шотыш кондымо шумлык кугу пашам шуктен. Т. Семёнов С. К. Кузнецовын полшымыж дене Озан императорский университет пеленысе Археологий, историй да этнографий ушемыш кошташ тўналын, учёный-влакым Шернур вельсе марий-влакын кутырымо ойыртемашт дене палдарен. Кузнецов гоч Т. Семёновым университетыште финн йылмыла нерген лекцийым лудшо М. П. Веске пален налын. Вара тудо «Черемис йылмын наречийже-влакым шымлымаш» келге шанче пашам серен.

1897 ийыште (а тиде жаплан кўшнӧ каласыме ушемын шанчыенышт тудым ты ушемын член-пашаенжылан ойыренит) Т. С. Семёнов Вексен савыктыме шанче журналеш олыкмарла да рушлаш кусарен «Черемисская сказка о том, как один черемисин обманул чѣрта» («Кузе мари иям ондален») йомакым савыктен. Тиде савыктымаш, келгын ончалаш гын, Шернур велысе марий-влакын кутырымо йылмыштым олыкмарий йылме наречийыште ик эн тўн наречий семын икымше гана аклыме семын лийын.

Шернур селаште 1906 ийыште лийше Гельсингфорс универсиетсые финн-угор йылме-влак шанчын профессоржо Йўрьӧ Йоосеппи Вихманн тысе марий-влакын диалектыштым черемис йылмын олык наречийжын Вўрзым вел говоржын подговор манмышкыже пуртен. Тудын почеш тышке Озан гыч инородческий туныктышо семинарий пеленысе тўналтыш черемис училищыште туныктышо да Святитель Гурийын братствыж пеленысе кусарыше комиссийын марий секцийжым вуйлатыше П. П. Глезденёв толын коштын. Тудо монастырь улман Кужэнер селаште марий юмынѣен-влак дене лўмын канашым эртарен, Шернур вел гыч тушто Георгий Белогусев ден Фёдор Егоров лийыныт. Канашыште черке книга-влакым кусарыме, марий йылме дене тунемме книга ден календарь-влакым лукмо нерген кутыренит. Тыгодым П. П. Глезденёв ойлен: Шернур вел марий-влакын кутырымо йылмышт – тиде «кугезе-влакын яндар йылмышт», тудым олыкмарий кокла гыч пеш шукин умылат, сандене савыкталташ ямдылалтше марла календарьлан негыз йылме лийын сена. «Марла календарь» 1907 ий шошым лектын, вашке тудым Шернурышкат конденит.

1907 ий ноябрь мучаште Павел Петрович Глезденёв Шернурыш адакат толын; ынде тудым Озан духовный академий пелен миссионер курсым пытарыше семын Вятка губернийыште епархиальный инородческий миссионерлан шогалтеныт. 30 ноябрьыште уездысе миссионер Сергей Громов да верысе юмынѣен Николай Афанасьев дене пырля Купран-Соласе Стефановский черкыште марла икымше гана черке службым эртарен. П. П. Глезденёв Шернур вел марий-влакын «яндар» йылмыштым православий черкыште Юмын службым эртарымашке шындарен, олыкмарла наречий дене черке да сотемдарыше литературым савыкташ негызлан налын. Тыште тудо Святитель Гурийын братствыж пеленысе кусарыше комиссийыште тўналтыш гычак пашам ыштыше пашаенже Трофим Захарович Удюрминскийын корныжым тошкен. Удюрминскийже шке жапыштыже Марисоласе да Кукнурысо черкылаште юмынѣен лийын, юмылан кумалме мут-влакым марлаш кусаркален, олыкмарла букварьым ыштен. Ты шотышто П. П. Глезденёв семынак Кукнур черкысе юмынѣен Г. Л. Леонтьев шонен. Тудо 1909 ийыште Озагыште «Марла муро, тушто да йомак-влак» изирак книга луктын, марла календарьлаште «Икумарий» псевдоним дене савыкталтын.

1912 ий июльышто Шернурышто П. П. Глезденёв Вятка епархийысе духовенствылан марий йылмым тунемме шотышто кўчык курсым почын, тудым 7 священник, 7 якин да 9 псаломщик эртенит, шукинжо миссионер школлаште туныктеныт.

Тиде курсын лектышыже семын марла календарьлаште икмыняр колыштшын возымышт савыкталтын, нунын коклаште священник-влак Ф. Г. Егоров ден Г. Л. Леонтьев лийыныт. П. П. Глезденёв варажым нуным марла брошюр ден изи книга-влакым ямдылаш полшаш ушен. Тыге 1915–1916 ийлаште марла тудын редакцийже почеш Вўрзым уезд земствын оксаж дене гигиене

да мўкш ончымо пашалан туныктышо вич брошюр, шудым ўдаш, садым ончаш туныктышо да туберкулёз чер нерген изи книга-влак савыкталтыныт. Эн тўнжō – нунак 1915 ийыште П. П. Глезденёвын Вяткыште почмо «Война увер» икымше марий газетын авторжо лийыныт. 1914 ийыште тўнямбал сар тўналын. Газет руш-герман фронт гыч увер-влакым савыктен, тыгак верысе материалат шагал огыл лийын. Тыге, «Йогор эрге» да Йогор Вōдыр» псевдоним дене Ф. Г. Егоровын статьяже-влак савыкталтыныт. П. П. Глезденёвын полшымыж дене Егоров 1916 ийыште Вяткыште посна книга дене марла «Керемет» лўман икымше этнографический очеркым луктын. Варарак Озаныште «Тулык эрге» ойлымашыже, «Орийэн вате» ден «Кугу ватын ўдыр» пьесыже-влак савыкталтыныт. Нуным автор Шернур вел кутырымо йылме дене серен. Нине пьесым Вятка олаште марий йошкарармеец-влакын почмо, куснылшо «Ўжара» театр шынден. Тиде вел диалект денак варажым Шернур педагогический курсышто туныктышо А. Ф. Конаковын «Поран», «Тулык ўдыр», «Кунавий», «Ику» пьесылаштыже герой-влак мутланах тўналыныт. Нуным авторын чумырымо драмкружок сценыште шынден. Шернур педкурсышто (тудым марий калыкын Россий кўкшытан кокымшо погынжын пунчалже дене Вятка губернийысе Вўрзым, Яран да Малмыж уездласе марий школ-влаклан туныктышым ямдылаш почыныт) чыла урокымат икымше гана марла нангаяш тўналыныт. 1921 ийыште педкурсим педтехникумыш савырыме.

1917 ий деч вара Вяткыште, Озаныште да Краснококшайскыште «Марий коммунист», «Марий илыш» да «Йошкар кече» газет-влак лекташ тўналыныт. Педтехникумышто туныктышо да тунемше-влак нине газет дене кылым кучен шогеныт.

1920 ий мучаште Марий автоном область ышталтын. Тылеч вара марий илышыш «марий йылмым шындарымаш» ой пенгыдын пурен. Тудо шочмо йылмым кугыжаныш йылмыш савырыме, тудын негызеш сылнымут виянме, школышто тунемме да калык коклаште шарыме, национальный кадрым ямдылыме, вуйлатыме аппаратлаш «вожандыме» дене кылдалтын. 1923 ий 23 ноябрьыште облисполком президиум, марий йылмын ончыкылыкшо дене кылден, пунчалым луктын: чыла марий але лугалтше школыштат, педагогический ден ялозанлык техникумлаштат марла туныкташ – марий йылме тыге официальный кугыжаныш кўкшытым налын. Марий йылмым учреждений ден предприятийлаште тунемыныт, шочмо йылме дене кагаз пашам виктараш тўналыныт. Шернур вел марий-влакын кутырымо йылмыштым лингвист-влак марий йылмын олык наречийжын Морко-Шернур говорышкыжо пуртеныт.

1925 ийыште чыла марий туныктышо-влакын Кокымшо конференцийыштышт марий йылмын наречий ден говоржым иктыш ушаш, тышке курыкмарий йылмымат пурташ, тыге пўтынь марий-влаклан ик литератур йылмым ышташ кўлмō йодыш нōлталалтын. Тўн диалект негызшылан тудо жаплан тўрлō кундемысе марий-влакын йылмыштым танаастарыше мутерым ыштыше В. М. Васильев мутвундо шотышто эн чот виян семын Морко-Шернур говорым налаш темлен. Но марий-влакын ик сылнымут йылмышт ышталт шуктен огыл, туге гынат Морко-Шернур калык йылме дене моткоч шуко чапле произведений возалтын. Эн ончычак Шернур велыште шочшо Шабдар Осыпым, Йыван Кырлам, Косолоп вел гыч Дмитрий Орайым палемдена. Мутлан, Шабдар Осып «Ўдырамаш корно» романыштыже тиде вел йылме дене марий ўдырамашын образшым пешак сылнын сўретлен, тудын кōргō чон шижмашыжым да вургыжмашыжым, сылнылыкшым ўрыктарышын моктен, тидын

шотышто лирический чакнымаш-влак манмыже пешак чапле улыт. Шернур марийын йылмыш дене почеламутым возышо Йыван Кырла у пагытыште у вий дене кынеше марий калыкын чон куанжым сӧралын почын пуэн. Шке марла репликыже-влакым тудо эсогыл «Путёвка в жизнь» кинофильмыште модмыш годымат моштен кучылтын. Шернур вел марийын ныжыл, йытыра йылмыш деч посна ме Дмитрий Орайын произведенийже-влакым ужынат огына керт. Писательын возымо йылмышым литературовед С. И. Ибатов «поззий йылме, шочмо мландым йӧратыме кумылым почын ончыктымаште нигӧнат тымарте ойлыдымо да танастараш лийдыме йылме» манын.

Варажым марий литературыш Шернур вел марийын йылмыш дене И. А. Антонов-Ивук, М. М. Иванов-Батрак, П. П. Луков-Паю, К. К. Васин, А. Т. Январёв, А. И. Мокеев (Осып Пагул), И. А. Бердинский, К. М. Коршунов, К. А. Исаков (Саскайн), Ан. Мокеев, З. В. Ермакова, В. Н. Бердинский, В. Л. Богданов, З. М. Дудина-Глушкова, Ю. И. Соловьев, С. Д. Григорьева-Архипова да молат толыныт.

2012 ийыште Марий кугыжаныш университет филологий науко кандидат Л. И. Барцеван редакцийже почеш «Марий йылмын Морко-Шернур говоржо» монографийым савыктен. Тушто чын палемдалтеш: XVI–XVIII курымлаште чумырген шушо Шернур вел марий йылме Морко вел йылме дене пырля «марий литератур йылмын диалект негызшылан» шотлалтеш, «марий калыкын пӱтынь культур илышыжлан пеш виян шӱкалтышым ыштен да ыштен шога», тиде йылме дене мутланыше коклагыч культурын, искусствын, наукин тале пашаенышт лектыныт.

Шернур кундемешак шочын кушшо, Марий кугыжаныш университетын профессоржо, филологий науко доктор Д. Е. Казанцев Шернур вел марий йылмын ойыртемжым «йылме структурын тӱрлӧ кӱкшытыштыжат – фонетикыште, морфологийыште, синтаксисыште да лексикыште» ужын.

Шернур кундемын шочшыжо, марий литератор Ким Васин Чумбылат нерген легендым писатель семын сылнымут йылмыш пыштен, геройын лӱмжымат, шке велжылан келыштарен, Чымбылат манын. Тудын геройжо, йорло сонарзе марийын эргыже, шкенжын суапле да чапле пашаж деч ончыч, уш-акылым погаш манын, тора кундемыш калык коклашке кая.

«Тылат мый дечем эше ик тыгай сугынь: кеч-кушто лият гынат, шочмо вершӧретым да шочмо суртетым ит мондо, тек ача-ава сурт шӱмыштет эреак ила, – корныш тарванымыш деч ончыч Чымбылатлан илышым илен уш-акылым погышо шонго кова ойла. – Тунам тый шочмо верышкет корным эртакак муат». Конешне, сугыным пуышыжла, шонгыен пенгыдын ӱшанен: тора корнышто коштыжла, Чымбылат шочмо калыкшын пуымо йылмым огеш мондо.

Чумбылат-патырын кутырымо марий йылме Шернур велыште тачат йонга. Тудым школышто тунемат, тиде йылме дене газет лектеш. Чумбылатын кызытсе тукумжо акрет йылмым арален шога.

Тыштак улмаш пиалет

7 октябрыште Кужэнер район Старселаште ты ялеш шочын-кушшо Марий АССР культурын заслуженный пашаенже, Марий Элын калык писательже Зинаида Фёдоровна Катковалан чапкў сынан стелым почыныт. Тидын дене кылдалтын, «Тыштак улмаш пиалем!» республик кўкшытан пайрем эртен.

Районысо книгагудо пашаен-влак 3. Каткован 100 ияш лўмгечыжым кузе эртарышаш нерген эше вич ий ончычак шонаш тўналыныт да 2021 ийыште Марий Эл Республикын тўвыра, печать да калык-влакын пашашт шотышто министерствышке Марий Эл Республикысе национальный политике шотышто кугыжаныш программим илышыш пуртымаште участвоватлашлан йодмашым колтенит. «Старсела ялын сылнымут шўдыржў» проектышт дене сеныше коклаш логалыныт да 60 тўжем тенге кугытан грантым налыныт.

7 октябрыште, шинчыран чатката изи пече коклаште кермыч дене оптымоз изирак пырдыжеш гранит кў онам веранден, писательын портретшым сўретлыман стелым почмо. Игече йўран, йўштырак ыле гынат, чапкў сынан стелым почмо деч вара эсогыл ик жаплан кечат шыргыжалын ончале. Но игече юалгылан кўра пайрем мероприятий умбакыже тўвыра пўртыштў эртаралте.

– Кужэнерын мландыже киндылан поян, Кужэнерын калыкше талантлан улан, – тўвыра пўрт сцене гыч районысо книгагудо системе вуйлатышын алмаштышыже Л. Осинина каласыш. – Изи гына Кужэнер кундемыште шагал огыл лўмлў артист, тале журналист, поэт ден писатель-влак шочыныт. Нунын кокла гыч романым возышо икымше марий ўдырамаш, Марий Эл Республикын калык писательже – Старсела ялын сылнымут шўдыржў – Зинаида Фёдоровна Каткова.

Ты кечын Старселашке шуко уна погынен. Саламлыме мутым, зем-

лякыштым кугешнен шарнымылан тауштымоз шомакым, поэт нерген шарнымашым Кужэнер муниципал район администраций вуйлатышын социал йодыш дене алмаштышыже Н. Желонкина ойлен. Вара Тюмень гыч толшо 3. Каткован ўдыржў А. Басова ден Москваште илыше уныкаже Е. Басовлан стелым почаш почётан ўшаным ыштеныт. Умбакаже Тумнымучаш ялшотан администраций вуйлатыше А. Тобекова, «Саскавий» ушем вуйлатыше Л. Кошкина, поэтессе А. Иванова, «Кугарня» газет» кугыжаныш унитар казна предприятийын директоржо Э. Иманаев, «Марий Эл» газетын редакторжо Л. Семёнова, «Ончыко» журналын тўн редакторжо И. Попов мутым налыныт да поро деч поро шомакым ойленит. Зинаида Фёдоровнан землякше, пошкудыжо-влакат шке шокшо кумылыштым почыныт. Верысе тўвыра пўртын самодеятельный артистышт, тыгак Олык Ипай лўмеш премийын лауреатше С. Яндукова сылне муро-влакым шергылтареныт.

Марий сылнымут прозышто шке жапыштыже 3. Каткова кугу верым налын шоген. Ятыр жап республикысе писатель ушем правленийын членже лийын. Сылнымутан литературыш 3. Каткова шке корныж дене толын да ончыл радамыште шогышо писатель-влак коклаш лўдде ушнен. Творчестве пашаште сенымашыжым кўкшын аклен, 1982 ийыште тудлан «Марий АССР культурын заслуженный пашаенже», а 1992 ий октябрыште «Марий Элын калык писательже» лўмым пуымо.

Эрик ПЕТРОВ

Василий
Смирнов

Юмылан пелештыме мут*

ИКШЫВЕ-ВЛАКЛАН САЙ ПҮРЫМАШЫМ ЙОДЫН КУМАЛМАШ

Ош Кугу Юмо Пүрышө! (Лүмжым каласыман) икшывемлан малымыж годымат, кынелмыж годымат вяйн, волгыдо, весела, пиалан илыш-корным, йонлыдымо уш-акылым, пенгыде тазалыкым пүрет манын кумалына. Коштмаштыжат корнаным ышташ, шонен лекмыжымат йөнеш кондаш, неле пашажымат куштылемдаш, мийымаш-толмаштыжат ынтайлыкым пуаш. Тул-вүд гоч лекташ, туныктышо ден кугурак-влакым пагалаш, Элнам аралаш, түрлө калыкым жаплаш, күлеш жапыште мужыранаш, мужыр ден мужыр ваш-ваш колыштын, ачам-авам ончен, шочшан, эрган, ўдыран лийын илаш пүрө (лүмжым каласыман) икшывемлан. Тыланет кумылан лийже, йўлатым илышыш пуртен илыже, тидлан полшен шогаш сөрвалем.

Ош Кугу Юмо Суксо! (Лүмжым каласыман) лүман икшывемлан поро илышым йодам, камвозаш ит пу. Сурт дене, еш дене, кочкыш дене, вургем дене улан илаш полшо, саклен ашне, йоратымашым пөлекле. Неле чер деч, йылме титак деч, сөй деч, курал деч утаре.

Порыжым пореш кодо, осалжым пореш савыре, поро шонымашым мелын кондо, тушман шонышым тупынь савыре манын сөрвалем.

Ош Кугу Юмо-Керемет! (Лүмжым каласыман) икшывемым аныртарыше-влакым, порылык олмеш осалым тушкышым, тудын илышыжым ар деч корандышым, логар көргыш пуртышым, арака йўаш туныктышым, окса йымак чыкышым, вурсымаш олмеш моктышым, моктымаш олмеш вурсышым, илыш шотым пудыртышо-влакым корандет, күлеш гын, түкет манын кумалам. Икшывемлан көргө вийым погаш, ешым аралаш, Элнам аралаш, Тыйым жаплен илаш полшо.

ЧОНЫМ ЛЫПЛАНДАРЫМЕ КУМАЛМАШ

Сурт Юмем, Вуйўмбал суксем, Кугу пүрышем, Мер Юмем, Кугу серлагышем, Поро Курык кугыза! Сурт вачын, ешем вачын, шочшем, уныкам вачын, вольык вачын, мўкш вачын серлагышым пу, осал тушман деч пыдал! Эр ўжара гай волгалтын, чевер кече гай нўлталтын, тылзе гай печкалтын, шўдыр гай тўлен илышаш поро шулыкым пу.

* «Сымыктыш – калыкын чурийже» проект.

Мыйын лу ылышем лиеш гын

Семже Валерий Кульшетовын

Мутшо Валентин Колумбын

Савыкташ Наталья Мушкина ямдылен

Шыман $\text{♩} = 58$

Мыйын лу и-лы-шем ли - еш гын, пöлек-лем улыжге ты - лат. Йөршын
 ом сы-ре, ом шы-деш - ке, налат ик - тыжым ве-ле ты - нат. Мыйын лу пи-а-лем ли-еш
 гын, пöлек-лем улыжге ты - лат. Йөршын ом сы-ре, ом шы-деш - ке, налат
 иктыжым ве-ле ты - нат. Мыйын лу пи-а-лем ли - еш гын, пö-лек-лем улыжге ты-лат.
 Йөршын ом сы-ре, ом шы-деш - ке, налат ик - ты-жым ве-ле ты - нат.

Мыйын лу ылышем лиеш гын,
 Пöлеклем улыжге тылат.
 Йөршын ом сыре, ом шыдешке,
 Налат иктыжым веле гынат.
 Мыйын лу шүм-чонем лиеш гын,
 Пöлеклем улыжге тылат.
 Йөршын ом сыре, ом шыдешке,
 Налат иктыжым веле гынат. } ² гана

Мыйын лу пиалем лиеш гын,
 Пöлеклем улыжге тылат.
 Йөршын ом сыре, ом шыдешке,
 Налат иктыжым веле гынат.
 Мыйын шүдö корнем лиеш гын,
 Чылажат тый декет намия.
 Йөршын ом сыре, ом шыдешке,
 Ик корнеш садиктак вашлиям. } ² гана

Мыйын лу ылышем лиеш гын,
 Пöлеклем улыжге тылат.
 Йөршын ом сыре, ом шыдешке,
 Налат иктыжым веле гынат.
 Но лач икте, лач икте веле
 Илышем, пиалем, шүмем.
 Тидымат шўкалат – лиеш неле,
 Итак кодо налде, шүмбелем. } ² гана

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЭЗИЯ

З. ДУДИНА. *Стихи.*

С. ГРИГОРЬЕВА-СОТО. *Стихи.*

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Г. САБАНЦЕВ. «Живу с народом». *Народному писателю РМЭ З. Дудиной – 60 лет.*

И. ПОПОВ. «Должны думать о будущем...» *Председателю Марийского регионального отделения Союза писателей России С. Архиповой – 55 лет*

ПРОЗА

О. МИКК. Жизнь бьет ключом. *Повесть.*

К. ВЕСЧУРИЙ. Колючий красавец. *Рассказ.*

МИР НАУКИ

О. СЕРГЕЕВ. Редкие слова – богатство языка.

РОДНАЯ ЗЕМЛЯ

Э. ПЕТРОВ. Будущее Тумьюмучаша. *Очерк.*

ПИСАТЕЛЬ И ВРЕМЯ

Е. ТЕТЕРИНА. Дому-музею быть. *Дому-музею М. Шкетана – 30 лет.*

НАШ КАЛЕНДАРЬ

А. ИВАНОВА. «Мощная, как дуб, судьба». *К 90-летию писателя А. Мурзашева.*

Г. ЛАСТОЧКИНА. Народ помнит своего героя. *К 100-летию Героя Советского Союза С. Суворова.*

ОСМИН ЙЫВАН. *Стих.*

А. ШУРЫГИН. Защитники Отечества. *Стих. Перевод с русского И. Попова.*

ПОЭЗИЯ

А. НИКОЛАЕВ. *Стихи.*

А. ЩЕРБАКОВА. *Стихи.*

МОСТ ДРУЖБЫ

А. ПОДОЛЬСКИЙ. На берегах Юга и Шарженьки.

СОЦВЕТИЕ КУЛЬТУРЫ

Э. ПЕТРОВ. Задорный гармонист «Шанавёла».

НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО

Р. БУШКОВ. Живой язык Чумбылата.

НОВОСТИ

Э. ПЕТРОВ. Счастье было рядом.

ПЕСНЯ

Если б было у меня десять жизней. *Музыка В. Кулышетова, слова В. Колумба. К публикации подготовила Н. Мушкина.*

Кужәнер район Старсела ялыште 2022 ий 7 октябрыште Марий Элын калык писательже
Зинаида Фёдоровна Катковалан стелым почмаште

2022
год
наследия
народов
россии

Курыкмарий районьысо Саратай ялысе клубын «Шанавыл» калык фольклор ансамбльже.

Вуйлатышыже – Галина Суворова (шолга гыч икымше шинча),

концертмейстерже – Арсений Айцов (покшелне).

